

Kulttuuriympäristö kunniaan

Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelma 2014-2020

TEIJA AHOLA | HELI EK | MINNA SEPPÄNEN | MARJATTA STRENGELL (TOIM.)

Kulttuuriympäristö kunniaan

Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelma 2014-2020

POHJOIS-SAVON ELINKEINO-, LIIKENNE- JA YMPÄRISTÖKESKUS

POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖYHTEISTYÖRYHMÄ

KIRJOITTAJAT:

TEIJA AHOLA

JOUKO AROALHO

HELENA BJÖRK

HELI EK

ANNE GRÖNLUND

MERVI ESKELINEN

MARJA-LEENA IKKKALA

HANNA HUHTA

ANTTI LAMMI

TERHI NISSINEN

KAISA OKSMAN

ESA OLLIKAINEN

EEVA PEHKONEN

HANNU PUURUNEN

MINNA SEPPÄNEN

MARJATTA STRENGELL

TOIMITUSKUNTA:

TEIJA AHOLA, HELI EK, MINNA SEPPÄNEN, MARJATTA STRENGELL

ELINVOIMAA ALUEELLE 3 | 2014

**KULTTUURIYMPÄRISTÖ KUNNIAAN
POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖOHJELMA 2014-2020**

Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Taitto: Hilikka Koivisto

Kansikuva: Sinikka Jokela

ISBN 978-952-314-101-8 (PDF)

ISSN 2242-2838 (verkkojulkaisu)

URN:ISBN:978-952-314-101-8

www.ely-keskus.fi/julkaisut | www.doria.fi/ely-keskus

Sisältö

Johdanto	4
1 Kulttuuriympäristöohjelman strateginen osa	5
1.1 Visio ja tavoitetilä 2030	5
Pohjois-Savon kulttuuriympäristön visio vuonna 2030	5
Pohjois-Savon kulttuuriympäristön tavoitetilä vuonna 2030	5
1.2 Tavoitekokonaisuudet ja tavoitteet 2014 – 2020	6
Pohjois-Savon kulttuuriympäristön tavoitekokonaisuudet vuoteen 2020.....	6
1.3 Toimenpiteet 2014 - 2020	7
1.4 Kulttuuriympäristöohjelman vaikutusten arviointi	21
1.5 Kulttuuriympäristöohjelman seuranta	22
2 Kulttuuriympäristön kehitys ja nykytilä.....	23
2.1 Pohjois-Savon maantieteellinen, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen kehitys.....	23
Jääkauden jälkeinen maisema, vesistöt ja ilmasto	23
Esihistoriallisen ajan asutus ja kulttuuri	26
Historiallisen ajan asutus, yhteiskunta ja kulttuuri	27
Yhdyskuntakehitys 1900- ja 2000-luvulla	33
Liikenneväylien kehitys	36
2.2 Pohjois-Savon maisema ja luonto kulttuuriympäristön perustana	38
2.3 Pohjois-Savo kulttuuriympäristönä	42
Kulttuuriympäristön maakunnalliset ominais- ja erityispiirteet.....	42
3 Arvokkaat kulttuuriympäristöt	46
3.1 Pohjois-Savon maisemat ja kulttuurimaisemat	46
Pohjoissavolainen maisema ja kulttuurimaisema	46
Arvokkaat maisemat ja kulttuurimaisemat	48
Luonnonsuojelulain mukaiset maisema-alueet (tai niiden hankkeet).....	51
Kansainvälisiä ja kansallisia kulttuuriympäristöjä.....	51
Kansallismaisemat (epävirallinen)	51
Maaseudun kulttuurimaisemat alueidenkäytön ohjauksessa	52
3.2 Pohjois-Savon arkeologinen kulttuuriperintö	52
Kiinteät muinaisjäännökset.....	52
Esihistorialliset muinaisjäännökset Pohjois-Savossa	52
Historiallisen ajan muinaisjäännökset Pohjois-Savossa	59
Vedenalaiset muinaisjäännökset	59
3.3 Pohjois-Savon rakennusperintö	60
Pohjoissavolainen rakennuskulttuuri	60
Rakennetun kulttuuriympäristön suojelu	70
Arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt.....	70
1900-luvun lopun ja 2000-luvun arkkitehtuurista ja rakentamisesta	80

3.4 Pohjois-Savon perinnemaisemat (perinnebiotoopit)	81
Pohjoissavolainen perinnemaisema	81
Arvokkaat perinnemaisemat (perinnebiotoopit)	83
Hoidettuja perinnebiotooppeja	84
4 Pohjois-Savon kulttuuriympäristön toimintaympäristö ja nykytilan arviointia	86
4.1 Pohjois-Savon kulttuuriympäristön SWOT-analyysi	86
4.2 Kulttuuriympäristön toimijat Pohjois-Savossa	88
Kulttuuriympäristö yhteistyöryhmä ja -areena	88
Viranomaiset ja niiden tehtävät	88
Muita julkisia tai julkisluonteisia tahoja	89
Oppilaitokset ja koulut	90
Vapaaehtoisjärjestöt	90
4.3 Kulttuuriympäristön hoidon neuvonta, ohjaus ja rahoitus Pohjois-Savossa	92
Maisema ja kulttuurimaisema	92
Muinaisjäänneökset	93
Rakennettu kulttuuriympäristö	93
Perinnemaisemat (perinnebiotoopit)	94
4.4 Kulttuuriympäristöjä koskevat inventoinnit	94
Kulttuuriympäristöinventoinnit ohjaavat maankäytön suunnittelua	94
Inventoinnit ja selvitykset: tietopohjan riittävyys ja kattavuus	96
Selvitysten ja tutkimusten rahoitus	96
Tietojen tallennus, levitys ja saatavuus	97
4.5 Kulttuuriympäristön tila ja hoidon tarpeet	98
Kehittämistarpeita ja kehittämisideoita	98
Arvokkaiden alueiden ja kohteiden tilanne	98
4.6 Kulttuuriympäristötietoisuus, -opetus ja -kasvatus	100
Kehittämistarpeita ja kehittämisideoita	100
Tarjolla olevaa materiaalia	100
4.7 Asiantuntijaresurssit ja toimintakenttä	102
Arvio viranomaisten ja asiantuntijoiden verkostosta ja henkilöresurssin riittävydestä	102
Arvio keskeisistä toiminnallisista sisällöistä	102
4.8 Kansainvälisten ja valtakunnallisten sopimusten toteutuminen	104
Kehittämistarpeita ja kehittämisideoita	104
Kansainväliset sopimukset kulttuuriperinnön suojelemiseksi	104
Kansallisia ohjelmia ja päätöksiä	106
Yksittäisiä suojelusopimuksia	106
4.9 Edellisen kulttuuriympäristöohjelman arviointi	106
Toteutuneet ja toteutumattomat tavoitteet	106
Liite 1 Käsitteet	108
Liite 2 Kulttuuriympäristöä koskeva lainsäädäntö	114
Karttaliitteet	115

Johdanto

Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelma tarjoaa kokonaisnäemyksen Pohjois-Savon kulttuuriympäristön – rakennetun kulttuuriympäristön, kulttuurimaiseman ja muinaisjäännösten – tilasta, antaa tietoperustan ja luo yhteiset toimintalinjat kulttuuriympäristön vaalimistyölle maakunnassa.

Kulttuuriympäristöohjelma toimii maakunnallisen ja paikallisen identiteetin rakentajana ja maakuntakuvan kehittäjänä. Kulttuuriympäristöohjelma on työväline kulttuuriympäristön vaalimistyössä niin viranomaisille, asukkaille, yrittäjille kuin kohteiden ja alueiden omistajillekin. Ohjelma palvelee koko maakuntaa.

Ohjelman laatimisessa ovat mukana ohjaavana tahona ja osin kirjoittajina Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmä ja sen jäsenet. Ryhmä koostuu kuntien, museoiden ja alueellisten viranomaisten edustajista sekä asiantuntijoista.

Ohjelma rakentuu neljästä pääluvusta:

Ensimmäiseksi luvuksi on nostettu ohjelman strateginen osa. Luku keskittyy Pohjois-Savon kulttuuriympäristön kehittämiseen tulevana vuosina ja vuosikymmeninä. Visio ja tavoiteta asetetaan parinkymmenen vuoden päähän noin vuoteen 2030. Hieman lyhyemmälle aikavälille, vuoteen 2020 kuvataan kulttuuriympäristötyön painopisteeksi valitut tavoitekokonaisuudet ja toimenpide-ehdotukset. Luvussa esitetään myös periaatteet ohjelman

vaikutusten arvioinnille, seurannalle ja ohjelman päivittämiselle.

Toisessa luvussa kuvataan Pohjois-Savon kulttuuriympäristön kehityshistoria ja nykytila. Geologisen historian, luonnonmaantieteellisen taustan ja maisemarakenteen hahmottaminen auttaa ymmärtämään ihmisten toiminnan tuloksena syntynyttä kulttuuriympäristöä. Pohjoissavolaisesta maisemasta ja kulttuuriympäristöstä on tänäkin päivänä luettavissa suuria kiinnostavia ilmiöitä, jotka ovat vaikuttaneet ihmisasutuksen leviämiseen, ihmisen toimintaan ja kulttuuriympäristöön Pohjois-Savossa.

Kolmannessa luvussa kuvataan Pohjois-Savon arvokkaat kulttuuriympäristöt. Luvussa kuvataan vuonna 2014 tiedossa olevat kulttuuriympäristönä arvokkaat alueet ja kohteet, niiden laki- ja säädösperusta sekä vaikutukset maankäyttöön ja rakentamiseen. Arvokkaat kulttuuriympäristöt kuvataan neljänä kokonaisuutena, joita ovat: 1) kulttuurimaisema (laajat maisema-alueet), 2) arkeologinen kulttuuriympäristö (muinaisjäännökset), 3) rakennettu kulttuuriympäristö ja 4) perinnemaisemat (perinnebiotoopit).

Neljäs luku keskittyy Pohjois-Savon kulttuuriympäristön nykytilan ja toimintaympäristön kuvaukseen ja sen lyhyen arviointiin. Tarkastelutaso on ensisijaisesti maakunnallinen. Arviointi on pohja kulttuuriympäristön strategiselle osalle, joka esittelee ensimmäisessä luvussa. Arvioinnin on tehnyt

Pohjois-Savon ELY-keskuksen johdolla toimiva kulttuuriympäristön yhteistyöryhmä vuoden 2013 keväällä pidetyissä tilaisuuksissa (kokous 14.2.2013, työpaja 23.4.2013, kokous 18.6.2013). Keskeisimmät tulokset tiivistyvät kulttuuriympäristön SWOT-analyysiin.

1 Kulttuuriympäristöohjelman strateginen osa

KULTTUURIYMPÄRISTÖOHJELMAN STRATEGINEN OSA KESKITTYY POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖN KEHITTÄMISEEN TULEVINA VUOSINA JA VUOSIKYMMENINÄ. POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖN YHTEISTYÖRYHMÄ ON TYÖPAJOISSA JA KOKOUKSISSA HYVÄKSYNYT TAVOITTEET. OSA TAVOITTEISTA POHJAUTUU VUONNA 1997 VALMISTUNEeseen POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖN HOITO-OHJELMAAN. POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖLLE ASETETAAN VISIO JA TAVOITETILA PARINKYMMENEN VUODEN PÄÄHÄN NOIN VUOTEEN 2030. HIEMAN LYHYEMMÄLLE AIKAVÄLILLE, VUOTEEN 2020 KUVATAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖTYÖN PAINOPISTEIKSI VALITUT TAVOITEKOKONAISUUDET JA TOIMENPIDE-EHDOTUKSET. LUVUSSA ESI- TETÄÄN MYÖS PERIAATTEET OHJELMAN VAIKUTUSTEN ARVIOINNILLE, SEURANNALLE JA OHJELMAN PÄIVITTÄMISELLE.

1.1 Visio ja tavoitetila 2030

Pohjois-Savon kulttuuriympäristön visio vuonna 2030

Moniarvoinen kulttuuriympäristö on arvostettu osa Pohjois-Savon elämää. Pohjoissavolaiset ihmiset tuntevat ympäristönsä historian, arvostavat kulttuuriperintöä ja hoitavat sitä hyvin.

Pohjois-Savon kulttuuriympäristön tavoitetila vuonna 2030

- Luonnon, maiseman, ja kulttuuriympäristön moniarvoinen ja kokonaisvaltaisesti hoidettu kokonaisuus on Pohjois-Savon hyvinvoinnin ja menestyksen symboli.
- Kulttuuriympäristön arvostus on Pohjois-Savossa niin suuri, että sen hyvä hoito ja arvojen huomioon ottaminen rakentamisessa ja ympäristöä muuttavissa toimissa on itsestään selvyyttä.

- Kulttuuriympäristöön liittyvä elinkeinotoiminta tukee Pohjois-Savon maakunnan strategista kehittämistä ja taloudellista menestystä.
- Kulttuuriympäristön tutkimuksen, koulutuksen, hoidon ja neuvonnan asiantuntijat ja yhteistyöverkot ovat vakiintuneet ja riittävät kaikilla osaluilla. Alueelle on syntynyt vahva kasvatus, koulutus ja neuvontatoiminta kouluissa, koulutuksessa ja vapaa-ajan toiminnassa. Toiminta on aikaan saatu yhteistyössä eri toimijoiden kanssa.
- Kulttuuriympäristöä koskeva maakunnallinen tietopohja on vahvistunut siten, että maankäytön, rakentamisen ja muun ympäristön suunnittelussa tietoaineisto on koko alueella tasalaatuista ja yhteismitalista.
- Maakuntatason lisäksi kulttuuriympäristöstä on käytettävissä laadukkaita paikallisia tietoaineistoja maankäytön, rakentamisen ja ympäristön hoidon suunnitteluun.

- Kulttuuriympäristön historiaa, arvoja ja hoitoa koskevaa tietoa on kenen tahansa asiasta kiinnostuneen ja kaikkien ikä- ja ihmisryhmien helposti saatavilla.
- Pohjois-Savo tunnetaan Suomessa ja maailmalla kokonaisvaltaisten kulttuuriympäristöpalvelujen edelläkävijänä ja kestävän ympäristömatkailun maakuntana.

1.2 Tavoitekokonaisuudet ja tavoitteet 2014 – 2020

Pohjois-Savon kulttuuriympäristön tavoitekokonaisuudet vuoteen 2020

Vuoteen 2030 asetetun vision ja tavoitteen toteuttamisen liittyvät strategiset kehittämislinjat vuoteen 2020 asti on ryhmitelty neljään tavoitekokonaisuuteen. Näistä tavoitekokonaisuudet 1-3 pohjautuvat edelliseen, vuonna 1997 valmistuneeseen Pohjois-Savon kulttuuriympäristön hoito-ohjelmaan ja sen kolmeen pääavoitteeseen. Kulttuuriympäristön yhteistyötä ja palvelunäkökulmaa korostava tavoite 4 on uusi tavoitekokonaisuus. Pohjois-Savon kulttuuriympäristön kehittämisen neljä tavoitekokonaisuutta ovat:

- Tavoite 1. Kulttuuriympäristöä koskevan tietoisuuden ja merkityksen vahvistaminen sekä arvojen tunnistaminen
- Tavoite 2. Kulttuuriympäristön hoidon ja neuvonnan kehittäminen
- Tavoite 3. Kulttuuriympäristöä muuttava maankäyttö ja rakentaminen kulttuurisesti kestäväksi
- Tavoite 4. Kulttuuriympäristöpalvelujen kehittäminen ja yhteistyön vahvistaminen

Tavoite 1

Kulttuuriympäristöä koskevan tietoisuuden ja merkityksen vahvistaminen sekä arvojen tunnistaminen

- Arvokkaat kulttuuriympäristöt tulevat merkittäväksi osaksi maakuntaidentiteettiä ja imagoa.
- Jokaisella pohjoissavolaisella on perustiedot oman maakuntansa historiasta, ympäristöstä, kulttuuriympäristöstä ja sen arvokkaista piirteistä.
- Kulttuuriympäristön, maiseman ja luonnon moniarvoalueet ja -vyöhykkeet tunnustetaan.
- Kulttuuriympäristön kärkekohteet ja -alueet tunnustetaan.

- Tietopohjan vahvistaminen ja yhteismitallistaminen sekä puuttuvan tutkimustiedon tuottaminen.
- Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaita kulttuuriympäristöjä koskevan tiedon syventäminen suunnittelua, vaikutusten arviointia ja hoitoa palvelevaksi.
- Tiedon tallentamisen kehittäminen ja tiedotuksen parantaminen. Esim. luodaan Pohjois-Savon muisti -verkkosivusto jokaisen pohjoissavolaisen tietopankki, jossa monipuolisesti ja kattavasti tietoa oman paikkakunnan ja alueen historiasta, sen rakentamisesta, kulttuuriympäristöstä jne. Kulttuuriympäristö Pohjois-Savossa blogin kytkeminen yhteen Pohjois-Savon muisti -verkkosivuston kanssa.
- Toimijoiden kokoaminen yhteen sekä kiinteämpien yhteistyöverkostojen kokoaminen eri tasoista toimijoista. (Esimerkiksi Pohjois-Savon ympäristökasvatuksen verkosto ollut jo hyvällä alulla Ympäristöjyvät -hankkeen (2006-2007) aikana. Verkoston herättäminen uudelleen toimintaan.)

Tavoite 2

Kulttuuriympäristön hoidon ja neuvonnan kehittäminen

- Hoidon oma-aloitteisuuteen ja vapaaehtoisuuteen kannustaminen.
- Kulttuuriympäristön hoidon neuvonnan järjestäminen.
- Hoidon rahoitukseen liittyvän neuvonnan kehittäminen.
- Hoidon rahoituksen kohdentaminen merkittäviin kohteisiin.
- Moniarvoalueiden ja -vyöhykkeiden kokonaisvaltainen hoito.
- Kärkekohteiden ja -alueiden hoidon käynnistäminen ja jatkuvuuden turvaaminen.
- Ympäristön ja kulttuuriympäristön hoidon kokonaisvaltaisuus sekä perinteiset sektorirajat ylittävä yhteistoiminta.

Tavoite 3

Kulttuuriympäristöä muuttava maankäyttö ja rakentaminen kulttuurisesti kestäväksi

- Toimintatavaksi kulttuurisesti kestävä maankäyttö ja rakentaminen.
- Suojelu, vaaliminen ja kehittäminen saumattomaksi ja ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi.
- Suunnittelussa ja suojelussa käytetään ajantasaisia ja riittävän laadukkaita kulttuuriympäristön taustaineistoja.
- Kulttuuriympäristön suunnitteluun ja suojeluun liittyvä päätöksenteko perustuu yhtenäisiin laatuksiteereihin, on läpinäkyvää ja kaikille kansalaisille tasapuolista.
- Kulttuuriympäristövaikutusten arviointi vakiinnutetaan itsestään selväksi osaksi maankäytön suunnitteluprosesseja.
- Uusi maankäyttö sopeutetaan maisemaan ja kulttuuriympäristöön, arkkitehtuurissa ja rakentamisessa tavoitteeksi uuden arvokkaan kulttuuriympäristön synty.
- Suunnittelijoiden, suunnitelmia tiilaavien ja suunnitelmista päättävien kouluttaminen kulttuuriympäristön perustiedot hallitseviksi.
- Maakuntakaavan kulttuuriympäristöä koskevien määräysten ja suositusten painoarvon lisääminen, tulkintojen selkiyttäminen ja käyttäjien sitouttaminen.

Tavoite 4

Kulttuuriympäristöpalvelujen kehittäminen ja yhteistyön vahvistaminen

- Kulttuuriympäristöpalvelut -käsitteen lanseeraaminen Pohjois-Savoon, Suomeen ja maailmalle.
- Kulttuuriympäristöpalvelut -käsitteen tuotteistaminen ympäristö- ja suunnittelualalle.
- Kulttuuriympäristön, maiseman ja luonnon muodostaman ympäristökokonaisuuden korostaminen maakunnan ja kuntien strategisena voimavaran ja vetovoimatekijänä.

- Kulttuuriympäristön nostaminen asumisen, elinkeinojen ja matkailun laatua kohottavaksi infrastruktuuriksi, jolloin hoito ja rahoitus itsestään selvää muun toiminnan yhteydessä.
- Elinkeinotoimintaa tukeva kulttuuriympäristö - kulttuuriympäristöä tukeva elinkeinoelämä.
- Kulttuuriympäristön tutkimusta, hoitoa ja kehittämistä edistävän rahoituksen osoittaminen julkisista budjettivaroista ja yhteistoimintana.
- Hankerahoituksen kohdentaminen maakunnallisesti tai muutoin yleisesti tärkeisiin kulttuuriympäristöalueisiin ja -kohteisiin.
- Kulttuuriympäristön huomioon ottaminen strategisissa kehittämissuunnitelmissa ja hankerahoituksen erityisenä laatuksena muilla toimialoilla.
- Kulttuuriympäristön asema pohjoissavolaisen imagon ja identiteetin kulmakivenä.
- Kulttuuriympäristön mieltäminen ihmisten viihtyisyyden, hyvinvoinnin, terveyden ja onnellisuuden edistäjänä, (monipuolinen verkkosivusto voisi palvella käyttäen uutta teknologiaa kuten palvelevat opaskartat, opastukset jne.)

1.3 Toimenpiteet 2014 - 2020

Pohjois-Savon kulttuuriympäristön strategiset tavoitteet toteutuvat vasta käytännön toimien kautta. Tavoitteiden tärkeimpiä toteuttajia ovat pohjoissavolaiset ihmiset (kansalaiset, maanomistajat, kiinteistöjen omistajat, yhdistykset, järjestöt jne.). Viranomaisten, kuntien ja muiden julkisten organisaatioiden rooli on mm. koordinoita kulttuuriympäristöä kehittävää yhteistyötä, jakaa ja hankkia rahoitusta, tuottaa tietoa ja parantaa sen saavutettavuutta. Viranomaisten ja julkishallinnon työssä olennaisena on kulttuuriympäristönäkökulman integrointi luontevaksi osaksi muuta toimintaa ja kehittämistä.

Kulttuuriympäristöä kehittävät ehdotukset ja ideat on koottu toimenpidetaulukkoon. Sen laatimisesta ja päivittämisestä vastaa Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmä. Toimenpidetaulukot päivitetään vuosittain, samanaikaisesti edellisen vuoden seurannan kanssa.

Toimenpidetaulukkojen sisältö:

- Mitä aiotaan tehdä?
- Kuka tekee tai kuka vastaa?
- Milloin tehdään ja miten rahoitetaan?
- Vaikutusalueen laajuus?
- Mitä kulttuuriympäristön teemaa toimenpide koskee?

Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelman tavoitekokonaisuudet

Tavoite 1. Kulttuuriympäristöä koskevan tietoisuuden ja merkityksen vahvistaminen sekä arvojen tunnistaminen

Tavoite 2. Kulttuuriympäristön hoidon ja neuvonnan kehittäminen

Tavoite 3. Kulttuuriympäristöä muuttava maankäyttö ja rakentaminen kulttuurisesti kestäväksi

Tavoite 4. Kulttuuriympäristöpalvelujen kehittäminen ja yhteistyön vahvistaminen

Taulukoissa käytetyt lyhenteet

Toteuttajat*

KYYTR = Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmä

PS ELY = Pohjois-Savon elinkeino- ja ympäristökeskus

KUHMU = Kuopion kulttuurihistoriallinen museo (Pohjois-Savon maakuntamuseo)

PSL = Pohjois-Savon liitto

MV = Museovirasto

YM = ympäristöministeriö

Kulttuuriympäristön teemat **

K = Kulttuuriympäristö kokonaisuutena ja moniarvoisuus

M = Maisema ja kulttuurimaisema

A = Arkeologinen kulttuuriympäristö

R = Rakennettu kulttuuriympäristö

P = Perinnemaisemat

Tausta***

PS kyo = sisältynyt Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelmaan 2030 (2013) ja/tai Pohjois-Savon kulttuuriympäristön hoito-ohjelmaan (1997)

Muu = omaehtoisesti syntynyt ja/tai toteutettu toimenpide tai tapahtuma,

Tavoite 1

Kulttuuriympäristöä koskevan tietoisuuden ja merkityksen vahvistaminen sekä arvojen tunnistaminen

- arvokkaat kulttuuriympäristöt merkittäväksi osaksi maakuntaidentiteettiä ja imagoa
- jokaisella pohjoissavolaisella perustiedot oman maakuntansa historiasta, ympäristöstä, kulttuuriympäristöstä ja sen arvokkaista piirteistä
- kulttuuriympäristön, maiseman ja luonnon moniarvoalueiden ja –vyöhykkeiden tunnistaminen
- kulttuuriympäristön kärkekohteiden ja –alueiden tunnistaminen
- tietopohjan vahvistaminen ja yhteismitallistaminen sekä puuttuvan tutkimustiedon tuottaminen
- valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaita kulttuuriympäristöjä koskevan tiedon syventäminen suunnittelua, vaikutusten arviointia ja hoitoa palvelevaksi
- tiedon tallentamisen kehittäminen ja tiedon saavutettavuuden parantaminen esim. Pohjois-Savon muistista jokaisen pohjoissavolaisen tietopankki, jossa monipuolisesti ja kattavasti tietoa oman paikkakunnan ja alueen historiasta, sen rakentumisesta, kulttuuriympäristöstä jne..
- toimijoiden kokoaminen yhteen sekä kiinteämpien yhteistyöverkostojen kokoaminen eri tasoista toimijoista. (Esimerkiksi Pohjois-Savon ympäristökasvatuksen verkosto ollut jo hyvällä alulla Ympäristöjyvät -hankkeen (2006-2007) aikana. Verkon herättäminen uudelleen toimintaan.)

Teema	Toimenpide-ehdotus	Toimenpiteen / toimenpiteiden sisältö	Vastuu / toteuttaja / koordinaattori	Ajankohta/ Rahoitus	Vaikutus-alue
		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Tärkeysluokka 1. (vaalea oranssi)</i> <p><i>Välttämätöntä / tärkeää / vakiintunutta ja jatkamisen arvoista</i></p>			
		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Tärkeysluokka 2. (valkoinen)</i> <p><i>Toivottavaa / suotavaa / hyödyllistä</i></p>			
K	Kehitetään Pohjois-Savon Muisti –verkkosivustoa maakunnan kulttuuriympäristön tietopankkina ja parannetaan siten kulttuuriympäristötiedon saavutettavuutta	<ul style="list-style-type: none"> • Kehitetään ja täydennetään Pohjois-Savon muisti -verkkosivustosta maakunnalliseksi kulttuuriympäristöpalveluportaliksi . 	KUHMU (PS ELY, PSL)	2014-	Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Kehitetään paikallisten toimijoiden tiedon hyödyntämistä/keräämistä verkon kautta (karttapalvelin palaute?) 	Museot	Hanke, rahoituksen selvittäminen	Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Kehitetään sivustoa maakunnan digitaalisten kulttuuriympäristöaineistojen portaalina. Käynnistetään Pohjois-Savon kulttuuriympäristöä ja –perintöä koskevien aineistojen digitointihanke, esimerkiksi: <ul style="list-style-type: none"> - kylähistoriikit (luvan kanssa) - maisemahistorialliset analyysit - asutushistorialliset analyysit - historialliset ja muut kartat - muut aineistot <p>Huom. linkitys Pohjois-Savon liiton retkeilyreittiverkkosivuille</p> <p>Huom. Kulttuuriympäristö Pohjois-Savossa -blogin kytkeminen yhteen Pohjois-Savon muisti -sivuston kanssa</p>	Museot, PSL Kotiseutuyhdistykset Kotiseutuliitto	kts. ed.kohta	Koko Pohjois-Savo

	Tuotetaan kulttuuriympäristöön liittyviä koulutus- ja opetusaineistoja, jotka levitettävissä laajalti. Erityistä huomiota: lapset ja nuoret, opettajat ja kasvattajat, suuri yleisö.	<ul style="list-style-type: none"> • Euroopan kulttuuriperintöpäivien maakunnalliset ja paikalliset aineistot 	<p>Museot</p> <p>ELY</p> <p>Kuntien kulttuuri-toimi</p> <p>Kotiseutuyhdistykset</p> <p>Lastu (toimija)</p>	<p>kts. ed.kohta</p>	Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Teema- ja/tai kuntakohtaisia opetusaineistoja lapsille ja nuorille, koulujen ja päiväkotien käyttöön • Ympäristöpolkumateriaalit, maakunnan polut Lastun sivuilla, mutta niitä kehitetään eteenpäin paikkakunta- ja seutukuntakohtaisia. • Arkkitehtuurilaatikko 	<p>Museot</p> <p>Lastu (toimija)</p> <p>Taiteen edistämiskeskus Itä-Suomen aluepiste. Kuopio</p> <p>Kotiseutuyhdistykset</p>		Koko Pohjois-Savo Kunnat
		<ul style="list-style-type: none"> • Koulutustarjontaa ja -aineistoja opettajille kulttuuriympäristöohjelmasta ja sen tausta-aineistoista (esim. ns. VESO-päivien yhteydessä) • Ympäristöpolkuperehdytykset, räätälöidyt koulutukset, kuriiritoiminta. 	<p>Museot</p> <p>Lastu (toimija)</p> <p>Taiteen edistämiskeskus Itä-Suomen aluepiste</p> <p>Kotiseutuyhdistykset</p>		Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Kulttuuriympäristön opetuskohteita ja niihin liittyviä aineistoja kouluille, päiväkodeille ja vapaaehtoistoimijoille 	<p>Museot</p> <p>Lastu (toimija)</p> <p>Taiteen edistämiskeskus Itä-Suomen aluepiste</p> <p>Metsähallitus</p> <p>Kotiseutuyhdistykset</p>		Koko Pohjois-Savo Kunnat
K	Nostetaan kulttuuriympäristö näkyväksi ja seuratuksi aiheeksi tiedotusvälineissä	<ul style="list-style-type: none"> • Artikkelisarjat ja lehtijutut, radio ja tv-ohjelmat • Huom. tarinaktiikka viestinnässä: paikoihin ja henkilöihin ja yhteisöihin sidotut kulttuuriympäristöjutut tiedotusvälineissä esim. otsikolla "Minun paikkani Pohjois-Savossa" 	<p>KYYTR</p> <p>Metsähallitus</p>	Vuosittaisen "tiedottamisohjelman" mukaisesti	Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Kiinnostavien juttuaiheiden, näkökulmien ja kohderyhmien tarjoaminen tiedotusvälineille: päivittyvä aihepankki, kuvapankki, aktiivinen lehdistötiedotus ja tiedotustilaisuudet 	<p>KYYTR</p> <p>Metsähallitus</p>	Vuosittaisen "tiedottamisohjelman" mukaisesti	Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Valtakunnallisten teemavuosien ja – tapahtumien julkisuusarvon täysimääräinen hyödyntäminen maakunnallisesti (ERP, arkeologiapäivä, monumenttipäivä, maailman arkkitehtuuripäivä, teemavuodet, kampanjat jne.) 	<p>KYYTR</p>		Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Tiedotusvälineiden kampanjoimat yleisöäänestykset, esimerkiksi: Maakuntamaisemat / Maakuntamuinaisjäänne / Maakuntamiliöö/rakennus, Maakuntabiotooppi 	<p>KYYTR</p>	Vuosittaisen "tiedottamisohjelman" mukaisesti	Koko Pohjois-Savo
K	Tuotetaan, pidetään esillä ja kierrätetään Pohjois-Savon kulttuuriympäristöstä kertovia näyttelyjä	<ul style="list-style-type: none"> • Ajantasainen ja kokonaiskäsityksen antava maakunnallinen perusnäyttely Pohjois-Savon kulttuuriympäristöstä ja sen kehityshistoriasta (vanhan täydentäminen tai kokonaan uusi) 	<p>KUHMU</p>	2015-	Koko Pohjois-Savo

K		<ul style="list-style-type: none"> • Helposti liikuteltavat kiertonäyttelyt, multimediaesitykset ja niiden yhteydessä järjestettävät tapahtumat ja tilaisuudet • Museon näyttelyt kiertonäyttelyiksi • (esim. Tuttu Jänis näyttely ja materiaali sekä Halosta päähän.) 	<p>KUHMU+ muut mu-seot</p> <p>Taiteen edistämiskeskus Itä-Suomen aluepiste.Kuopio</p> <p>Metsähallitus</p> <p>Lastu (yhteistyökumppani)</p>		Koko Pohjois-Savo
K	Koulutetaan päättäjiä ja virkamiehiä kulttuuriympäristöasioissa	<ul style="list-style-type: none"> • Koulutusaineistot maakunnan ja kuntien päättäjille ja virkamiehille • Teematilaisuudet tai kulttuuriympäristöteeman integrointi muihin koulutustilaisuuksiin 	<p>PS ELY, KUHMU, PSL</p> <p>Lastu</p>		Koko Pohjois-Savo Kunnat
K	Parannetaan olemassa olevan valtakunnallisen, maakunnallisen ja paikallisen inventointitiedon hallintaa ja käyttöä	<ul style="list-style-type: none"> • Olemassa olevien inventointiaineistojen analysointi ja täydennystarpeiden määrittely tulevia inventointi-, kaavoitus- ja muita suunnitteluhankkeita varten • (Pohdintaa: seuraavan maakuntakaavan päivitys) 	<p>PS ELY ja KUHMU , kunnat</p> <p>PSL</p> <p>(valtakunnallisissa lisäksi MV ja YM, koordinointi KYYTR)</p> <p>Metsähallitus</p>		Koko Pohjois-Savo
K sekä erikseen M, R, A, P	Priorisoidaan arvokkaat kulttuuriympäristöt maakuntamagon ja -identiteetin sekä aluekehittämisen näkökulmasta	<ul style="list-style-type: none"> • Laaditaan kriteeristö (myös ylläpito ja päivitys) kulttuuriympäristön kärkekohteiden ja -alueiden tunnistamiseksi maakuntaliiton Pohjois-Savon retkeilyreitti-sivuston hyödyntäminen. • Kriteeristön pohjalta kehitettävien alueiden/kohteiden/vyöhykkeiden luettelo seuraavaan PS kyo:n päivitykseen, maakuntasuunnitelmaan, maakuntaohjelmaan • Seuraavaan maakuntakaavaan kulttuuriympäristön kehittämisalueina/kohteina/vyöhykkeinä 	<p>PSL sekä viranomaisyhteistyö KYYTR:ssä</p>	<p>*seuraava PSkyo:n päivitys, sen jälkeen jatkuvana</p> <p>*maakuntasuunnitelman, -ohjelman ja maakuntakaavan päivitykset ja sen jälkeen jatkuvana</p>	Koko Pohjois-Savo
K	Kulttuuriympäristöhankkeiden priorisointia ja siihen liittyvää neuvontaa lisätään: keskityttävä kokonaisuuksiin, tuettava sekä suojelun että käytön tavoitteita	<ul style="list-style-type: none"> • Laaditaan kulttuuriympäristön monimuotoisuudesta (KUMO) vyöhykekartat, joiden pohjalta sovitetaan yhteen toimenpiteitä ja kehittämisideoita sekä synkronisoidaan hoitohankkeita. Ks myös Tavoite 2 • Esim. Maakuntakaavan Kiuruvesi-lisäalmanakku maaseutuvyöhyke 	<p>KYYTR</p> <p>Metsähallitus</p> <p>alueen yrittäjät ja toimijat</p> <p>ProAgria</p> <p>Kotiseutuyhdistykset</p>		Koko Pohjois-Savo
		<ul style="list-style-type: none"> • Muut vastaavat kansainväliset ja kansalliset tapahtumakehykset 	KYYTR		
		<ul style="list-style-type: none"> • Arvokkaita kulttuuriympäristöjä kehitetään suurten ja pienten yleisötapahtumien paikkoina, jolloin mahdollisuus kehittämisrahoitukseen. Ks. tavoite 2. 	<p>Metsähallitus ,alueen yrittäjät ja toimijat</p> <p>ProAgria</p> <p>Kotiseutuyhdistykset</p> <p>Kolmas sektori</p>		

K	Järjestetään kulttuuriympäristöön liittyviä yleistötapahtumia ja kehitetään kulttuuriympäristöjä yleisötapahtumien paikkoina	<ul style="list-style-type: none"> • Euroopan kulttuuriperintöpäivät: tapahtumia koordinoidaan ja niistä tiedotetaan myös maakunnallisesti, - yhteinen esite Pohjois-Savon päivistä - aktivoidaan paikallisia tahoja järjestäjiksi tavoite vähintään 1 tapahtuma / kunta, - hyödynnetään järjestöjen ja vapaaehtoistoimijoiden mahdollisuudet 	KYYTR Museot ELY Kuntien kulttuuritoimi Kotiseutuyhdistykset Metsähallitus Kolmas sektori	vuosittain myönnetään päätapah- tumalle rahoitusta?	Koko Pohjois-Savo
M	Parannetaan viranomais- ten välistä tiedonvaihtoa ympäristö- ja maise- makohteiden hoidon kriteereistä, kohteista ja tuloksista	<ul style="list-style-type: none"> • Suunnitelma hoitotoimenpiteiden seuranta- järjestelmästä • Laaditaan menettelytapaohje (mistä asiasta ja kenelle? eli mitä tarkoittaa?) 	PS ELY sekä viran- omaisyhteistyö		Koko Pohjois-Savo
M	Pidetään esillä kaupunki- alueiden viherympäristö- jen inventointitarvetta	<ul style="list-style-type: none"> • Kaavaohjauksessa nostetaan esille monipuolisten, myös miljööt, maisemat ja viherympäristöt kattavien kulttuuriympä- ristöselvitysten merkitystä. • Ks. myös Tavoite 3 / Viherkaavat 	PS ELY		Koko Pohjois-Savo
A	Kehitetään kiinteiden muinaisjäännösten tilan seurantaa menetelmäl- lisesti	<ul style="list-style-type: none"> • Indikaattorit, aineistot, ylläpito, rahoitus / testaus yhdellä kunnalla 	KUHMU sekä vi- ranomaisyhteistyö, (opinnäytetyö, kon- sulttityö) Metsähallitus		Pilotti- kunta xxxxxx
A	Tehdään historiallisen ajan muinaisjäännösten maakunnallinen teemain- ventointi ja muodoste- taan tutkimuksellinen kokonaiskäsitys tämän pohjalta	<ul style="list-style-type: none"> • Hankesuunnitelma • Inventoinnin toteutus • Tiedotus kohteiden maanomistajille, hoi- toon innostaminen ja hoidon neuvonta 	KUHMMU sekä yhteistyö Metsähallitus	Valtion, maa- kun...	Koko Pohjois-Savo
A	Listataan käytännönlä- heisiä tutkimusaiheita oppilaitoksille Pohjois- Savon arkeologiasta, esim. tulevien inventoin- tien tai kaivausten koor- dinointia varten	<ul style="list-style-type: none"> • Opinnäytetyö- ja tutkimusaiheiden listaus ja markkinointi oppilaitoksille ja opiske- lijaille • Opinnäytetyöt (esim. kaskitalous Telkkä- mäellä) • Analyseja alueen tutkimusaineiston laadusta, tuloksista, mitä teemoja nou- see esille, mitä tulisi tutkia lisää, mitä odotuksia, jne 	KUHMU (oppilaitokset) Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
R	Rakennusinventointien seurantaa jatketaan	<ul style="list-style-type: none"> • Jatketaan kuntakorttien ylläpitoa ja paik- katietojen digitointia Hertan karttapalve- luun (GISALU) 	PS ELY, KUHMU	2014-	Koko Pohjois-Savo
R	Kehitetään rakennus- inventointitiedon tallen- tamista ja parannetaan tiedon saavutettavuutta	<ul style="list-style-type: none"> • Selvitetään valtakunnallisen inventoin- titietokannan (MV) suunnittelutilanne ja ohjeistetaan tilanteen mukaan rakennu- sinventointien laadintaa kunnissa tiedon yhteismitallistamiseksi • Selvitetään mahdollisuuksia maakunnal- lisen selainpohjaisen inventointitietokan- nan perustamiseksi 	PS ELY, KUHMU P		Koko Pohjois-Savo

R	Tehdään modernin rakennusperinnön maakunnallinen teemainventointi	<ul style="list-style-type: none"> Hankesuunnitelma (teemat, menetelmät, tallennus ja tiedonjakelu) Inventoinnin toteutus Julkaisut ja tiedon muu levitys (julkisuus, tietokanta, kiinteistöjen omistajat, rakennustarkastajat, kaavoittajat jne) Kuopion kaupunki on sitoutunut teettämään suojelu- ja täydennysrakentamiskaavojen edellyttämät tarvittavat historiaselvitykset ja rakennusinventoinnit. 1960-, 70-, 80-lukujen ja vieläkin uudempaan rakennuskantaan kohdistuu entistä enemmän asemakaavojen muutostarpeita. 	KUHMU kunnat Maallikot (toimijoina)		Koko Pohjois-Savo
R	Muita teemainventointeja jatketaan (integroiminen laajempiin ympäristö-hankkeisiin tai hankkeistaminen)	<p>Listataan teemainventointien aiheet, joita voivat olla esimerkiksi:</p> <ul style="list-style-type: none"> Järvimaisemien rakennetut kulttuuriympäristöt (saaret, kesämökkialueet) Valtion rakennusperintö Koulut, kunnantalot, virastotalot, kirkot <p>(osa voidaan sisällyttää modernin rakennusperinnön teemainventointiin)</p>	KUHMU		Koko Pohjois-Savo
R	Rakennetun kulttuuriympäristön kuntakohtaisten päivitysinventointien järjestämistä tuetaan	<ul style="list-style-type: none"> Inventointitarve mm. seuraavissa kunnissa: Kuopio, Rautavaara, Pielavesi, Vesanto Tiedustelu kunnilta tulevista suunnitelluista hankkeista (esim. yleiskaavat), jotka laukaisevat selvitystarpeen. Koordinoidaan päivitysinventointeja useamman kunnan yhteisiksi hankkeiksi, jolloin kustannussäästöjä 	KUHMU, PS ELY yhteistyössä kuntien kanssa?		Kunnat ja kuntaryhmitt
P	Tarkistettava perinmaisemien inventointi ja hoito-ohjelma	<ul style="list-style-type: none"> Hoidon piirissä olevien mutta vanhaan selvitykseen sisällyttämättömien kohteiden inventointi ja vanhojen tarkistusinventointi Metsähallituksen luontopalveluissa on suunnitteilla valtakunnallisesti suojelualueiden perinnebiotooppien hoito-ohjelma. 	PS ELY Luonnonsuojelualueilla yhteistyössä Metsähallituksen kanssa."	2014, YM	Koko Pohjois-Savo

Tavoite 2

Kulttuuriympäristön hoidon ja neuvonnan kehittäminen

- hoidon oma-aloitteisuuteen ja vapaaehtoisuuteen kannustaminen
- kulttuuriympäristön hoidon neuvonnan järjestäminen
- hoidon rahoitukseen liittyvän neuvonnan kehittäminen
- hoidon rahoituksen kohdentaminen ensisijaisesti valtakunnallisiin ja maakunnallisiin kohteisiin
- moniarvoalueiden ja –vyöhykkeiden kokonaisvaltainen hoito
- kärkekohteiden ja –alueiden tunnistaminen, hoidon käynnistäminen ja jatkuvuuden turvaaminen
- ympäristön ja kulttuuriympäristön hoidon kokonaisvaltaisuus sekä perinteiset sektorirajat ylittävä yhteistoiminta

Teema	Toimenpide-ehdotus	Toimenpiteen / toimenpiteiden sisältö	Toteutus-vastuu, toimeenpanovastuu, työtapana (omana työnä / konsulttityönä)	Toteutusaika Rahoitus (määrä, lähde, rahoittajat, avustusanomukset jne.)	Vaikutus-alue
		<ul style="list-style-type: none"> • Tärkeysluokka 1. (siniharmaa) Välttämätöntä / tärkeää / vakiintunutta ja jatkamisen arvoista <ul style="list-style-type: none"> • Tärkeysluokka 2. (valkoinen) Toivottavaa / suotavaa / hyödyllistä			
K	Kulttuuriympäristöhankkeiden priorisointia/neuvontaa lisättävä: keskitetty kokonaisuuksiin, tuettava sekä suojelun että käytön tavoitteita	<ul style="list-style-type: none"> • Hoidon piiriin ja julkisesti rahoitettaviksi erityisesti moniarvoisia ja vähintään maakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöjä (KUMO), joilla suuri käyttö- ja/ tai julkisuusarvo. Hoitotoimia koordinoidaan ja synkronoidaan yli teemaraajojen. 	KYYTR		Koko Pohjois-Savo
K	”Adoptoi kulttuuriympäristö” – kampanja Pohjois-Savoon (kokonaisuudet ja/tai teemoittain)	<ul style="list-style-type: none"> • Hoitamattomaksi jääneitä kulttuuriympäristöjä tai kohteita annetaan vapaaehtoistoimijoiden käyttöön ja ohjattuun hoitoon (koulun perinnebiotooppi?, nuorison asema?, kotiseutuyhdistyksen näköalapaikka?) • Pilottikohteen valinta. • Valtion luonnonsuojelualueilla vapaaehtoistyöhön soveltuvia kohteita ovat esimerkiksi Tuusniemen Paimensaari ja Kaavilla Telkkämäki. 	KYYTR Museot Kotiseutuyhdistykset+ muut yhdistykset Koululuokat	2015-	Koko Pohjois-Savo
K	Levitetään tietoa avustuksista, joita saatavilla kulttuuriympäristön hoitoon	<ul style="list-style-type: none"> • Kulttuuriympäristön hoidon avustuksista laaditaan yhteisesite (A, M, R, P) • Esitteessä jaetaan tietoa hoitoon saatavissa olevista avustuksista ja tuista • Sähköinen esite PS KYO:n verkkosivuilta, minne linkitys eri toimijoiden sivuilta ja myös kuntien sivuilta • Painettu / tulostettava esite jakeluun kuntiin, viranomaisille, yhdistyksille • Kohderyhmiä maanomistajat, kiinteistöjen omistajat, yhdistykset, yritykset jne. 	KYYTR PS ELY Museot	2014, toimintamenot	Koko Pohjois-Savo
K	Pidetään esillä mahdollisuutta aluearkkitehtitoimintaan	<ul style="list-style-type: none"> • Markkinoidaan aluearkkitehtitoimintaa pienten kuntien maankäytön ja rakentamisen ohjauksen tueksi 	PS ELY,	2014-	Kunnat ja kuntaryhmittymät

M, P	Maisemanhoitoa ja siihen liittyvää neuvontaa kehitetään	<ul style="list-style-type: none"> Hoidettavien kohteiden priorisointi maisemansuojelun näkökulmasta Luonnonsuojelualueiden maisemanhoidon rahoituskanavia on etsittävä, koska tällä hetkellä maisemanhoitoon kohdennettua rahoitusta ei ole käytettävissä.” 	PS ELY Pro Agria Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
M, P		<ul style="list-style-type: none"> Vapaaehtoisen maisemanhoidon kehittäminen, neuvonta ja tukeminen: muiden kuin aktiiviviljelijöiden omistamien alueiden kulttuuri- ja perinnemaisemat <p>Apuna mm. Laidunpankki.</p>	PS ELY Pro Agria Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
A, M, P	Arkeologisten kohteiden hoidon liittäminen osaksi luonnonsuojeluhankkeita tai maisemien ja biotooppien hoitohankkeita	<ul style="list-style-type: none"> Arkeologisten kohteiden hoidon liittäminen osaksi luonnonsuojeluhankkeita tai maisemien ja biotooppien hoitohankkeita Arkeologisten kohteiden hoitoon on etsittävä rahoituskanavia, koska tällä hetkellä niiden hoitoon kohdennettua rahoitusta ei ole käytettävissä. 	KYYTR Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
A	Jaetaan tietoa muinaisjäännösten hoitotuesta maanomistajille ja yhdistyksille	<ul style="list-style-type: none"> Kulttuuriympäristön hoidon avustuksista laaditaan yhteisesite. Ks. kohta K. 	Museot, KYYTR MV		Koko Pohjois-Savo
A	Adoptoi monumentti –idean käyttöönotto myös Pohjois-Savossa (mallina Pirkanmaan hanke)	<ul style="list-style-type: none"> Esisuunnitelma: kohdevalinnat, hoitotarpeen määrittely, hoito-ohjeet Osaksi Pohjois-Savon Muisti -sivustoa. 	KUHMU Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
R	Kannustetaan hakemaan rakennusperinnön hoitoavustuksia	<ul style="list-style-type: none"> Ks. yhteisesite kohdassa K. Lisätään kuntien ja yksityisten tietoisuutta kulttuurihistoriallisten rakennusten ja maaseudun perinnerakennusten hoidon avustuksista Avustushakemusten määrillä vaikuttaa maakuntaan saatavien rakennusperinnön hoitoavustusten määrärahoihin 	PS ELY, KUHMU		Koko Pohjois-Savo
R	Pohjois-Savon Muisti –sivuston hyödyntäminen korjausrakentamista koskevan tiedon jakelukanava	<ul style="list-style-type: none"> Sivustolle mm. lisätietojen lähteet, avustukset, neuvontapaikat, varaosapankit ja korjausrakentamiskeskukset 	KUHMU, KYYTR		Koko Pohjois-Savo
R	Toimitaan aktiivisesti ja annetaan suunnitteluapua korjausrakentamiskeskuksen ja varaosapankin perustamiseksi Pohjois-Savoon	<ul style="list-style-type: none"> Perustetaan maakunnallinen korjausrakentamiskeskus ja varaosapankki tai vastaavan toiminnan kehittämiseksi uusien menettelykeinojen kautta mm. netti Aktivoidaan kunnat mukaan taustajoukkoihin ja käyttäjiksi Verkotutaan alan oppilaitoksiin ja turvataan alan koulutus Pohjois-Savossa (??) Turvataan Lastun toiminnan jatkuminen - voisi avustaa taitotiedoillaan korjausrakentamiskeskuksen toimintaa Selvitetään vastaavien keskusten toimintaa 	Kulttuuriympäristö-areena KYYTR	Selvitys 2014	Koko Pohjois-Savo
P	Perinnemaisemien omaehtoiseen hoitoon innostaminen	<ul style="list-style-type: none"> Adoptoi monumentti –idean jalostaminen perinnemaisemien vapaaehtoisen hoidon lisäämiseksi Perinnebiotooppipäivä/-viikko 	viranomaiset, koulut	2015	Koko Pohjois-Savo

P	Pohjois-Savon perinnebiotooppien hoito-ohjelman 2007-2016 toimenpide-ehdotusten hankeideointi ja kytkeminen luonnonsuojelun ja maisemanhoidon kehittämishankkeisiin	<ul style="list-style-type: none"> • Perinnebiotoopit kaskialueilla • Vaikutetaan siihen, että inventointi otetaan edellytykseksi erityistuen myöntämiselle • Myös yhteistyömahdollisuudet hankkeissa. 	Metsähallitus ProAgria PS ELY Suomen Luonnon- suojeluliitto	Puustoisten perinnebiotooppien osalta mahdollisuus METSO-rahoitukseen. METSON yhteistoimintahankkeena mahdollista myös muualla kuin Is-alueilla. Esimerkkinä käynnissä oleva WWF-vetoinen puustoisten perinneympäristöjen hoitohanke.	Koko Pohjois-Savo
---	---	---	---	---	-------------------

Tavoite 3

Kulttuuriympäristöä muuttava maankäyttö ja rakentaminen kulttuurisesti kestäväksi

- toimintatavaksi kulttuurisesti kestävä maankäyttö ja rakentaminen
- suojele, vaaliminen ja kehittäminen saumattomaksi ja ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi
- suunnittelussa ja suojelussa käytetään ajantasaisia ja riittävän laadukkaita kulttuuriympäristön tausta-aineistoja
- kulttuuriympäristön suunnitteluun ja suojeluun liittyvä päätöksenteko perustuu yhtenäisiin laatukriteereihin, on läpinäkyvää ja kaikille kansalaisille tasapuolista
- kulttuuriympäristövaikutusten arviointi vakiinnutetaan itsestään selväksi osaksi maankäytön suunnitteluprosesseja
- uusi maankäyttö sopeutetaan maisemaan ja kulttuuriympäristöön, arkkitehtuurissa ja rakentamisessa tavoitteeksi uuden arvokkaan kulttuuriympäristön synty
- suunnittelijoiden, suunnitelmia tilaavien ja suunnitelmista päättävien kouluttaminen kulttuuriympäristön perustiedot hallitseviksi

Teema	Toimenpide-ehdotus	Toimenpiteen / toimenpiteiden sisältö	Toteutus- vastuu, toimeenpanovastuu, työtapa (omana työnä / konsultti-työnä)	Rahoitus (määrä, lähde, rahoittajat, avustusanomukset jne.)	Vaikutus- alue
		<ul style="list-style-type: none"> • Tärkeysluokka 1. (violetti) Välttämätöntä / tärkeää / vakiintunutta ja jatkamisen arvoista <ul style="list-style-type: none"> • Tärkeysluokka 2. (valkoinen) Toivottavaa / suotavaa / hyödyllistä			
K	Kulttuuriympäristöhankkeiden priorisointia ja neuvontaa lisättävä: keskityttävä kokonaisuuksiin, tuettava sekä suojelun että käytön tavoitteita	<ul style="list-style-type: none"> • Hoidon piiriin ja julkisesti rahoitettaviksi erityisesti moniarvoisia ja vähintään maakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöjä (KUMO), joilla suuri käyttö- ja/tai julkisuusarvo. Hoitotoimia koordinoidaan ja sykronoidaan yli teemarajojen. 	KYYTR		Koko Pohjois-Savo
K	Kaavaohjauksessa korostetaan kulttuuriympäristötiedon sisällön kattavuutta ja ajantasaisuutta	<ul style="list-style-type: none"> • Tarvittavien selvitysten arviointi alkuvaiheessa (osallistumis- ja arviointisuunnitelmavaihe) • Taustaselvitysten käytön ohjausta kaavaprosessin aikana 	PS ELY, KUHMU	Jatkuva prosessi	Koko Pohjois-Savo
A	Vedenalaisten muinaisjäännösten suojeleminen vesistöjä muuttavien rakennus- tai ympäristöhankkeiden yhteydessä	<ul style="list-style-type: none"> • Vedenalaiset muinaisjäännökset –koulutuspäivä / tiedote lupa- ja ympäristöviranomaisille 	MV, KUHMU, PS ELY	2014	Koko Pohjois-Savo

		<ul style="list-style-type: none"> • Vedenalaisten muinaisjään- nösten inventointi suurten vesistöjen kunnostamishank- keiden tausta-aineistovaati- mukseksi • Sama vaatimus vesistöalueita ja rantavyöhykkeitä käsittele- vien yleis- ja asemakaavojen osalta 			Koko Poh- jois-Savo
R	Järjestetään koulutusta rakennusvalvonnalle ja luotta- musmiehille uusien rakenta- mismääräysten soveltamisesta kulttuurihistoriallisten rakennusten korjaamisessa	<ul style="list-style-type: none"> • Koulutuspäivä 	PS ELY	2013-	Koko Poh- jois-Savo
R	Vakiinnutetaan rakennetun kult- tuuriympäristön inventointitarpeen selvittäminen osaksi maankäytön suunnitteluprosessia	<ul style="list-style-type: none"> • Kaavaohjaus • Laaditaan kuntien kaavoitus- vastaaville ohje ja muistilista käytettäväksi selvitysten toi- meksiannon määrittelyssä 	PS ELY KUHMU kunnat	Jatkuva prosessi	Koko Poh- jois-Savon kaava- alueet
R	Edistetään kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten arkkiteh- tonisesti merkittävien sisätilojen säilymistä	<ul style="list-style-type: none"> • Laaditaan suunnitelma sisäti- lainventoinnin potentiaalisista kohderyhmistä. esim. kaavoi- tuksen ohjauksen ja rakennus- valvonnan käsikirjaksi • kohteina esim. kerrostalojen porrashuoneet, julkiset tai puolijulkiset tilat (kunnan/val- tion virastotalojen aulat, por- rashuoneet, valtuustosalit) 	PS ELY KUHMU	Jatkuva prosessi	Koko Poh- jois-Savo Kunnat
R	Levitetään hyväksi todettuja työta- poja kaavoituksessa	<ul style="list-style-type: none"> • Kootaan malliesimerkkejä kulttuuriympäristön hyvistä kaavamääräyksistä yleis- ja asemakaavoissa • Aineistoa sovelletaan kaava- ohjauksessa 	PS ELY YM		Koko Poh- jois-Savo
P	Ohjeistetaan kuntia (ja konsult- teja) sisällyttämään perinnebio- tooppien päivitysinventointi osaksi yleiskaavojen luontoinventointeja	<ul style="list-style-type: none"> • Laaditaan kuntien kaavoitus- vastaaville ohje ja muistilista käytettäväksi selvitysten toi- meksiannon määrittelyssä 	PS ELY KUHMU, MV, YM		Koko Poh- jois-Savo
P	Taajamalaiduntamisen kehittä- minen sekä taajama-alueiden viherympäristöjen kartoitus ja luonnonmukaistaminen		PS ELY kunnat ProAgria		Koko Poh- jois-Savos

Tavoite 4

Kulttuuriympäristöpalvelujen kehittäminen ja yhteistyön vahvistaminen

- kulttuuriympäristön asema pohjoissavolaisen imagon ja identiteetin kulmakivenä
- kulttuuriympäristön mieltäminen ihmisten viihtyisyyden, hyvinvoinnin, terveyden ja onnellisuuden edistäjänä
- kulttuuriympäristöpalvelut –käsitteen lanseeraaminen Pohjois-Savoon, Suomeen ja maailmalle
- kulttuuriympäristöpalvelut –käsitteen tuotteistaminen ympäristö- ja suunnittelualalle
- kulttuuriympäristön, maiseman ja luonnon muodostaman ympäristökokonaisuuden korostaminen maakunnan ja kuntien strategisena voimavarana ja vetovoimatekijänä
- kulttuuriympäristön nostaminen asumisen, elinkeinojen ja matkailun laatua kohottavaksi infrastruktuuriksi, jolloin hoito ja rahoitus itsestään selvää muun toiminnan yhteydessä
- kulttuuriympäristön tutkimusta, hoitoa ja kehittämistä edistävän rahoituksen osoittaminen julkisista budjettivaroista ja yhteistomintana
- elinkeinotoimintaa tukeva kulttuuriympäristö - kulttuuriympäristöä tukeva elinkeinoelämää
- hankerahoituksen kohdentaminen maakunnallisesti tai muutoin yleisesti tärkeisiin kulttuuriympäristöalueisiin ja -kohteisiin
- kulttuuriympäristön huomioon ottaminen strategisissa kehittämissuunnitelmissa ja hankerahoituksen erityisenä laatukriteerinä muilla toimialoilla

Teema	Toimenpide-ehdotus	Toimenpiteen / toimenpiteiden sisältö	Toteutus-vas- tuu, toimeen- panovastuu työtapa (omana työnä / konsult- tityönä)	Toteutus-aika Rahoitus (määrä, läh- de, rahoitta- jastavustus- anomukset jne.)	Vaiku- tus-alue
		<ul style="list-style-type: none"> • Tärkeysluokka 1. (vaalea vihreä) Välttämätöntä / tärkeää / vakiintu- nutta ja jatkamisen arvoista			
		<ul style="list-style-type: none"> • Tärkeysluokka 2. (valkoinen) Toivottavaa / suotavaa / hyödyllistä			
K	Kulttuuriympäristön ja sen hoidon maakunnallista toimintaa kehitetään	<ul style="list-style-type: none"> • Kulttuuriympäristön hoidon yhteistyöryhmän toimintaa jatketaan (KYYTR) • KYYTR koordinoi toimijoiden välisiä yhteistyötä, innostaa ja innovoi, kehittää ja kannustaa • KYYTR päivittää muutaman vuoden välein PS KYO:n tavoiteosan sekä vuosittain toimenpideoosan ja seurannan • KYYTR tekee aloitteita sekä paikallisille toimijoille että valtion ja maakunnan hallinnolle • KYYTR ottaa näkyvän roolin julkisessa keskustelussa ja tiedotusvälineissä, yhteistoiminnassa • KYYTR perustaa vuosittain jaettava Pohjois-Savon kulttuuriympäristöpalkinnon 	KYYTR, PS ELY:n kulttuuriympäristö-areena koordinaattorina	Jatkuva	Koko Pohjois-Savo

K	Yhteistyötä koulujen ja tutkimuslaitosten kanssa jatketaan	<ul style="list-style-type: none"> Koulutusta AMK:n rakennustekniikan puolelle Koulutusta kaavoittajille ja luottamusmiehillä 	PS ELY, KUMU, MV		Koko Pohjois-Savo
K	Kulttuuriympäristöpalvelut -käsitteen määrittely ja markkinointi	<ul style="list-style-type: none"> Kulttuuriympäristön tutkimus ja hoito elinkeinona –kansallisen ja alueellisen tason elinkeinopoliittinen kehittämishanke? (kaikki teemat mukaan, jolloin moniarvoisuus esiin ja synergiaetuja käytännön toimintaan) Esim. työvoimapula rakennushistoriaselvitysten tekemisessä Pohjois-Savon luonto- ja kulttuuriympäristöpalvelujen tuotteistaminen ja markkinointi kotimaisen ja kansainvälisen matkailun tarpeisiin (kohteet, reitit, opaskartat, esitteet, maasto-opasteet, oppaiden koulutus, jne.). 	PS ELY, PSL Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
K	Kulttuuriympäristön hoito ammattina, yritysideoana, sivuelinkeinona tai elinkeinona	<ul style="list-style-type: none"> Maa- ja metsätalous luontaisena maaseudun kulttuurimaiseman hoitajana Korjausrakentamisen ja perinteisen korjausrakentamisen erityisosaaminen suunnitelu- ja rakennusallalla Maisemien, viherympäristöjen, perinnemaisemien tai muinaisjäännostien hoito maatalouden sivuelinkeinona Perinnemaisemat tai ”uusperinnemaisemat” taajamien viherympäristöinä, näiden hoito maatalouden sivuelinkeinona 	yrittäjät		Koko Pohjois-Savo
K	Toimitaan sen eteen, että kulttuuriympäristön hoito otetaan yhdeksi hankkeiden laatukriteeriksi	<ul style="list-style-type: none"> Kohdennetaan avustuksia ja rahoitusta hankkeille, joissa kulttuuriympäristön hoito on osana elinkeinon kehittämistä (myös ympäristön ja kulttuurin kehittämistä). 	PS ELY		
K (M, R, A, P)	Kulttuuriympäristön kärkekohteiden valinta maisemamatkailun ja yritys-toiminnan näkökulmasta	<ul style="list-style-type: none"> Potentiaalia ja alueellista erikoisuutta omaavien kohteiden esille nosto yhdessä elinkeinotoiminnan kanssa (Seurataan Pohjois-Savon Culture Finland-hanketta ,lisalmi) Alueiden ja kohteiden hoito ja käytön tuotteistaminen 	PSL PS ELY yrittäjät toimijat Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo
M, R, A	Nostetaan esille kulttuuriympäristön merkitystä matkailun ja elinkeinotoiminnan infrastruktuurina	<ul style="list-style-type: none"> Tuodaan esille elinkeinoelämän kannalta mielenkiintoisia kestävän kulttuurisen kehityksen mallikohteita Kulttuurisesti arvokkaat alueet ja kohteet yritystoiminnan toimintaympäristönä ja imagotekijänä (esim. käyttötarkoituksen muutokset arvotarkennuksissa, ja maisema matkailun kehityksenä) Elinkeinojen kehittämisrahaa myös kulttuuriympäristönä arvokkaiden kohteiden kunnostukseen 	PSL PS ELY yrittäjät toimijat Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo

A	Arkeologisten avainkohteiden valinta hoidon, opetuksen ja matkailun näkökulmasta	<ul style="list-style-type: none"> • Yhteistyöhanke metsänhoitoyhdistysten kanssa, esim. yksityisellä luonnonsuojelualueella • Verkkosivusto/opas kuntien kulttuurinähtävyyksistä ja kulttuuriperinnön hoidon etiikasta 	KUHMU, yhdistykset, Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo Kunnat
P	Avainkohteiden valinta opetuksen ja matkailukäytön näkökulmasta		PS ELY, ProAgria Metsähallitus		Koko Pohjois-Savo Kunnat

1.4 Kulttuuriympäristöohjelman vaikutusten arviointi

Tässä luvussa arvioidaan, mihin kulttuuriympäristöohjelman tavoitteiden ja toimenpide-ehdotusten toteutumisen toivotaan Pohjois-Savossa vaikuttavan. Kulttuuriympäristöohjelman ja erityisesti sen strategisen osan vaikutavuutta arvioidaan ennakolta lyhyesti tavoitekokonaisuuksittain, painottaen strategisluontoisia vaikutuksia.

Tavoite 1 Kulttuuriympäristöä koskevan tietoisuuden ja merkityksen vahvistaminen sekä arvojen tunnistaminen

Pohjois-Savon kulttuurinen muisti virkistyy ja vahvistuu

- Tietoa kulttuuriympäristöstä on aikaisempaa enemmän ja helpommin kenen tahansa saatavilla.
- Oman kotiseudun historian tuntemus, kasvava tietoisuus kulttuuriympäristöarvoista ja Pohjois-Savoa muista alueista erottavista kulttuuripiirteistä vahvistaa pohjoissavolaisten ihmisten itsetuntoa ja itseluottamusta.
- Oman elinympäristön historian tuntemus, esi-isien työn arvostus ja tietoisuus kulttuuriympäristön arvoista kannustaa ympäristön vapaaehtoiseen vaalimiseen ja hoitoon.
- Kulttuuriympäristöohjelman historiaa ja nykytilaa kuvaavat tekstiosat antavat aikaisempaa ohjelmaa kokonaisvaltaisemman, monipuolisemman ja ajantasaistetun kuvan Pohjois-Savon kulttuuriympäristön perusteista.
- Kulttuuriympäristön moniarvoisuuden ja luontoyhteyden korostaminen nostaa esiin uudenlaisia arvokkaiden ympäristöjen kokonaisuuksia ja vyöhykkeitä sekä mahdollistaa aikaisempaa kokonaisvaltaisemman ympäristön hoidon ja kehittämisen yli toimialarajojen.

Tavoite 2

Kulttuuriympäristön hoidon ja neuvonnan kehittäminen

Pohjois-Savon ihmiset hoitavat ympäristöään vapaaehtoisesti ja kulttuuriarvoja vaalien

- Neuvontapalvelujen kehittyminen kannustaa kulttuuriympäristön arvokkaita piirteitä vaalivaan hoitoon ja ehkäisee tahattomien vahinkojen syntymä.
- Hoidetuista kulttuuriympäristöistä voi tulla vetovoimaisia matkailukohteita.
- Korjausrakentamiskeskus ja sen antama neuvonta edistää rakennusperinnön kulttuurisesti ja teknisesti kestävää hoitoa sekä ehkäisee terveyshaittojen syntymistä vanhoihin rakennuksiin.
- Varaosapankki ehkäisee käyttökelpoisten rakennusosien kulkeutumista purettavista rakennuksista jätteeksi ja mahdollistaa toisten säilytettävien rakennusten korjaamisen alkuperäistä rakennustapaa vastaavalla tavalla.
- Muinaisjäännösten hoitoa koskevan tiedon aikaisempaa tehokkaampi jakaminen ja neuvonta auttaa ja kannustaa maanomistajia arvokohteiden vaalimiseen
- Kulttuuri- ja luonnonmaiseman hoito tukee kotimaisen ja kansainvälisen matkailun kehittämistä Pohjois-Savossa.

Tavoite 3

Kulttuuriympäristöä muuttava maankäyttö ja rakentaminen kulttuurisesti kestäväksi

Pohjois-Savossa uutta rakennetaan vanhaa ympäristöä kunnioittaen, ei sitä tuhota

- Kulttuuriympäristöä koskevan maakunnallisen tietoaineiston vahvistaminen helpottaa ja nopeuttaa paikallisesti tehtävien selvitysten tekoa.

- Tutkimustiedon lisääntyessä mahdollistuu kulttuuriympäristöjen parempi ja aikaisempi huomioon ottaminen maankäytössä ja rakentamisessa.
- Mitä enemmän on valmista ja kokonaisvaltaista kulttuuriympäristötietoa, sen sujuvammalla on kaavoitus- ja muut suunnitteluprosessit ja sen helpompaa on vaikutusten arviointi.
- Mitä parempaa tietoa, sen helpompaa on suunnittelu ja sen vähemmän on tahattomia vahinkoja.
- Maankäyttöä ja rakentamista ohjaavat ja valvovat viranomaiset ovat tietoisia kulttuuriympäristön arvokkaista piirteistä, ottavat ne omassa työssään huomioon ja neuvovat asiakkaitaan kulttuurisesti kestäviin suunnitteluratkaisuihin.
- Kulttuuriympäristö otetaan aina automaattisesti huomioon yhdyskuntia, rakennuksia tai infrastruktuuria rakennettaessa.

Tavoite 4

Kulttuuriympäristöpalvelujen kehittäminen ja yhteistyön vahvistaminen

Pohjois-Savossa ”Meidän miljöö” on yhteinen ylpeyden aihe

- ELY-keskuksen kulttuuriympäristöareenan organisoima kulttuuriympäristöohjelman osallistava ja vuorovaikutteinen laadintaprosessi (2012-2013) tutustuttaa toimijoita toisiinsa, innostaa ajatusten vaihtoon ja yhteistyöhön.
- Eri toimijoiden yhdessä asettamat tavoitteet ja yhdessä ideoimat toimenpide-ehdotukset edesauttavat yhteistyötä sekä yhdessä rahoitettujen ja toteutettujen hankkeiden viriämistä.
- Kulttuuriympäristöohjelman sisältöä on siirrettävissä maakunnan ja kuntien muihin ohjelmiin ja strategioihin: tavoitteita voidaan sisällyttää esimerkiksi Pohjois-Savon maakuntasuunnitelmaan ja -ohjelmaan, jotka oh-

jaavat aluekehitykseen osoitettavaa rahoitusta ja edunvalvonnan toimia.

- Kehittyvät kulttuuriympäristöpalvelut vahvistavat Pohjois-Savon maakunnan ja sen kuntien identiteettiä, imagoa ja vetovoimaisuutta.
- Pohjois-Savon kehittyvät kulttuuriympäristöpalvelut mahdollistavat uusia matkailutuotteita ja tukevat siten maakunnallisten ja paikallisten matkailuyritysten toimintaa (esimerkiksi eri liikkumismuodoille suunnitellut kulttuurireitit hoidetuissa maisemissa, opastetut arkeologiakohteet ja rakennetut kulttuurimiljööt).

1.5 Kulttuuriympäristöohjelman seuranta

Kulttuuriympäristöohjelman seuranta on joka vuosi tehtävä listaus toteutuneista tai toteutumaan lähteneistä kulttuuriympäristöohjelman tavoitteista ja toimenpide-esityksistä. Mukaan voidaan ottaa myös muita kuin ohjelmaan kirjattuja kulttuuriympäristökohteja, mikäli ne ovat maakunnallisesti merkittäviä. Vapaaehtoinen ja oma-aloitteinen kulttuuriympäristön hoito ja kehittäminen on tavoiteltavaa ja kannustamien arvoista. Seuranta tekee Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmä osana toimintaansa. Vuotuinen seuranta kirjataan kunkin kalenterivuoden lopulla, jolloin se palvelee tulevan vuoden toimintasuunnitelman ja toimenpiteiden valmistelua.

Toimenpideseurannan sisältö:

- Mitä tehtiin?
- Kuka teki tai kuka vastasi?
- Milloin tehtiin?
- Mitä maksoi ja kuka rahoitti?
- Kuinka laaja vaikutustalue?
- Mitä teemaa toimenpide koski?

Tilastoseurannan sisältö:

- Kulttuuriympäristöohjelman www-sivuilla kävijät (käyntiä / vuosi)
- Pohjois-Savon muisti www-sivuilla kävijät (käyntiä / vuosi)
- Euroopan kulttuuriperintöpäivien yksittäiset tapahtumat (kpl/vuosi) tai osallistujat (h/vuosi)
- Suojeltujen kiinteiden muinaisjäännostien määrä (kpl)
- Hoidon piirissä olevat muinaisjäännot (kpl)
- Jätetyt hakemukset ja myönnetty rakennusperinnön hoitoavustukset (kpl, €)
- Hoidon piirissä olevat perinnemaisemat (kpl/vuosi)
- Asemakaavalla / lailla suojellut rakennukset (kpl Pohjois-Savossa)

2 Kulttuuriympäristön kehitys ja nykytila

GEOLOGISEN HISTORIAN, LUONNONMAANTIETEELLISEN TAUSTAN JA MAISEMARAKENTTEEN HAHMOTTAMINEN AUTTAA YMMÄRTÄMÄÄN IHMISTOIMINNAN TULOKSENA SYNTYNYTTÄ KULTTUURIYMPÄRISTÖÄ. POHJOISSAVOLAISESTA MAISEMASTA JA KULTTUURIYMPÄRISTÖSTÄ ON TÄNÄKIN LUETTAVISSA SUURIA KIINNOSTAVIA ILMIÖITÄ, JOTKA OVAT VAIKUTTANEET IHMISASUTUKSEN LEVIÄMISEEN, IHMISEN TOIMINTAAN JA KULTTUURIYMPÄRISTÖÖN POHJOIS-SAVOSSA. ESIMERKIKSI VESISTÖJEN LASKU-UOMISSA NOIN 5700 VUOTTA SITTEN TAPAHTUNUT MUUTOS KYMIJOEN REITISTÄ VUOKSEEN VAIKUTTI VEDENPINNAN KORKEUKSIIN, ESIHISTORIAALLISEN ASUTUKSEN SIJAINTIIN, IHMISTEN JA KULTTUURIVAIKUTTEIDEN KULKUREITTEIHIN. KASKIKULTTUURIN OHELLE VIIME VUOSISATONA KEHITTYNUT PELTOVILJELY PUOLESTAAN ON SUORASSA KYTKÖKSESSÄ MAAPERÄOLOIHIN JA MAISEMARAKENTEESEEN. HISTORIAALLISELLA AJALLA SIJAINTI RUOTSIN JA VENÄJÄN VALTOJEN RAJAMAILLA VAIKUTTI MONIN TAVOIN ESIMERKIKSI POHJOIS-SAVON TIESTÖN JA TAAJAMIEN KEHITYKSEEN.

2.1 Pohjois-Savon maantieteellinen, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen kehitys

Heli Ek

Jääkauden jälkeinen maisema, vesistöt ja ilmasto

Suomen ja Pohjois-Savon maankamaran runkona on ikivanha peruskallio, joka muinaisten vuorenpoimutusten, lohkoliikuntojen ja pitkään jatkuneen kulutuksen tuloksena muotoutui nykyisen kaltaiseksi. Peruskallioon kuuluvat avokalliot ovat siis Pohjois-Savon ympäristön kaikkein vanhinta osaa. Muutoin pinnanmuodot ja maisema ovat paljolti jääkauden ja sen jälkeisten vesistövaiheiden muovaamaa. Geologiset rakenteet ovat vaikuttaneet myös Pohjois-Savon kasvillisuuteen, eläimistöön sekä ihmisasutukseen ja sen leviämiseen.

Vesistöjen historiaa

Jääkaudella Suomea peitti paksuimmillaan yli kolme kilometriä paksu mannerjää, joka painoi Suomen maankamaran syvennykselle. Suomen alueen vapautuminen mannerjäältä kesti noin 3000 vuotta. Jään sulaessa huomattava osa maasta jäi aluksi Itämeren altaan vesien peittoon. Jäämassan sulaessa ja samalla keventyessä maakamara alkoi kohota, aluksi nopeasti ja myöhemmin hitaammin. Maakohoaminen jatkuu yhä, voimakkaimpana Pohjanlahden rannikolla. Pohjois-Savossakin järviä taat kallistuvat edelleen hitaasti kohti kaakkoa.

Yli kymmenentuhatta vuotta sitten päättyneen jääkauden jälkeen tapahtuneet suuret ja nopeat vedenvaihtelut ovat synnyttäneet Pohjois-Savoon lukuisia muinaisrantoja, rantakerrostumia ja harjumuodostumia. Pohjois-Savossa

näitä jääkauden jälkeiseen maisemakehitykseen kuuluvia geohistoriallisia monumentteja ovat esimerkiksi Maaningan Korkeakoski (Suomen korkein koski), Leppävirran Orinoro (jäätikö-jokikuru), Kuopion Puijo (doomi, eli ylöspäin työntynyt poimu), Kiuruveden Heinäperän kumpualue (syntyneet paikalleen sulavan jäätikön sisällä ja alla olevasta moreenista).

Yoldianmeri (10 300 – 95 00 vuotta sitten). Vetäytyvän jäätikön reuna ohitti Pohjois-Savon eteläosan noin 11 000 vuotta sitten eli noin 9000 vuotta ennen ajanlaskumme alkua. Maa alkoi kohota heti jäästä vapautumisen jälkeen. Pohjois-Savon alue jäi pääosin Itämeren muinaisvaiheen Yoldianmeren (10 300 – 95 00 vuotta sitten) peittoon. Vain korkeimmat mäet pistivät saarina esille merestä. Yoldianmeren muinaisranta on Pohjois-Savon alueella noin 125 metrin korkeudella mpy.

Kallaveden maisemaa. Kuva Patrick Hublin.

Ancylusjärvi (9500 - 8000 vuotta sitten). Yoldianmeren yhteys valtameren katkesi noin 10 800 vuotta sitten, jolloin muodostui Itämeren seuraava vaihe, Ancylusjärvi (9500 - 8000 vuotta sitten). Mannerjään painosta vajonnut maa nousi Ancylusjärvestä nopeasti. Maa kohosi Keski-Suomessa enemmän kuin Kaakkois- ja Itä-Suomessa. Järvialtaissa vedenpinnat alkoivat kohota laskukynnysten kaakkoispuolilla.

Vähitellen muodostui **Suursaimaa**, joka ulottui yhtenäisenä samassa vedenpinnan tasossa Lappeenrannasta Iisalmen pohjoispuolelle. Suursaimaa kuroutui Ancylusjärvestä noin 9900 vuotta sitten. Suur-Saimaan piiriin kuulunut vesistö laski 5500 - 8000 vuotta sitten Kiuruveden ja Pielaveden kautta Päijänteen vesistöön ja sieltä Pohjanlahteen. Ylimmillään Suur-Saimaan pinta oli Pohjois-Savossa runsaat 20 m nykyisten järvialtaiden pintaa korkeammalla.

Noin 5000 vuotta sitten tapahtunut Vuoksen puhkeaminen käänsi lopullisesti veden virtaussuunnan kaakkoon.

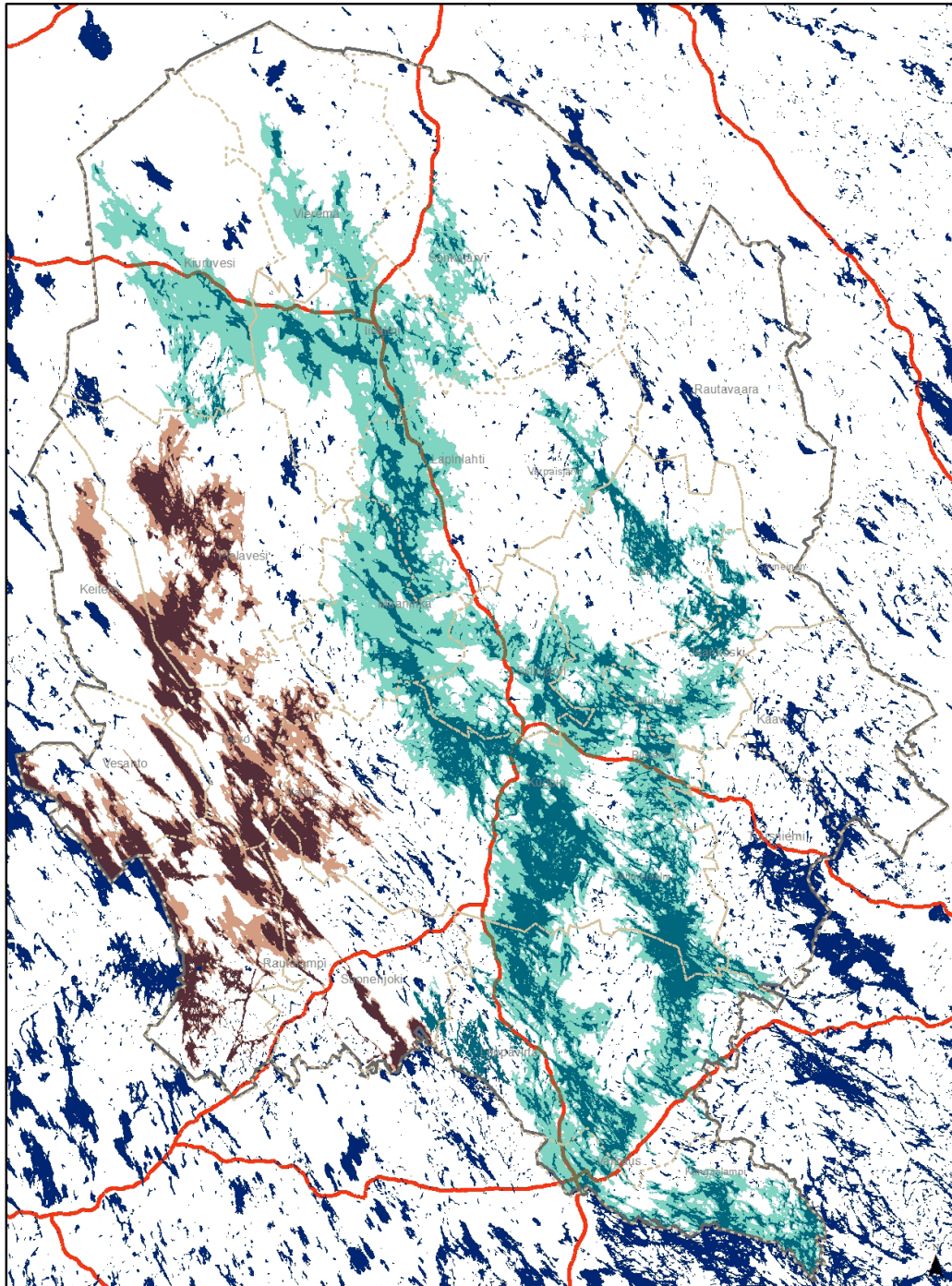
Vedenpinnan lasku Saimaan pohjoisosissa aiheutti sen, että latvavedet alkoivat kuroutua maankallistumisen jatkuessa itsenäisiksi järvialtaiksi.

Ilmaston kehitys

Ilmaston dramaattisen nopea lämpeneminen päätti myöhäisjääkauden. Yoldianmeren (10 300 – 9000 vuotta sitten) aikana kesät olivat nykyistä lämpimämpiä ja niukkasateisia, talvet olivat ankaria. Ancylusjärven (9500 - 8000 vuotta sitten) aikana ilmasto oli mantereista, lämminkesäistä ja jokseenkin vähäsateista. Litorinameren (8000 - 3000 vuotta sitten) aikana ilmasto oli hyvin lämmin ja luonto rehevä. Jalot lehtipuut levittäytyivät pitkälle keskeiseen Suomeen. Noin 6000 vuotta sitten tapahtui suurilmaston perustavan luonteinen muutos, joka vaikutti voimakkaasti kautta Euraasian pohjoisosien. Vuoden keskilämpötila alkoi laskea ja sademäärät lisääntyivät. Noin ajanjaksoilla 800 - 1300 oli lämmin kausi, joka vaikutti esim. maanviljelyn voimistu-

miseen. Vuosien 1600 - 1870 välillä taas vallitsi kylmä ilmastovaihe, ns. Pieni jääkausi. Tällöin Suomessa oli useita nälkävuosia.

MUINAISRANNAT POHJOIS-SAVOSSA

Muinaisrannat Pohjois-Savossa

- Suur-Saimaan rantaviiva
- Muinais-Päijänteiden rantaviiva
- Nykyinen rantaviiva Pohjois-Savossa

Lähteet: GTK
 Jaakaudet, Marjatta Koristo 2004, WSOY
 Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MMU/12, Liikennevirasto/Digiroad 2010

Esihistoriallisen ajan asutus ja kulttuuri

Ensimmäiset ihmiset vaelsivat Suomen alueelle etelästä ja idästä noin 11 000 vuotta sitten. Pohjois-Savoon ensimmäiset ihmiset saapuivat reilu 10 000 vuotta sitten, mistä alkaa kulttuuriympäristön historia Pohjois-Savossa. Esihistoriallisen ajan kulttuurikaudet ovat saaneet nimensä käyttöesineiden tunnusomaisen valmistusmateriaalin mukaan. Historiallinen aika alkaa kirjallisten lähteiden myötä.

Kivikausi

Kivikauden kulttuurin (8600 - 1900 eKr.) elämäntapa oli liikkuva ja perustui metsästykseen ja kalastukseen. Käyttöesineitä valmistettiin mm. kivistä, puusta, luusta ja savesta. Asuin- ja löytöpaikkoja tunnetaan lähes kaikkialta Pohjois-Savosta. Asuinpaikat sijaitsivat rannoilla, yleensä kuivilla etelänpuoleisilla hiekkaterasseilla. Hyvät kulkuyhteydet ja kalastusmahdollisuudet ohjasivat asuinpaikan valintaa. Liikkuvuuden lisäksi oli myös pysyviä ”kyliä” ja jonkinlaisia talojakin. Asuinpaikkojen yhteyteen rakennettiin hautausmaita. Usein hautoihin pantiin antimien lisäksi punamultaa. Tuohon aikaan harjut ja vesistöt olivat parhaita kulkureittejä. Kalastuksen harjoittamisen kannalta hyviä asuinpaikkoja olivat salmet tai kahden järven väliset

kannakset ja niemet sekä jokien suut. Sen sijaan pyyntiin liittyvät paikat (pyyntikuopat ja pyyntikuoppasysteemit) sijaitsivat harjanteilla ja harjuilla. Pohjois-Savossa Juankosken Helvetin-haudanpuron, Siilinjärven Limalahden sekä Tuusniemen Likolammen asuinpaikat kuuluvat varhaisimpaan asutusvaiheeseen. Pohjois-Savossa ajanjakson 3500–3000 eKr. asuinpaikat ovat noin 100 m korkeuskäyrän tuntumassa ja 15-20 metriä nykyisten järvien vedenpinnan yläpuolella. Nämä varhaiset ihmisasutuksen jäännökset saattavat olla jopa satojen metrien päässä nykyisestä rantaviivasta. Muinaisrannat voivat olla siten sekä geo- että kulttuurihistoriallisesti merkittäviä maiseman osia. Kivikautiseen kulttuuriin kuuluvia kalliomaalauksia on Pohjois-Savosta löydetty vain yksi.

Pronssikausi

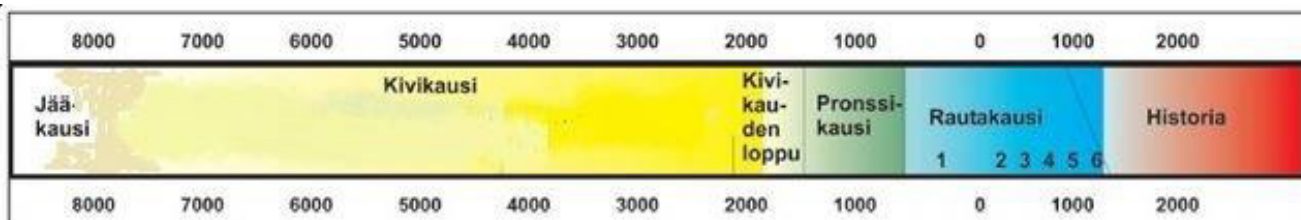
Pronssikaudella (n. 1300/1000-500 eKr.) Suomessa viljely vahvistui pyynnin ja kalastuksen rinnalle ja opittiin viljelemään maata ja valamaan metalliesineitä. Pohjois-Savossa toimeentulo perustui kuitenkin ilmeisesti edelleen vahvasti riistanpyyntiin ja kalastukseen. Pronssikauden löydöt ovat koko Savon alueella harvinaisia. Pohjois-Savosta on löydetty yhteensä vain kuusi selvästi pronssikautista esinelöytöä. Löydöt ovat pääasiassa kirveitä tai kirveen valinmuotteja ja niiden löytöpaikkoja ovat Iisalmen Jys-

mä, Iisalmen Haapajärvi, Siilinjärven Saunalahti, Kiuruveden Paljakkavuori. Pronssikauden lopulta ja rautakauden alusta tunnetaan Pohjois-Savon alueelta ns. lapinraunioita. Nämä kivistä löydettömiä ja siksi vaikeasti ajoitettavia, mutta osa raunioista on osoittautunut hautauksiksi. Varmat hautalöydöt osuvat mm. Kuopion Luukonsaaren ryhmän alueelle.

Pronssikaudelta ja rautakauden alusta eli varhaismetallikaudelta tunnetaan vähäisestä tutkimuksesta huolimatta parisen kymmentä asuinpaikkaa. Nämä asuinpaikat yhdessä hautaraunioiden kanssa säilyttävät tärkeää tietoa kivikautisen elämäntavan muutoksesta kohti rautakautta.

Rautakausi

Vähäisen tutkimuksen perusteella rautakaudella Pohjois-Savo oli lappalaisen asuttamaa erämaata jossa toimeentulo perustui pyyntiin ja eränkäyntiin. Pyyntiväestön asuinpaikat sijaitsivat vesistöjen varsilla. Rautakauden lopulla yleistyi hämäläisten ja karjalaisten eränkäynti.

Historiallisen ajan asutus, yhteiskunta ja kulttuuri

Idän ja lännen rajamailla

Pohjois-Savossa historiallinen aika katsotaan alkavaksi 1300-luvulla. Tuon jälkeen Pohjois-Savon historiaa leimasi rajan läheisyys ja sotien vaikutus. Ruotsin ja Novgorodin solmimassa Pähkinäsaaren rauhassa (1323) Etelä-Savo vakiintui Ruotsin valtakuntaan, mutta nykyinen Pohjois-Savo jäi Novgorodin puolelle. Raja kulki Heinäveden myöten Varkauden seudulle ja edelleen Pattijoen suuhun Pohjanlahdelle.

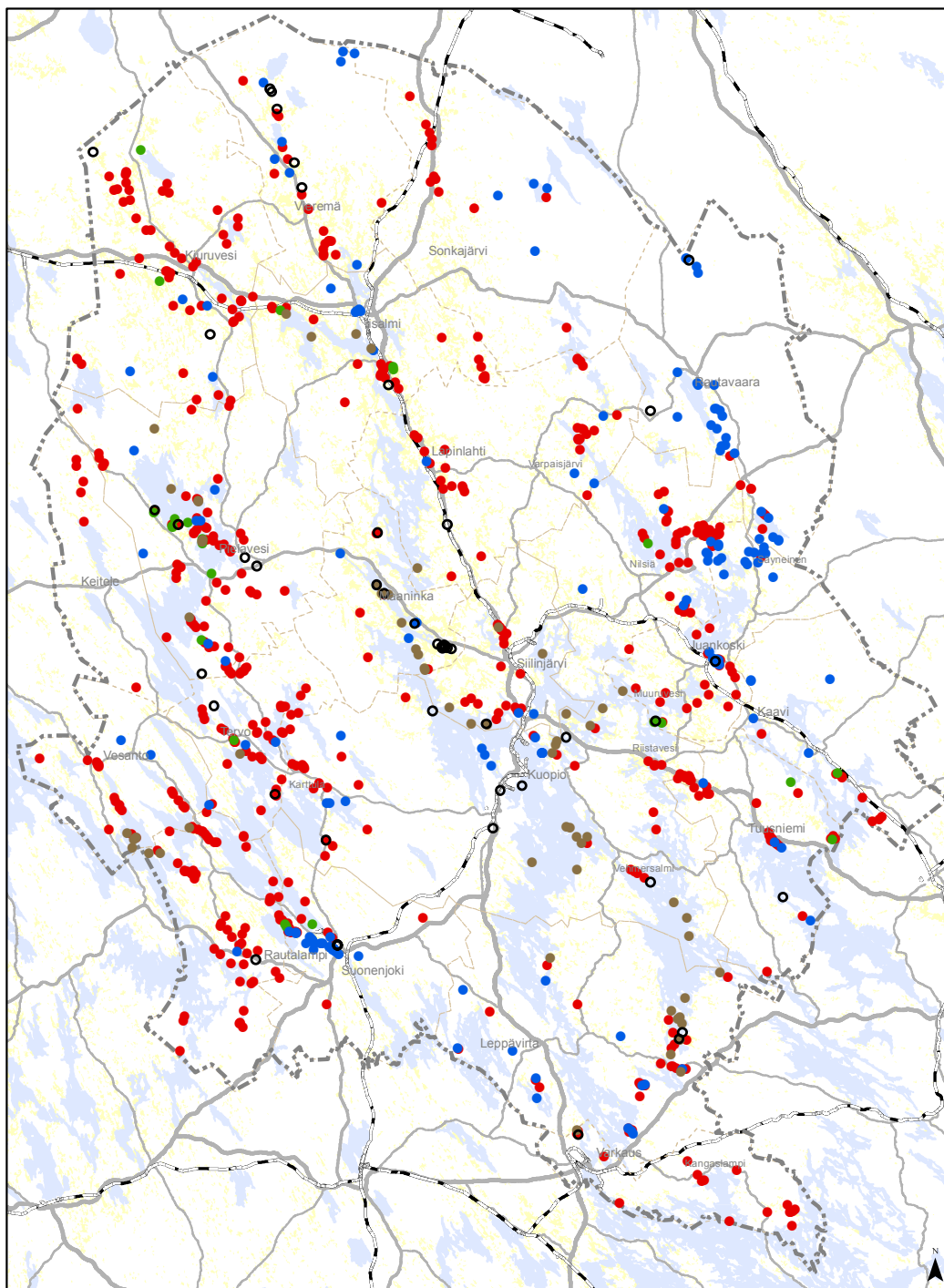
Alueen varhainen savolaisasutus levisi 1400-luvulla rajan taakse eli Novgorodin puolelle. Venäläiset ja karjalaiset hävittivät Tavinsalmen seutua (Maaninka) 1550-luvulla ja uudestaan ns. 25-vuoden sodan aikana 1579. Täyssinäen rauhassa (1595) Ruotsin itäraja ulottui Varanginvuonoon, ja raja kulki Nilsin itäosien kautta. Tästä muistoina ovat rajamerkit Nilsin Pisalla ja Tuusniemen Ohtaansalmella. Pohjois-Savoon ulottui 1590-luvulla nuijasota. Stolbovan rauhassa 1617 valtakunnan raja siirtyi jälleen idemmäksi. Tällöin Ruotsi oli suurvalta. 1690-luvulla oli koko Pohjois-Euroopassa nälänhätä. Satojen epäonnistuminen aiheutti sen, että Suomessa paikoin jopa puolet väestöstä kuoli nälkään.

1700-luvulla käytyjä sotia olivat suuri Pohjan sota, isoviha ja Hattujen sota. Uudenkaupungin rauha (1721) ja Turun rauha (1743) merkitsivät Pohjois-Savon kauppayhteysien katkeamista Viipuriin, Lappeenrantaan ja Haminaan. Vasta Suomen sodan 1808-09 jälkeen yhteydet luotiin uudelleen. Suomen sodassa ruotsalaiset ja venäläiset joukot etenivät vuoron perään läpi Pohjois-Savon. Tunnetuin taistelupaikka oli Koljonvirta (Iisalmi).

Kivityökalu
Lapinraunio
Rautakautinen lasihelmi
Kuvat: Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

POHJOIS-SAVON ARKEOLOGINEN KULTTUURIPERINTÖ AIKAJAKSOITTAIN

Kiinteät muinaisjäännökset ajoituksen mukaan

- Kivikaudet (Mesoliittinen n. 8600-4200 eKr. , Neoliittinen 4200-1500/1300 eKr.)
- Metallikaudet (Pronssikausi/Iitäinen varhaismetallikausi 1500/1300-500 eKr., Rautakausi, 500 eKr-1300 jKr.)
- Historiallinen aika (Keskiaika n. 1300-1530 , Historiallinen n. 1300 -1918, Moderni 1918- .)
- Moniperiodinen (ajoitettut muinaisjäännöslöydöt eri aikajaksolta)
- Ajoittamattomat (sis. myös Ei määritelty-luokan)

Ruotsin vallan aikana 1540-luvulta alkaen kruunu puuttui määrätietoisesti myös Pohjois-Savon alueen kehitykseen. Maaningalle perustettiin Tavisalmen kuninkaankartano uudisasutuksen valvonta- ja hallintokeskukseksi ja turvaksi idästä tulevia hyökkäyksiä vastaan. Kuninkaankartanoilla oli myös opastus- ja neuvontatehtäviä maatalouden edistämiseksi. Tavisalmen kuninkaankartano hallitsi alueita Varkauden tienoilta aina vedenjakajalle Iisalmen ja Kajaanin puoliväliin. Pietari Brahe perusti Kuopion kaupungin 1600-luvun puolivälissä, mutta se ei menestynyt, joten sen privilegiot lakkautettiin 1681.

Kustaa III allekirjoitti Kuopion perustamiskirjan 1775. Kuopio oli 1840- ja 1880-luvulla koko Suomen sivistyselämän yksi merkittävä keskus.

Pohjois-Savon alueen kirkollinen keskus perustettiin Kuopioon, jonne rakennettiin kirkko 1552. Alueen asutuksen painopiste siirtyi vähitellen Kuopionniemelle, jossa sijaitseva kirkko vielä lisäsi seudun tärkeyttä. Tavinsalmi-nimi jäikin vähitellen pois käytöstä ja alueen nimeksi tuli Kuopion pitäjä. Kuopiosta itsenäistyi Iisalmi 1627 ja Leppävirta 1639. Toinen Pohjois-Savon alueella ollut suurpitäjä oli Rautalampi, joka käsitti aikoinaan

valtaosan nykyistä Keski-Suomen maakuntaa.

Eränkäyntiä, kaskitaloutta ja uudisasutusta

Pohjois-Savon asutus vakiintui 1560- ja 1570-luvulla. Rintamaiden liikaväestö pakotti elinalueen laajentamiseen, mille loi hyvät edellytykset kaskitehniikan kehittyminen (ns. huuhtakasken käyttö). Olavinlinnan rakentamisesta 1400-luvun lopulla aiheutunut kasvava rasitus osaltaan työnsi väestöä verottajan ulottumattomiin. Kustaa Vaasa asutti erämaa-alueita lupaamalla

Eero Järnefelt 1863-1937 *Raatajat rahanalaiset* (Kaski) 1893. Ateneum.
Kaskeamista Lapinlahden Väisälänmäellä.

Niemiskylä, Kiuruvesi. Kuva Mervi Koskinen
Niemiskylä edustaa seudun vanhinta pysyvää asutus- ja viljelykerrostumaa.

talonpojille verovapauden muutamaksi vuodeksi.

Kuten esihistoriallisellakin ajalla, vesireitit toimivat asutuksen pääasiallisina leviämisylinä. Vesistöjen solmukohdat olivat ensimmäisiä asuinpaikkoja, ja asutus levisi harvana ja hajanaisena lähinnä vesistöjen varsilla jakautuen tasaisesti yli koko maakunnan. Viljeltävää maata löytyi riittävästi erillistaloasutuksen tarpeisiin. Asuttamatta jäivät vain maakunnan pohjoisosien karut seudut ja laajat yhtenäiset suoalueet. Myös kaskitalous tuki hajanaista asutusrakennetta. Toimeentulo alueella perustui vielä kauan kaskiviljelystä saatavaan satoon ja pyyntielinten antamaan saaliiseen.

Maanomistus ja säädyt

Maakirjojen mukaan Pohjois-Savon viljelijät omistivat maansa. Veroa maksavien talonpoikien rinnalla oli myös maattomia, joiden osuus keskiajalla oli noin 10 % ja he olivat käsityöläisiä, palvelijoita ja mökkiläisiä, idässä kirvesmies-kaskenpolttajia. Maata siirtyi 1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla verorästien vuoksi kruunulle. Vuonna 1870 tiloista 80 % oli itsenäisiä, 15 % rälssimaata ja 1 % kruununmaata.

Maanomistuskysymyksen ja verotuksen kehittymisen myötä syntyivät säädyt (aatelisto, papisto, porvaristo,

talonpojat). Seurakuntien perustamisen yhteydessä talonpoikien maita siirrettiin pappiloille. Aatelisto sai alkunsa 1200-luvulta alkaen ratsumiehen varustaville tiloille myönnetystä verovapaudesta, joka tuli myöhemmin perinnölliseksi. Myöhemmin valtion hallinto- ja sotilastehtävissä palveleville läänitettiin talonpoikasmaita varsinkin 1600-luvun puolivälissä. Pohjois-Savon kannalta merkittävä oli kreivi Pietari Brahelle tällöin läänitetty Kajaanin vapaaherra-

kunta, johon kuuluivat mm. enimmäkseen Kuopion ja Iisalmen tilat.

Maatalous ja maalaiskylät

Historiallisella ajalla maatalous oli Suomen pääelinkeino aina 1900-luvun puoliväliin asti. 1800-luvulla siitä sai elantonsa 90 % väestöstä. Viljan ja eräiden muiden kasvien viljelyn ohella karjanhoito oli tärkeä osa taloutta ja myös kalastus ja metsästys kuuluivat siihen tärkeinä sivuelinkeinoina. Kaski-

viljely muodosti Pohjois-Savon maatalouden perustan 1800-luvulle asti.

Pohjois-Savossa pääasiallinen kaskeamismuoto oli ns. huuhtakaski, jota viljeltiin pari-kolme vuotta ja jätettiin sitten metsittymään. Liikkuva kaskiviljely vaikutti suuresti asutuksen leviämiseen, asutuskuvaan ja kulttuurimaisemaan. Kaskeaminen sekä mahdollisti että vaati asutuksen levittäytymisen uusille alueille. Kaskitalous kukoisti 1700-luvulla, suhteellisen vauraasta maakunnasta riitti viljaa myös muualle vietäväksi.

Jo 1800-luvulla kaskitalous oli kriisissä: maata ei riittänyt, tuotto oli heikentynyt, Venäjältä tuotiin halpaa viljaa, isojaon toteuttaminen esti kaskeamista jakaessaan yhteismaat yksittäisten tilojen omaisuudeksi, myös nouseva metsätalous tarvitsi yhä enemmän puuta. Viljelyksessä oleva peltoala laajeni 1800-luvulla, joskin pellot olivat tuolloin pienialaisia. Ne sijoittuvat asutuksen yhteyteen joko järvien rantasavikoille tai mäkien viljaville lakialueille ja rinteille, joilla on edullinen pienilmasto. Pohjois-Savosta muodostui karjatalous- ja maidontuotantoaluetta.

Historiallisena aikana alkunsa saaneet Pohjois-Savon maalaiskylät ovat rakenteeltaan väljiä. Metsäselänteet ja vesistöt lomittuvat asutuksen kanssa. Talot ovat samalla aukealla tai kumpareella harvakeen omien peltojensa ympäröiminä. Tyypillisiä savolaisia kylätyyppejä ovat harvaan rakennettu rantakylä ja mäkikylä. Ranta-asutus sijaitsee hieman kauempana rantaviivasta siten, että maisemanmuodot ja viljelykset avautuvat rantaan. Mäkikylät vaihtelevat pienimuotoisesta kumpareasutuksesta ympäristöään korkeammalle kohoaviin kauas näkyviin vaarakyläin.

Kruununmetsillä oli myös Savossa merkittävä rooli.

Kauppa, käsityö ja kaupungit

Kauppa ja käsityö pyrittiin merkantilismien oppien mukaisesti rajaamaan kaupunkilaisammateiksi. Sisämaassa ei ollut Savonlinnan pohjoispuolella Kajaania lukuun ottamatta muita kaupunkeja ennen 1700-luvun loppua, jolloin Kuopio perustettiin. Talonpoikaistuotteet, lähinnä voi, piti myydä Pohjanlahden rannikon kaupunkeihin, joista myös ostettiin suola pariviikkosilla matkoilla.

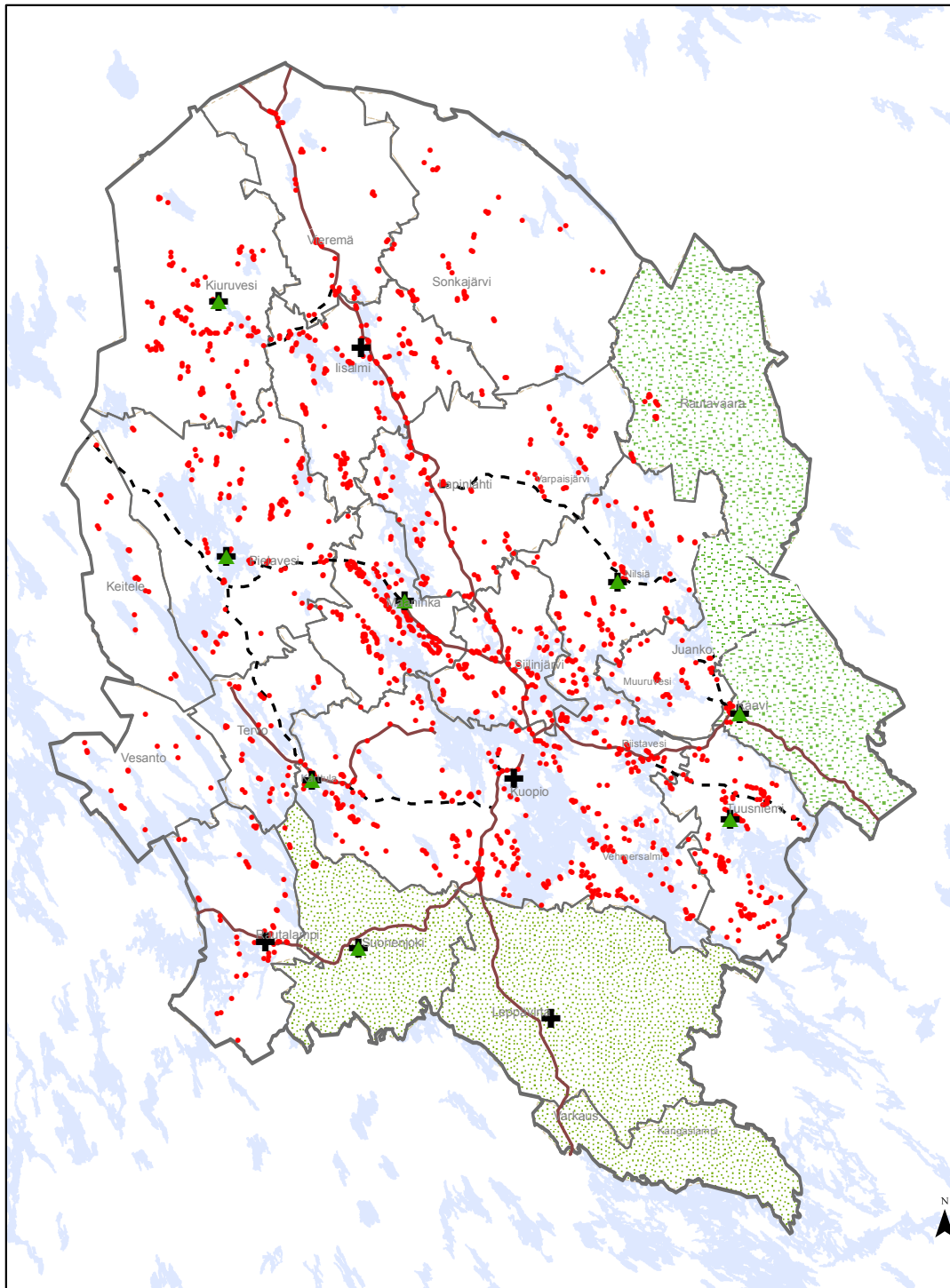
Kreivi Pietari Brahe perusti Kuopion 1652, mutta kaupunki ei lähtenyt kasvuun. Kuopion kaupunki perustettiin uudelleen 1775. Kuopiota lukuun ottamatta Pohjois-Savon kaupungit ovat varsin nuoria. Pohjois-Savon nykyisistä kaupungeista Iisalmi perustettiin kauppalaksi 1860, ja se sai kaupunkioikeudet 1891. Varkauden kauppalaksi perustettiin 1928 ja kaupunki Varkaudesta tuli vasta 1962, vaikka aluetta oli suunniteltu kaupungiksi jo 1700-luvulla. Muut maakunnan kaupungit Suonenjoki (1977), Kiuruvesi (1993), Nilsia (1998) ja Juankoski (1998) ovat nuorempia, mikä on havaittavissa myös alueen rakennuskannasta.

Teollistuminen ja taajamien synty

Teollistumiskehitys oli alkanut jo 1500- ja 1600-luvun vaihteessa sulattojen, höyryvasarain, vesisahojen ja kaivosten perustamisena. Pohjois-Savon vanhin teollisuus on raudanvalmistus, johon raaka-aineena olivat runsaat järvimalmivarat. Ensimmäinen rautaruukki perustettiin 1700-luvun puolivälissä Juankoskelle. Seuraavalla vuosisadalla syntyivät mm. Karttulan Souru, Vierevän Salahmi ja Sonkajärven Jyrkkäkoski. Teollistumisen seuraava vaihe 1800-luvun loppupuolella näkyi metsä-

YHDYSKUNTARAKENNE 1700-LUVUN LOPULLA

Kartassa ei ole asutustietoja Rautavaaran, Kaavin, Suonenjoen, Leppävirran ja Varkauden kunnista eikä Juankosken kunnan koillisosasta.

ASUTUS JA PÄÄTIET

- ▲ Kappeli
- ✚ Seurakunta
- Asutusta
- Maantie
- - - Paikallistie

Lähteet: Geograafinen kartta Ylä-Savon kihlakunnasta Kuopion läänissä 1788 (pohjautuu isojaon mittauksiin).
Digitointi yleispiirteinen (pohjana maastokarttarasterin 1:250 000)

Minna Canthin talo Kuopiossa. Kuva Pohjois-Savon ympäristökeskus

teollisuuden nousuna, syntyi sahoja ja muita teollisuuslaitoksia. Teollisuusympäristöjen tuntumaan alkoi kasvaa taajamia. Esimerkkejä Pohjois-Savon teollisuuden varaan syntyvistä taajamista ovat Varkaus ja Juankoski.

Kulttuurin ja henkisen elämän viriäminen

Pohjois-Savon kulttuurielämän keskus oli Kuopio. J.V. Snellman oleskeli Kuopiossa 1840-luvulla. Kirjailija Minna Canth muutti Kuopioon 1880-luvulla. Hänen merkittävä kirjallinen tuotantonsa käsitteli mm. yhteiskunnallisia epäkohtia. Hänen kodissaan kokoontui myös kirjallinen salonki.

Kansalliskirjailija Juhani Aho syntyi Lapinlahdella Väärnin Pappilassa ja asui Iisalmen lisäksi myös nykyisen Vieremän alueella. Kirjailija Kauppi-Heikki on syntynyt nykyisen Vieremän alueella ja kuollut Lapinlahdella. Hän on asunut Iisalmessa, Kuopiossa ja Siilinjärvellä.

Säveltäjä Ahti Sonninen on syntynyt Siilinjärvellä.

Merkittäviä pohjoissavolaisia kuvataiteilijoita ovat olleet mm. Juho Rissanen, von Wrightin veljekset sekä Halosen taiteilijasuku. Teollinen taidevalu sai alkunsa Lapinlahdella taidevalaja Arttu Halosen sekä kuvanveistäjä Eemil Halosen toimesta. Taidemaalari Pekka Halonen oli tunnetuin Halosen taiteilijasuvun jäsenistä.

Pohjois-Savon kansankulttuurin yksittäisinä merkittävänä ilmiönä on herännäisyys ja sen johtohahmo nilsiäläinen Paavo Ruotsalainen.

Yhdyskuntakehitys 1900- ja 2000-luvulla

Kaisa Oksman

Torpparivapautus ja pika-asutus

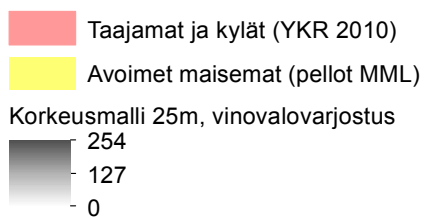
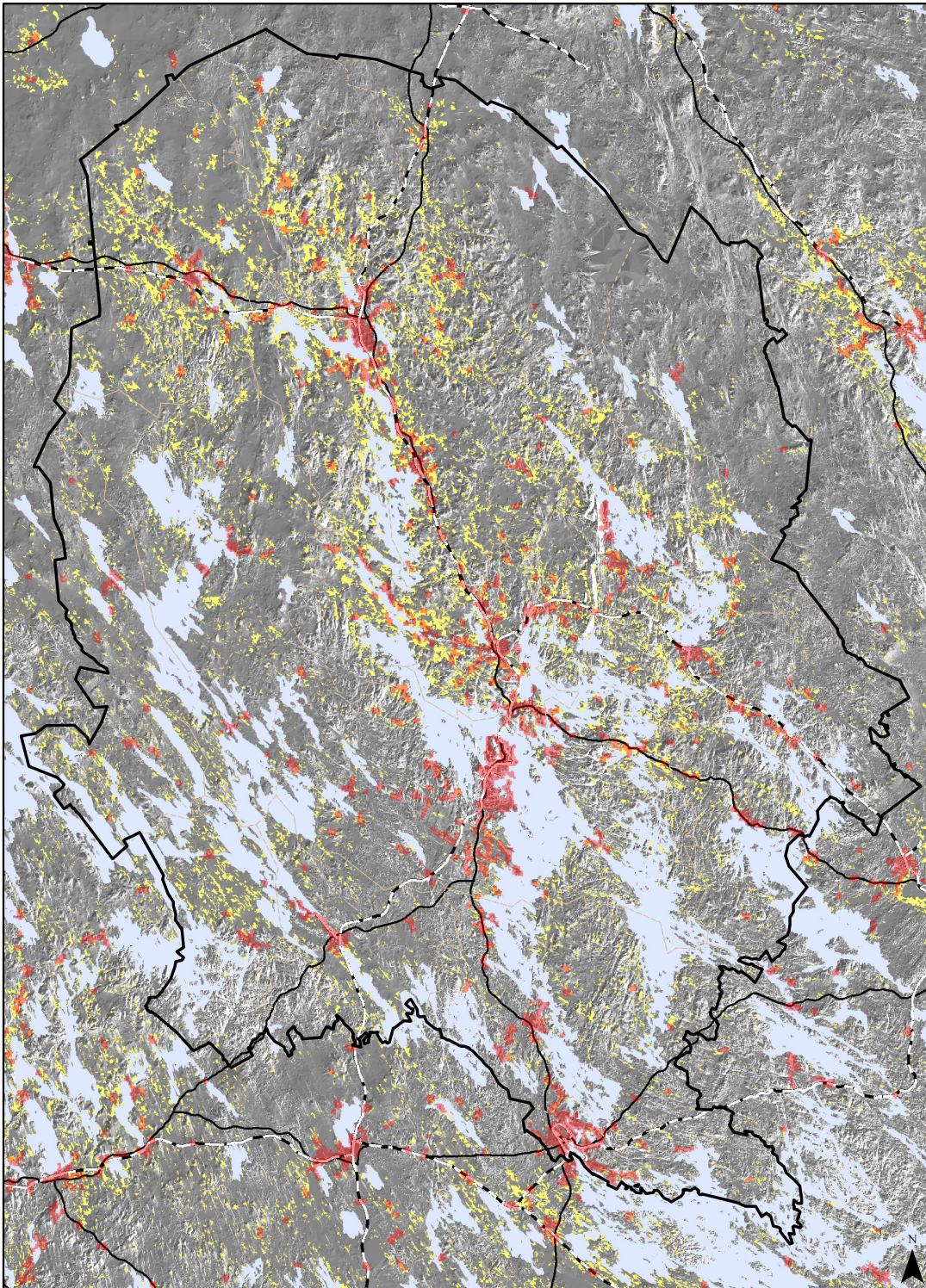
Sosiaaliset erot voimistuivat maaseudulla viime vuosisadan vaihteessa,

samaan aikaan kun vanha sääty-yhteiskunta oli jo muuten hajoamassa. Torpparivapautuksen myötä maanomistusojoja järjestettiin uudelleen. Tilattoman väestön ongelma pystyttiin ratkaisemaan vuoden 1918 torpparilailla ja vuonna 1922 säädetyllä Lex Kalliolla. Suomesta tuli pienviljelysvaltainen maa. Maatalousvaltaisuudesta ja uuden peltojen raivaamisesta huolimatta muuttoliike kaupunkeihin oli jatkuvaa ja lisääntyi 1930-luvun lopulla.

Esimerkiksi Kuopion pitäjässä oli vuonna 1910 743 torppaa ja 563 itsenäistä tilaa. Torpparilain vaikutus näkyi nopeasti, sillä 1920-luvun lopulla oli vuokramaalla enää 92 tilaa. Talvisodan jälkeen säädetty pika-asutuslaki johti välittömästi 20 uuden tilan perustamiseen Kuopion maalaiskuntaan.

Sotien jälkeiset väestölliset ja asutukselliset toimet leimasivat koko Suomen ja siten myös Pohjois-Savon elämää. Sodan jälkien korjaamiseen kuuluivat olennaisina osina siirtoväen ja muiden maansaantiin oikeutettujen asuttamistyön sekä vahva järjestetty uudisraivaus. Pika-asutuslailla mm. Lapinlahdella syntyi 160 uutta tilaa.

Yhdyskuntarakenne 2010-luvulla

Teollisuuden nousu ja hiipuminen

Pohjois-Savossa kuten muualla Suomessa teollisuudessa tapahtui sotien jälkeisenä ja vuosikymmenten loppuun kestäneenä ajanjaksona suuri ja perustavanlainen muutos. Vuosina 1950-1970 teollisuuden toimipaikkojen lukumäärä kasvoi 40 prosentilla ja alueellisesti ne keskittyivät Kuopioon, Varkauteen, Suonenjoelle ja Iisalmeen. Kuopio oli teollisuuden suhteen keskus, jossa oli miltei puolet koko Pohjois-Savon teollisuuden toimipaikoista. Vuosikymmentä myöhemmin teollisuuslaitoksia oli rakennettu ympäri maakuntaa ja monessa kunnassa elinkeinoelämä oli jo monipuolistunut.

1970- ja 1980- luku merkitsi teollisuuden vahvaa rakennemuutosta. Varsinkin maalaiskunnissa monet perinteiset yritykset joutuivat lopettamaan, kun esimerkiksi pienet osuusmeijerit fuusioitiin suurempiin. Samaan aikaan syntyi myös uutta teollisuutta yhteiskunnan teollistamistoimien vaikutuksesta. Siinä missä moni paikkakunta menetti teollisia toimipaikkoja, toisilla toimipaikkojen lukumäärä kasvoi aktiivisen teollistamispolitiikan ansiosta.

Viime aikojen kehityksessä kansainvälisen talouden vaikutukset ulottuvat myös Pohjois-Savoon. Esimerkiksi metsäteollisuuspaikkakunnilla eletään toiminnan lopettamisen uhan alla, koska yritysten investoinnit alueelle ovat olleet viime vuosina vaatimattomia. Aluetalouden kannalta yksittäisiä myönteisiä hankkeita on käynnistymässä muun muassa kaivosteollisuudessa. Pohjois-Savon merkittävimmät teollisuuden vahvuudet liittyvät metsä-, metalli-, ympäristö- ja energia-alaan.

Itä-Suomen yliopistolla ja muilla oppilaitoksilla nähdään olevan suuri merkitys Pohjois-Savon tulevaisuuden kehityksessä. Pohjois-Savossa tulevaisuuden kasvun odotetaan syntyvän edellä mainittujen teollisuuden alojen lisäksi hyvinvointiklusterista, joka keskittyy esimerkiksi terveydenhuollon teknologiaan ja lääkekehitykseen.

Taajamoituminen, kaupungistuminen ja maaseudun tyhjeneminen

Samanaikaisesti väestön keskittyminen taajamiin kiihtyi Suomessa 1950-luvulla ja 1960-luvulle tultaessa perinteinen suomalainen maatalousyhteiskunta alkoi entistä nopeammin muuttua urbaaniksi teolliseksi palveluyhteiskunnaksi. Maaseudulle, jollaista Pohjois-Savo vielä 1960-luvulle siirryttäessä leimallisesti oli, tämä merkitsi väestön nopeutuvaa siirtymistä maataloustyöstä muille työmarkkinoille ja samalla maaseudulta taajamiin. Väestö muutti erityisesti kaupunkiin, mutta myös kuntien keskustaajamiin, jotka tämän muutoksen seurauksesta alkoivat muodostua entistä selkeämmin lisääntyvien palveluiden ja kaupan keskuksiksi.

Kyseisten vuosikymmenten aikana alkanut maaseudun tyhjentäminen on jatkunut tähän päivään asti. Savossa erityisesti reuna-alueiden taajamat menettävät asutustaan, kun taas keskeiset kunnat esimerkiksi Kuopion seudulla ovat kasvattaneet asukasmääräänsä. Siinä missä maaseutualueita tyhjenee ja palveluita karsitaan, toisilla alueilla on painetta rakentamiseen. Hajanaista uudisrakentamista syntyy myös taajamien kaavoittamattomille lievealueille. Rakentamisessa perinteeseen pohjaavat ratkaisut on usein hylätty kaupungista omaksuttujen esikuvien tieltä.

Pohjois-Savon pienipiirteinen maaseutumaisema on muuttumassa tehostuvan maatalouden myötä; laiduntavien eläinten häviäminen maisemasta, pienten metsäsaarekkeiden, kiviaitojen, hakojen, ym. maisemapiirteiden häviäminen uudistuneiden menetelmien myötä. Samanaikaisesti peltomaisemaa metsittyy ja maisema muuttuu myös perinteisten maatalousmiljööhön kuuluvien rakennusten muuttuessa suuriksi tuotantolaitoksiksi.

Vastapainona maaseudun tyhjenemiselle vapaa-ajan asuminen säilyttää suosiotaan Savon järvimaisemissa. Alueella on kaavoittamalla tuotettu reserviä ranta-alueiden vapaa-ajanrakentamiselle.

Liikenneväylien kehitys

Terhi Nissinen

Vesiliikenne, vesitiet ja kanavat

Vesistöreitit ovat olleet Itä-Suomessa luonnollinen kulkuväyliä niin kesällä kuin talvella. Eränkävijät ja kaskimaita etsivät uudisasukkaita kulkivat vesiteitä pitkin. Tervakauppiaat ovat kuljettaneet tuotteensa vesitse. 1700-luvulla puutavaramerkitys vientituotteena kasvoi, kun sahoja perustettiin.

Asutuksen vakiintuessa erityisesti kaupan takia tuli kulkuyhteyksien parantaminen ajankohtaiseksi. Järvien väliset virtapaikat ja kosket hankaloittivat matkantekoa, ja niitä ryhdyttiinkin perkaamaan jo 1600-luvun loppupuolella, mutta vasta 1800-luvulla Saimaan vesistön kanavointityöt käynnistyivät toden teolla: Varkauteen valmistui Taipaleen kanava v. 1840 ja Leppävirralle Konnuksen kanava v. 1841. Haave Saimaan yhdistämisestä Suomenlahteen toteutui vuonna 1856 Saimaan kanavan valmistumisen myötä. Saimaan vesistön liikenteessä alkoi tuolloin voimakkaan kasvun kausi vesistökuljetuksissa. Purjeveneet ja purjelotjat olivat kuljetusvälineinä 1800-luvulle asti, sitten tulivat höyrylaivat ja myöhemmin hinaajat. 1930-luvulla kilpailu vesi- ja maaliikenteen välillä kiristyi ja kääntyi maatielikenteen eduksi.

Saimaan kanava menetettiin toisen maailmansodan aikana. Vuonna 1968 valmistui uusi Saimaan kanava. Nykyään syväväylät ja syväsatamat mahdollistavat lähes ympärivuotisen vesiliikenteen Kallavedelle asti. Teollisuuden kuljetukset (mm. metsä- ja kaivosteollisuus) sekä raakapuun kuljetukset ovat merkittävä osa Saimaan tavaraliikennettä.

Taipaleen ja Konnuksen kanavien rakentamisen jälkeen 1840-luvun lopulla laivalla päästiin Saimaan eteläosista Kuopioon saakka. Vuosina 1845-1852 rakennettiin Ruokovirran, Viannon ja Tomperin kanavat. Konnuksen uusi kanava rakennettiin 1865-68 ja Taipaleen uusi kanava vuonna 1871. Onkiveden ja Poroveden yhdistävä kanava valmistui 1871.

Maantiet, lossit ja lautat

Pohjois-Savossa oli jonkinlaisia teitä jo 1500-luvulla, mutta varsinaisten maanteiden rakentaminen aloitettiin vasta 1700-luvulla. Tuolloin Etelä-Suomessa oli jo tiheä maantieverkko. Ympäri-vuotisen postinkuljetuksen tarve johti Mikkelistä Kuopion kautta Ouluun kulkevan Oulun tien rakentamiseen. Tie valmistui rattailla ajettavaan kuntoon vuonna 1783. Postikuljetukset olivat perusteena myös Karjalan emätien rakentamiselle (nykyinen Joensuun tie). Aluksi tie kulki Kuopiosta Kaavin ja Pielisenjoen suun kautta Tohmajärvelle, mutta 1800-luvun lopulla tie oikaistiin kulkemaan Tuusniemen kautta. Kuopio-Joensuu-tien uusiminen aloitettiin 1949 ja hankalat lossiyhteydet korvattiin silloilla.

Tieyhteyden rakentaminen Kuopiossa Vaasaan katsottiin välttämättömäksi vuonna 1775 hovioikeuden perustamisen ja uuden läänijaon vuoksi. Tie saatiin kuntoon kuitenkin vasta vuoteen 1786 mennessä. Iisalmen - Kajaanin tie puolestaan valmistui 1828. Tien merkityksen katsottiin olevan erittäin suuri silloisen Kuopion läänin pohjoisosien kehitykselle. Kuopiosta pohjoiseen Kelloniemestä Toivalaan kuljettiin lautalla Kallaveden ylitse aina 1900-luvulle saakka. Lauttayhteyks poistui Kuopion ja Iisalmen välisen rautatieyhteyden valmistuttua 1900-luvun alussa. Autoliikenne kuljetettiin rautatievaunuissa vesiosuuden yli, kunnes maantie valmistui rautatien viereen vuonna 1932.

Rautatiet

Alueen liikenneolojen kehityksessä rautateiden rakentaminen oli merkittävä askel. Savon radan rakentaminen aloitettiin Mikkelin ja Kuopion välillä vuonna 1886. Kouvolasta Kuopioon ulottunut 274 km pitkä Savon rata avattiin liikenteelle vuonna 1889. Savon radan jatkaminen Kuopiosta Iisalmen kautta Kajaaniin aloitettiin vuonna 1898 ja tämä 85 km pituinen rataosuus otettiin käyttöön 1902. Riihimäki-Pietari -rataa rakennettaessa 1860-luvulla

oli otettu käyttöön uusrenessanssien kisten asemarakennusten tyyppipiirustukset, joita käytettiin sellaisenaan tai hieman muuteltuina myös seuraavilla rataosuuksilla. Kouvola-Kuopio -rataosalle rakennettiin 20 asemaa, joista Kuopion asema oli osuuden suurin. Se sijaitsi nykyisen ratapihan pohjoispuolella ja oli käytössä vuoteen 1935, jolloin nykyinen asemarakennus valmistui. 1890-luvulla asema-arkkitehtuuri alkoi muuttua kansallisromantiikan ja jugendin suuntaan. Tyyppipiirustuksista luovuttiin ja rautateille palkattiin päätoiminen arkkitehti, Bruno Granholm. Hänen piirustustensa mukaan rakennettiin Kuopio-Iisalmi ja Iisalmi-Kajaani -ratojen asemat. Osuudelle Kuopio-Iisalmi rakennettiin 13 asemaa ja Iisalmi -Kajaani -välille 9 asemaa. Pohjois-Savon alueella on jäljellä 5 kulttuurihistoriallisesti merkittävää asemaa tai asema-aluetta.

Yhdyskunnat, jotka sijoittuvat rataverkoston varteen kehittyivät nopeasti: esimerkiksi Suonejoesta kehittyi laajan seutukunnan keskuspaikka. Rautateiden merkitys kestävän kehityksen ja ilmastomuutoksen näkökulmasta on korostunut.

Lentoliikenne

Suomen Ilmapuolustusliitto suunnitteli jo 1920-luvun puolivälissä säännöllisen lentoliikenteen järjestämistä ja yhdeksi pääreitiksi Helsinki-Kuopio-linjaa. Suunnitelmat konkretisoituivat Kuopion maalentokentän rakentamisen suhteen kun vuonna 1939 tehtiin päätös sen rakentamisesta Siilinjärven pitäjän Jälänniemen alueelle. Rakentaminen aloitettiin samana vuonna ja kenttä valmistui vuonna 1941. Lentokentän viralliseksi nimeksi päätettiin jo rakentamisen aikana ottaa Rissalan lentokenttä. Jo ennen Rissalan kentän rakentamista oli valmistunut vuonna 1937 Joroisten lentokenttä, jonka nimi on ollut Varkauden lentoasema vuodesta 1973 lähtien.

Kallansillat vuonna 1947. Kuva Tuttu Jänis, Kuopion kulttuurihistoriallinen museo

Kallansillat vuonna 2013. Kuva Hannu Nurmi.

Näkymä Väisälänmäeltä. Lapinlahti. Kuva Patrick Hublin.
Kansallismaisema.

2.2 Pohjois-Savon maisema ja luonto kulttuuriympäristön perustana

Antti Lammi

Maisemarakenteen pääpiirteet

Maisemarakenne on kokoava nimitys, joka kuvaa maaston topografiaa, maa- ja kallioperää, vesistöolosuhteita, pienilmastoa ja kasvillisuutta. Maisemarakenne vaikuttaa ihmisen toimintaan, erityisesti maanviljelykseen, asutuksen sijoittumiseen ja kulkureittien linjaukseen.

Topografia

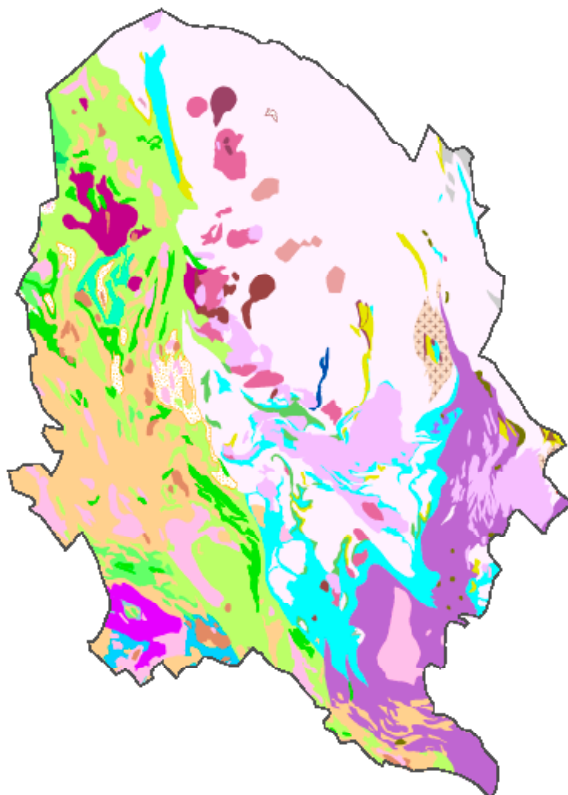
Pohjois-Savo on topografialtaan Itä-Suomea tarkasteltaessa aika lailla samankaltaista kuin naapurimaakunnatkin. Suurin osa alueesta sijoittuu 100- 150 metrin korkeudelle merenpinnasta. Maaston korkokuva on kuitenkin varsin vaihteleva, riippumatta tarkastelualueen mittakaavasta. Maanpinnan korkeus kasvaa tasaisesti pohjoiseen ja koilliseen mentäessä. Koillisessa

ja idässä maakuntaa rajaa Maanselkä, joka erottaa Pohjois-Savon Karjalasta ja Kainuusta. Luoteessa Suomenselkä erottaa Pohjois-Savon Pohjanmaasta. Pielaveden ja Kiuruveden rajamailla on etelään suuntautuva ylänköalue, Savonselkä. Sonkajärveltä aina Varpaisjärvelle ulottuva ylänköalue tunnetaan nimellä Karjalanselkä.

Koko maakunnan korkokuva on selvästi luode-kaakko-suuntautunut. Laaksot, selänteet ja jyrkänteet noudattavat kallioperän syviä, pitkiä ja kapeita murroksia. Jääkauden jäämassojen liikkumissuunta on selkeästi havaittavissa myös järviäntaiden suunnassa. Pohjois-Savon halki kulkee Perämeren – Laatokan vyöhykkeeksi kutsuttu laaja kallioperän muros-vyöhyke, joka ilmentää luode-kaakkosuuntaisuutta.

Kallioperä

Pohjois-Savon, kuten koko Suomen, kallioperä on hyvin vanhaa ja kivilajeiltaan vaihtelevaa. Vanhin ajoitettu kivi, 3130 miljoonaa vuotta vanha kvartsidioriitti löytyy Lapinlahden Kiikkukalliolta. Maakunnan kallioperässä ovat vallitsevina happamat niukkaravinteiset graniitit ja gneissit. Maakunnan etelä- ja keskiosissa kallioperä on muodostunut suonigneissistä, joskin paikoin on saarekkeina mm. graniittigranodioriitti esiintymiä. Pohjoisosassa vallitsevana kivilajina on graniittigneissi. Vieremällä ja Suonenjoella esiintyy kiilleliuskeita. Emäksisempiä tai peräti kalkkikiviä on niukasti. Parhaiten jääkauden kulutusta kestäneet tunnetut kvartsiittiselänteet kuten Puijo, Kinahmi ja Pisa, jotka ovat osa muinaista karjalaista poimuvuoristoa.

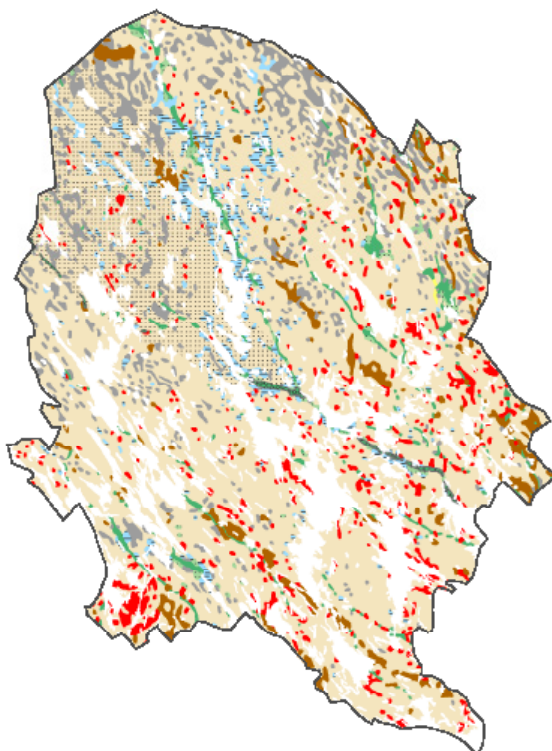

POHJOIS-SAVON KALLIOPERÄKARTTA

- 16, Gabbro and diorite
- 18, Mica schist and mica gneiss
- 22, Pyroxene granitoid
- 24, Granite
- 26, Intermediate and felsic metavolcanic rocks
- 28, Mica gneisses and mica schists with black schist intercalations
- 32, Pyroxene granitoid and mafic dykes
- 34, Mafic metavolcanic rocks
- 35, Mica gneiss and mica schist with intercalated carbonate rocks
- 36, Felsic and intermediate metavolcanic rocks
- 37, Mafic metavolcanic rocks
- 38, Gneissic tonalite and granodiorite
- 41, Granite and granodiorite
- 44, Granite
- 46, Gabbro
- 47, Mica schists and intercalated black schists
- 51, Serpentinites and other rocks of ophiolitic origin
- 52, Gabbro
- 57, Mafic and felsic metavolcanic rocks
- 58, Quartzite
- 59, Gabbro
- 63, Granite
- 66, Orthopyroxene diorite
- 68, Leucocratic granite and granodiorite
- 72, Mafic metavolcanic rocks
- 75, Paragneiss
- 76, Tonalite-trondhjemite-granodioritic gneiss and migmatite
- 90, Carbonatite

© Geologian tutkimuskeskus

1: 1 200 000

POHJOIS-SAVON MAAPERÄKARTTA

- Prekvartaarisen kallioperän paljastumia
- Rakka, kallioperän fyysikaalinen rapauma
- Sora- ja hiekkamoreeni
- Siltimoreeni
- Kumpumoreeni
- Harju, delta, sanduri, lajittunut reunamuodostuma
- Saumaharju
- Moreenipetteinen harju/muu moreenipetteinen sora- ja hiekkakerrostuma
- Harjujen ulkopuolinen sora- ja hiekkakerrostuma
- Litoraalinen sora- ja hiekkakerrostuma
- Jokikerrostuma
- Homogeeninen savi- ja siltikerrostuma
- Kerrallinen savi- ja siltikerrostuma
- Turvekerrostuma
- Vesistö

© Geologian tutkimuskeskus

1: 1 200 000

Varvisaari, Kallavesi, Kuopio. Kuva Patrick Hublin

Maaperä

Pohjois-Savon maaperä on suurimmilta osin syntynyt viimeisen jääkauden aikana mannerjäätikön kuluttavien, kuljettavien ja kerrostamien voimien tuloksena sekä jääkauden jälkeisten prosessien vaikutuksesta. Nykyisin Pohjois-Savon maisemaa hallitsevat moreenien peittämät kalliomäet sekä harjualueet. Moreenikerrostumat ovat yleensä vain muutaman metrin paksuja, mutta kumpumoreenikentillä ja drumliineilla ainesvarat ovat selvästi runsaampia. Mäkien väliset painanteet ovat usein soistuneita turvemaita. Turpeen osuus maaperässä on laajimmillaan maakunnan luoteisosissa. Laajimmat savialueet sijaitsevat Iisalmen seudulla. Savikot ovat rehevinä kasvualustoina tarjonneet mahdollisuuden pellonraivaukselle, joskin myös mäkien huuhtoutumattomille lakialueille ja hienoainemoreenin peittämille rinteille on raivattu niittyjä ja peltoja jo kaskikaudella.

Vesistöt

Pohjois-Savon pinta-alasta yli 17 % on vesialuetta. Lukuisat järvet yhdistyvät jokien ja salmien välityksellä monihaaraisiksi, sokkeloiksi vesireiteiksi. Vesistöreitit olivat vielä runsas sata Maakunnan vesistöt kuuluvat Kymijoen ja Vuoksen valuma-alueisiin. Vuoksen vesistöalueen pääreitit ovat Iisalmen-, Nilsian-, Kallaveden- ja Juojärven rei-

tit. Kymijokeen laskee maakunnan län-siosista ainoastaan Rautalammin reitti. Yli puolet Pohjois-Savon vesialasta on säännösteltyä.

Ilmasto

Pohjois-Savon itäinen sijainti luo edellytykset mannerilmastolle, mutta järvalueen suuret vesistöt tasaavat kuitenkin lämpötilaeroja. Pakkaseton jakso on suurjärvien seudulla ollut keskimäärin 130 -145 vrk ja pohjoisosan vähäjärvisillä alueilla 80-100 vrk. Vuoden keskilämpötilat vaihtelevat etelästä pohjoiseen mentäessä asteen verran. Terminen kasvukausi, jolloin vuorokauden keskilämpötila ylittää +5 C, kestää Varkaudessa 160 vrk ja Vieremällä vain 145 vrk. Koska valtaosa Pohjois-Savosta on järvisuuta, jäävät hallan tuhot vähäisemmiksi kuin alavilla vedenjakajaseuduilla. Vuotuinen sademäärä vaihtelee etelän 600 mm:stä koillisen jopa 750 mm:iin. Maakunnassa vallitsevat lounaan ja kaakon väliset tuulet. Myös vaihteleva topografia vaikuttaa merkittävästi pienilmastoon, jonka merkitys vaikkapa viljelylle voi olla ratkaisevassa asemassa.

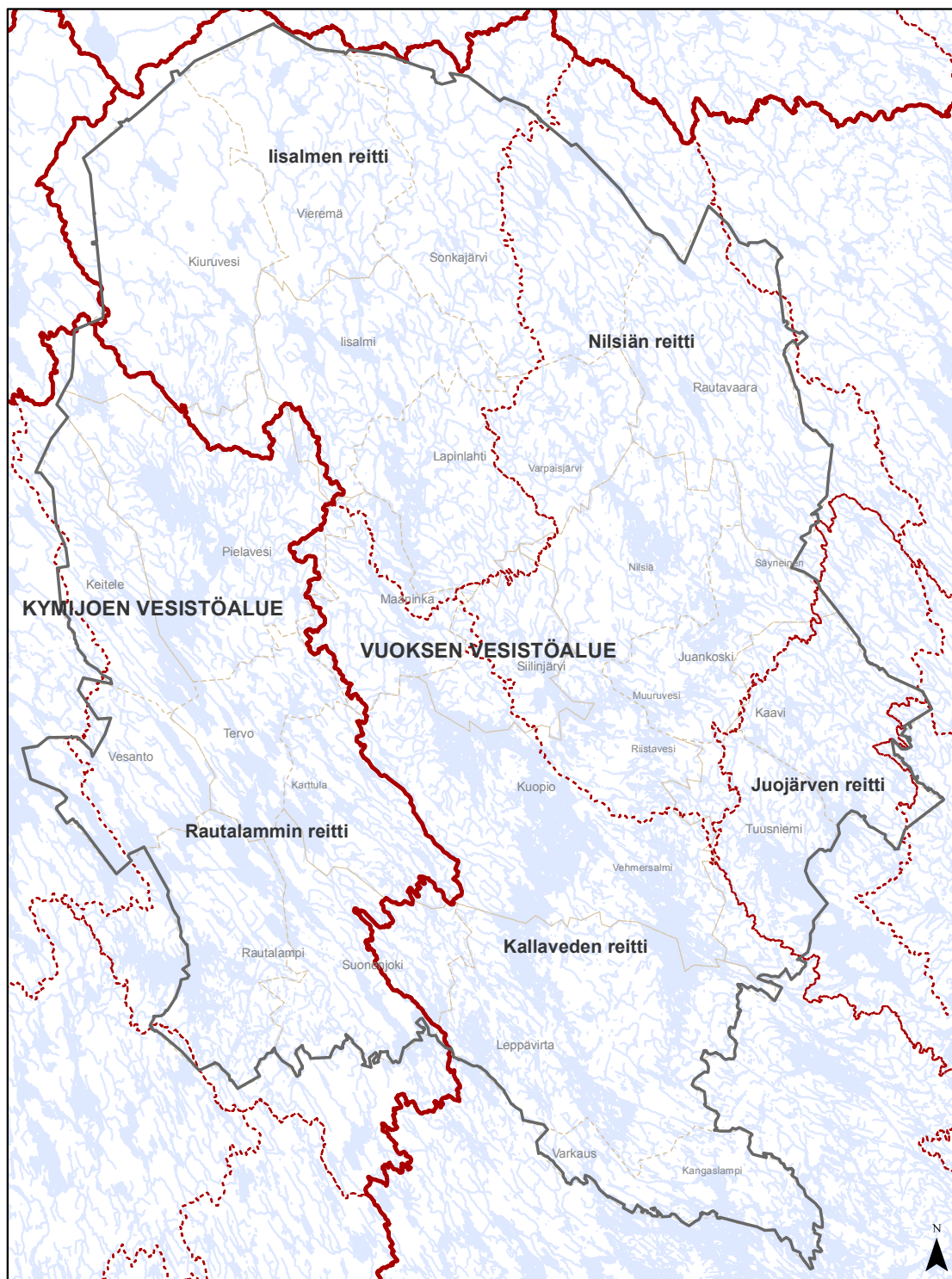
Kasvillisuusvyöhykkeet

Valtaosa Pohjois-Savosta kuuluu eteläboreaaliseen kasvillisuusvyöhykkeeseen. Vain karuimmat koillis- ja

luoteislaiteet ovat keskiboreaalista vyöhykettä. Tähän kuuluvat kunnista kokonaan Rautavaara, Vieremä ja Sonkajärvi. Maakunnan alueella vaihtelevat keskiravinteiset ja karuhkot metsämaat mustikkatyyppin kuusikoista kuivahkoihin puolukkatyyppin mäntykankaisiin. Myös lehtoja esiintyy varsinkin Kuopion-Nilsian lehtokeskuksen alueella.

Maakunnassa on useiden kasvilajien Suomen pohjoisimpia esiintymiä kuten Iisalmen valkovuokot ja Nilsian hentokiurunkannukset. Vallitsevat puulajit ovat mänty ja kuusi, joita on miltei 90 % metsistä. Alle kymmenesosalla metsämaasta vallitsevat koivut, joista hieskoivua on kaksi kolmannesta ja rauduskoivua kolmasosa. Pohjois-Savosta on metsämaata 80 % josta suota on alle kolmasosa. Soita on eniten maakunnan pohjois- ja itäosissa. Soita puolet on korpia, hieman alle puolet rämeitä ja avosoita on vain muutama prosentti. Iisalmen tasalta pohjoiseen suot kuuluvat Pohjanmaan aapasoihin, muun maakunnan suot edustavat Sisä-Suomen keidassoita.

POHJOIS-SAVON VESISTÖALUEET

Lähde: Valuma-aluejako. Suomen ympäristökeskus.
Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus

Iiranta-Karanka, Iisalmi. Kuva Mervi Koskinen, Pohjois-Savon savikkoalueen perinteistä viljelyseutua, jonka pitkä historia heijastuu elävässä kulttuurimaisemassa.

2.3 Pohjois-Savo kulttuuriympäristönä

Heli Ek, Hanna Huhta, Eeva Pehkonen

Kulttuuriympäristön maakunnalliset ominais- ja erityispiirteet

Kulttuuriympäristö on muotoutunut ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta vuosituhansien aikana. Pohjois-Savon sijainti Itä-Suomen raja-alueella, sen vesistöjen runsaus ja vaihtelevat luonnonolot ovat aikaansaaneet ne edellytykset, joilla pohjoissavolaiset asukkaat ovat aikojen kuluessa muokanneet ja rakentaneet ympäristönsä. Metsästäys, kalastus, kaskeaminen, karjanhoito, viljely sekä vesi- ja metsävaroihin perustuvat teollisuuselinkeinot ovat olleet muovaamassa Pohjois-Savon kulttuuriympäristöä.

Kulttuuriympäristö muodostuu neljästä osa-alueesta:

1. Kulttuurimaisemasta
2. Muinaismuistoista
3. Rakennetusta ympäristöstä
4. Perinnemaisemista ja perinnebiotoopeista

Kun tuntee perusteet kulttuuriympäristön synnylle, käsittää sen, mistä pohjoissavolaisuus syntyy. Kulttuuriympäristö ei ole kuitenkaan vain historiaa ja vanhoja rakennuksia. Se on myös uutta rakentamista. Kulttuuriympäristö kehittyy ja uutta syntyy jatkuvasti.

Kulttuurimaisemalla tarkoitetaan ihmisen muokkaamaa maisemaa, joka usein rakentuu erilaisista maiseman osista. Maisemakuvaan Pohjois-Savossa vaikuttavat laajat metsä- ja vesistöalueet sekä vaihtelevat maaston muodot. Pohjois-Savo jakautuu neljään eri maisemamaakuntaan: Pohjois-Savon järvisuuteen, Keski-Suomen järvisuuteen, Suomenselän alueeseen

sekä Vaara-Karjalaan. Kulttuurimaiseman pääpiirteet maakunnassa ovat kaskiviljelyn vaikutuksesta syntyneet avoimet viljely- ja perinnemaisemat, metsien reunavyöhykkeet ja erilaiset puu- ja pensassaarekkeet. Kulttuurimaisema on Lounais-Suomen maanviljely-, saaristo- ja kaupunkikulttuuriin verrattuna nuorta sekä maa- ja metsätalouteen perustuvaa. Muihin maisemamaakuntiin verrattuna laiduntaminen on Pohjois-Savossa vielä suhteellisen yleistä. Maaseudun kulttuurimaisemien arvo perustuu peltojen ja laiduntien avoimeen maisemakuvaan, monimuotoiseen luontoon sekä maiseman kulttuuriarvoihin kuten perinteiseen rakennuskantaan ja historiaan. Ongelmana on maiseman yksipuolistuminen, ja vuosisatojen aikana saavutetun luonnon monimuotoisuuden vähentyminen (maatalouden rakennemuutos).

Kiinteät muinaisjäännökset ovat ympäristömme varhaisimpia näkyviä merkkejä ihmisen läsnäolosta. Esihis-

toriallisen ajan muinaisjäänneksiin kuuluvat kivi-, pronssi-, ja rautakaudelta peräisin olevat löydökset. Kiinteitä muinaisjäänneksiä Pohjois-Savossa ovat muun muassa haudat ja pyyntikuopat sekä asuinpaikat. Nämä kiinteät muinaisjäänneokset ovat usein vaikeasti maisemassa havaittavissa, sillä niistä on säilynyt vain vähän maanpäällisiä rakennneosia. Nuorimmat muinaismuistoksi laskettavat kohteet ovat 1. maailmansodan aikaiset puolustusvarustukset vuosilta 1914-1917 ja historiallisen ajan muinaismuistot esim. sotalinnoituksia 1900-luvun alusta. Historiallinen aika alkaa kirjoitettujen dokumenttien tultua osaksi hallintoa eli noin 1400-1500-lukujen aikana. Kiinteiden muinaisjäänneksien lisäksi on maakunnassa tehty runsaasti esine- tai irtolöytöjä.

Rakennettu ympäristö tarkoittaa kaikkia ihmisen ympäristöönsä tekemiä rakenteita. Se muodostuu rakennuksista, kulkuväylistä, yhdyskuntatekniikasta ja niihin kuluviista muista alueista kuten puisto- ja liikennealueista. Historiallisen ajan rakennettua kulttuuriympäristöä ovat ruukit, sahat,

tehdasalueet, maaseudun kylät, puukaupungit, kaupunkien keskustat, kartanot, pappilat, kirkot ympäristöineen, rautatieasema-alueet, vanhat tiet, sillat ja kanavat.

Pohjois-Savon sijainti itäisessä Suomessa on merkinnyt itäisiä ja läntisiä kulttuurivaikutteita myös rakentamisessa.

Savupirtit tunnettiin jo kivikaudella, kevyempien kotamaisten tilapäisasuntojen rinnalla. Kehittyneemmissä parituvissa saattoi olla eteisen toisella puolella savupirtti ja toisella puolella jo uloslämpiviä (mies-, ruoka-, naisten)tupa. Kaupunkirakennuksissa ja säätyläisten asuinrakennuksissa alkoi 1600-luvulta lähtien olla kamareita tuvan jatkona. Rakennus pysyi suora-kaiteen muotoisena jota useat hirsisalvososat jatkoivat pituussuunnassa. Pohjoissavolaiset maalaiskylät ovat väljiä ja melko hajanaisia verrattuna länsi- ja lounais-suomen tiheisiin ryhmäkyliin. Maakunnan järviolueilla asutus sijoittui matalille rantaselänteille vesireittien varsille ja toisaalta ilmasto- ja maape-

räoloiltaan suotuisammille mäkien ja vaarojen laeille. Talonpoikaisrakentamisessa pihan rakennukset laitettiin väljästi maaston muotojen mukaan suorakaiteen muotoon mutta ei umpi-pihaksi kuten Länsi-Suomessa. Meillä pihapiirien kulmat olivat avoimet ja näkymät maisemaan olivat tärkeitä.

Pohjois-Savon ensimmäinen kaupunki Kuopio alkoi kasvaa 1700-luvun lopulla 1775-76 tapahtuneen asema-kaavoituksen jälkeen. Tältä ajalta on lähtöisin katutilan väljä mitoitus ja palokujiksi tehdyt rännikadut. Vanhimmat säilyneet rakennukset ovat Tuomiorovastin pappila (1780-luvulta), Malmbergin talo sekä osa nykyisestä Kanttilan korttelista.

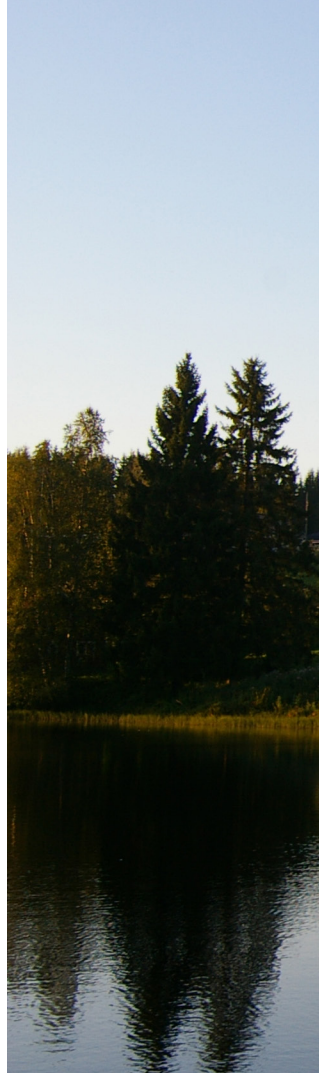
Kartanoiden määrä on vähäinen verrattuna esim. Etelä-Savoon. Pohjois-Savon kartanojen päärakennukset ovat peräisin 1800-luvulta, jolloin rakennettiin Kuopiossa Fagnäsän (1881), Haminalahden (1848-50) ja Koivumäen kartanot (1907). Rautalammin suurtilat; Karjala, Korhola, Ropola ja Sahala ovat poikkeuksellisia helmiä alueellamme. Järvimalmien ruukit ovat tälle alueelle tyypillisiä. Näiden yhteydessä

olleista ruukinkartanoista ovat jäljellä Vieremän Salahmin kartano (1940-luku), Juankosken ruukinkartano (1826) ja Sonkajärven Jyrkän ruukin Herrala (1830-luku).

Merkittävästi rakennuskantaan vaikutti teollistumisen aika, kun asutus alkoi keskittymään teollisuus- ja palvelulinkeinojen ympärille entisen haja-asutuksen sijaan. Moderni aikakausi keskitti asutusta tiiviiksi kaupunkien keskusta-alueiksi ja keskusta-alueiden ulkopuolelle alettiin rakentamaan pientalolähiöitä. Kirkonkylän taajamat kokivat merkittävän muutoksen 60- ja 70-luvulla, uudisrakentaminen esikuvana oli kaupunkimainen rakentaminen ja liikenteen vaatimukset johtivat kylän rakenteen murenemiseen.

Perinnemaisemaksi kutsutaan pienialaisia, usein laajemman kulttuurimaiseman sisällä olevia perinteisen maatalouden muovaamia niittyjä, ketoja, metsälaitumia ja hakamaita.

Perinnebiotoopit ovat perinteisen maankäytön, niittämisen, laiduntamisen tai kaskeamisen muovaamia alueita. Ne ovat avoimia tai puoliavoimia elinympäristöjä. Ne pitivät usein sisällään runsaslajisia, uhanalaista lajistoa ja uhanalaisimpia luontotyyppejä. Perinnebiotoopit eivät säily hoitamatta, niittoa tai laiduntamista. Niitä uhkaavat mm. tilakoon kasvaminen, rehevöityminen ja metsitys, mutta myös maaseudun autioituminen ja laidunnuksen sekä niiton loppuminen.

Toussu-kasvot. Kuva Jouko Aroalho.

Salahmin kartano, Vieremä. Kuva Mervi Koskinen.

Luonnon monimuotoisuuslaidun. Kuva Pohjois-Savon ELY-keskus

3 Arvokkaat kulttuuriympäristöt

LUVUSSA KUVATAAN VUONNA 2013 TIEDOSSA OLEVAT KULTTUURIYMPÄRISTÖNÄ ARVOKKAAT ALUEET JA KOHTEET, NIIDEN LAKI- JA SÄÄDÖSPERUSTA SEKÄ VAIKUTUKSET MAANKÄYTTÖÖN JA RAKENTAMISEEN. ARVOKKAAT KULTTUURIYMPÄRISTÖT KUVATAAN NELJÄNÄ KOKONAISUUTENA, JOITA OVAT: 1. KULTTUURIMAISEMA (LAAJAT MAISEMA-ALUEET), 2. ARKEOLOGINEN KULTTUURIYMPÄRISTÖ (MUINAISJÄÄNNÖKSET), 3. RAKENNETTU KULTTUURIYMPÄRISTÖ JA 4. PERINNEMAISEMAT (PERINNEBIO-TOOPIT). LISÄKSI KERROTAAN POHJOIS-SAVON EDUSTAVISTA JA HYVIN HOIDETUISTA KULTTUURIYMPÄRISTÖISTÄ SEKÄ ARVIOIDAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖN MONIARVOISUUTTA, TIHENTYMIÄ JA TEMAATTISTA VYÖHYKKEISYYTTÄ.

3.1 Pohjois-Savon maisemat ja kulttuurimaisemat

Hanna Huhta

Pohjois-Savon edellinen kulttuuriympäristöohjelma laadittiin vuonna 1997. Tällöin ohjelman taustalla olivat vuonna 1993 valmistunut julkaisu valtakunnallisesti merkittävistä kulttuurihistoriallisista ympäristöistä ja vuonna 1992 julkaistu maisema-alue työryhmän mietintö. Valituneuvosto on hyväksynyt 22.12.2009 valtakunnallisesti merkitävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY-kohteet).

Valtioneuvosto on hyväksynyt 20.3.2014 ensimmäisen valtakunnallisen kulttuuriympäristöstrategian, jossa huomioidaan kulttuuriympäristöön ja sen tulevaisuuteen vaikuttavat keskeiset ajankohtaiset haasteet, kuten väestö- ja elinkeinorakenteen muutokset sekä ilmastomuutos.

Etelä-Konneveden kansallispuisto Rautalammissa on perustettu 17.6.2014.

Pohjoissavolainen maisema ja kulttuurimaisema

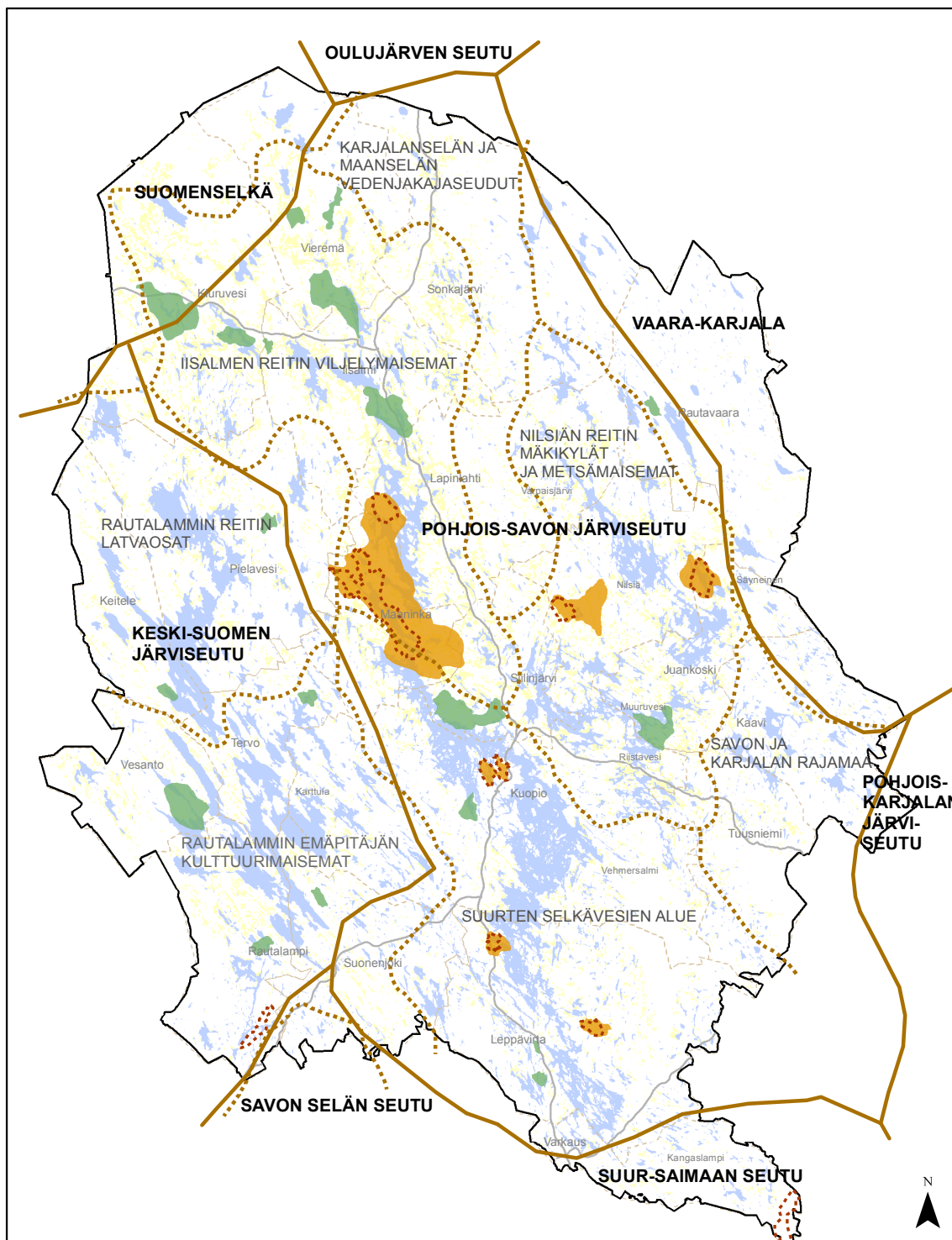
Pohjois-Savon kulttuurimaisemalle antaa luonteen maa- ja metsätalous. Pääpiirteet ovat kaskiviljelyn vaikutuksesta syntyneet avoimet viljely- ja perinnemaisemat, metsien reunavyöhykkeet ja erilaiset puu- ja pensassarekkeet. Maisema on muuttunut yksipuolisemmaksi, ja vuosisatojen aikana saavutettu luonnon monimuotoisuus on vähentynyt. Avoimen viljelymaiseman säilyttäminen on tärkeää.

Maaseudun rakennemuutos Pohjois-Savossa on kiihtynyt. Vuosien 1995 – 2003 välillä maatilojen määrä Pohjois-Savossa on vähentynyt 25,1 %:lla, ja tilojen määrän on ennustettu olevan vuonna 2013 enää 3502 kappaletta, kun se vuonna 1995 oli 6701 kappaletta. Toisaalta vuonna 2013 maatilojen koon

on ennustettu kasvavan 43,4 % vuoteen 2003 verrattuna. Lopettaneista tiloista suurin osa on ollut karjatiloja, jolloin maatalouden painopiste on siirtynyt enemmän kasvinviljelyyn. Tämän seurauksena maalaismaiseman yksipuolisuus on jatkunut. Laiduntaminen on vähentynyt ja pellot ovat entistä enemmän tehomaatalouden käytössä.

Pohjois-Savossa arvokkaat kulttuurimaisemat ovat pääasiassa säilyttäneet ominaispiirteensä maaseutuun kohdistuvista muutoksista huolimatta. Vaikka väestö ja maatilojen määrä on vähentynyt, maaseudun toimeliaisuus on lisääntynyt, tilakoko ja tuotanto kasvavat ja peltoja raivataan. Pohjois-Savon näyttäytyy tänä päivänä elinvoimaisena. Kulttuuriympäristö ei voi olla pysyvää ja staattista, vaan se kehittyy ja muuttuu jokaisen aikakauden tuodessa uuden lisänsä kokonaisuuteen.

POHJOIS-SAVON ARVOKKAAT MAISEMA-ALUEET

- Maisemamaakuntajako (valtakunnallinen)
- - - Maisemamaakuntajako (maakunnallinen)
- - - Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue (VN:n periaatepäätös 1995)
- Maakunnallisesti arvokas maisema-alue (päivystinventointi 2009)
- Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue (päivystinventointi 2009)

Lähteet: Päivystinventointi 2009: Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet.
 Pohjois-Savon arvokkaiden maisema-alueiden päivystinventointi 30.8.2010. Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Raportti.
 Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-alueityöryhmän mietintö, osa II. Ympäristöministeriö, työryhmän mietintö 66/1992.
 Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MML/12, Liikennevirasto/Digiroad 2010

Mustinmäki, Leppävirta. Kuva Mervi Koskinen.

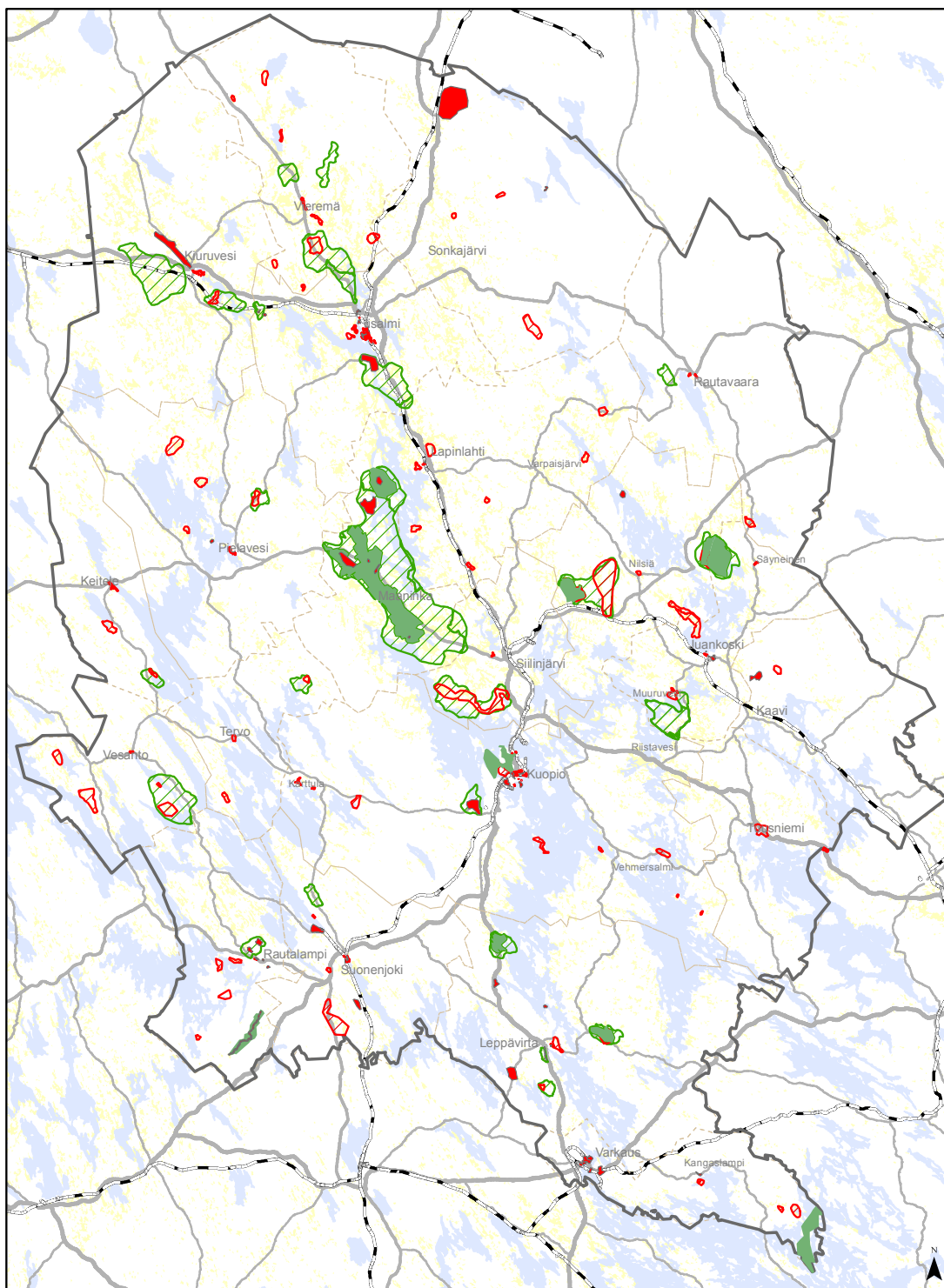
Puijo, Kuopio. Kuva Mervi Koskinen

Arvokkaat maisemat ja kulttuurimaisemat

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (Valtioneuvoston päätös 1995)

Valtioneuvoston päätös valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista on peräisin vuodelta 1995. Sen mukaan Pohjois-Savossa sijaitsee yhdeksän valtakunnallisesti arvokasta maisema-alueita. Ne ovat Paukarlahti ja Mustinmäki – Tahvanala Leppävirralla, Väisälänmäki Lapinlahdella, Maaninkajärven kulttuurimaisemat Maaningalla ja Pielavedellä, Pohjois-Sänkimäki – Sänkimäki Nilsissä, Pisa Nilsissä ja Juankoskella, Puijo Kuopiossa sekä Saahkari – Myhinpään museotie Rautalammella. Valtioneuvoston päätös eroaa maisema-alue työryhmän mietinnöstä (66/1992) siten, että Puijo lisättiin valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden joukkoon.

Ympäristöministeriö käynnisti keväällä 2010 valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitys- ja täydennysinventoinnin, jonka on määrä valmistua vuonna 2015. Inventointien tulosten perusteella koostetaan uusi ehdotus valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi. Ehdotuksen pohjalta on tarkoitus valmistella maisema-alueista uusi valtioneuvoston päätös, joka

Pohjois-Savon maakuntakaava (YM 7.12.2011), Kuopion seudun maakuntakaava (YM 3.7.2008) ja Leppävirran kunnan pohjoisosan valtatie 5 maakuntakaava (YM 27.11.2008)

- KULTTUURIYMPÄRISTÖN KANNALTA VALTAKUNNALLISESTI TÄRKEÄ ALUE (MA-v, MA1-v)
- MAISEMAN KANNALTA VALTAKUNNALLISESTI TÄRKEÄ ALUE (MA-v, MA1-v)
- ▨ KULTTUURIYMPÄRISTÖN KANNALTA MAAKUNNALLISESTI TÄRKEÄ ALUE (MA1, MA)
- ▨ MAISEMAN KANNALTA MAAKUNNALLISESTI TÄRKEÄ ALUE (MA1, MA)

Lähteet:
 Pohjois-Savon maakuntakaava 2008. Kartta ja kaavaselustus, 2008. Pohjois-Savon liitto.
 Kuopion seudun maakuntakaava. Kartta ja kaavaselustus. Pohjois-Savon Liitto.
 Leppävirran kunnan pohjoisosan valtatie 5 maakuntakaava. Kartta ja kaavaselustus. Pohjois-Savon Liitto.
 SYKE, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MM/L/12, Liikennevirasto/Digiroad

tulee aikanaan korvaamaan vuonna 1995 tehdyn periaatepäätöksen. Maakunnittain tehtävä päivitysinventointi on Pohjois-Savon osalta jo valmistunut (Koskinen, 2010). Pohjois-Savosta listattiin inventoinnin tuloksena kuusi valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Nämä alueet ovat Maanin-
gan – Lapinlahden kulttuurimaisemat, Mustinmäki ja Paukarlahti Leppävirral-
la, Puijo Kuopiossa, Nilsin mäkikylät
sekä Pisa Juankoskella ja Nilsissä.

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden inventointien yhteydessä inventoitiin myös maakunnallisesti arvokkaat alueet. Pohjois-Savon maakuntakaavan laadinnassa käytettiin edellä mainitun Pohjois-Savon maisemien päivitysinventoinnin (Koskinen, 2010) tuloksia. Maakuntakaavan tavoitteeksi asetettiin kulttuuriympäristön osalta välittää tieto seudun valtakunnallisesti ja maakunnallisesti merkittävistä kohteista ja alueista, ja edistää niiden vaalimista ja käyttöä niiden arvonmukaisesti.

Pohjois-Savon maakuntakaavassa maiseman vaalimisen kannalta maakunnallisesti tärkeät alueet, yhteensä 34 kappaletta, on esitetty MA1/ma1 –merkinnällä. Se ei ole varsinainen aluevaalausmerkintä, vaan se kuvaa osa-alueen seudullisesti merkittäviä erityisominaisuuksia. Suunnittelumääräyksen mukaan tällaisen alueen suunnittelussa on huomioitava maisema-alueen kokonaisuudet ja ominaislaatu. Lisäksi alueen erityispiirteitä tulee vaalia. Käytännössä tämä toteutetaan lähinnä yksityiskohtaisemmalla kaavoituksella ja maisemien hoidolla. Näin ollen esimerkiksi maisema-alueilla sijaitsevat tilat, joiden alueella on perinnemaisemia, otettaisiin erityisesti huomioon ympäristötuen maisemanhoitotukia jaettaessa.

Ympäristöministeriön maisema-
aluetyöryhmän mietinnössä vuodelta 1992 maakunnallisesti arvokkaiksi

Näkymä Väisälänmäeltä, Lapinlahti. Eeva Pehkonen.

maisemakokonaisuuksiksi listattiin Kutumäki-Pörölänmäki Suonenjoella, Kinahmi Nilsiässä ja Koskenjoki Kiuruvedellä. Maisemanähtävyyksiksi nimettiin Koljonvirta Iisalmessa ja Puijo Kuopiossa. Kuten edellä todettiin, Puijo nostettiin valtioneuvoston päätöksessä vuonna 1995 valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi. Maakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista Koskenjoki ja Koljonvirta ovat mukana Museoviraston laatimassa valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen luettelossa. (RKY 2009). Pohjois-Savon maisema-alueiden päivytysinventoinnissa (Koskinen 2010) esitettiin myös 19 kappaletta uusia maakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita.

Luonnonsuojelulain mukaiset maisema-alueet (tai niiden hankkeet)

Pohjois-Savossa ei ole luonnonsuojelulain (1096/1996) mukaisia maisema-alueita tai hankkeita niiden perustamiseksi. Muualla Suomessa on kolme ympäristöministeriön päätöksellä perustettua valtakunnallista maiseman-alueita (Raaseporissa, Kauhajoella ja Pelkosenniemellä) ja kaksi alueellisten ympäristökeskusten (nykyisten ELY-keskusten) päätöksellä perustettua maakunnallista maisema-alueita (Su-

mussalmella ja Sallassa). Maisema-alue on luonnonsuojelualuetta lievämpi suojelumuoto, joka sisällytettiin luonnonsuojelulakiin sen kokonaisuudistuksen yhteydessä vuonna 1996.

Kansainvälisiä ja kansallisia kulttuuriympäristöjä

Pohjois-Savossa ei ole UNESCO:n maailmanperintökohteita. Kaiken kaikkiaan Suomesta on hyväksytty seitsemän kohdetta maailmanperintöluetteloon. Näitä ovat Suomen linna, Vanha Rauma, Petäjäveden kirkko, Verlan puuhiomo ja pahvitehdas, Sammallahdenmäen pronssikautinen röykkiöalue, Struven ketju ja Merenkurkun saaristo. Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi on UNESCO:n vuonna 1972 hyväksymä kansainvälinen sopimus.

Maakunnassa ei ole kansallisia kaupunkipuistoja tai hankkeita niiden perustamiseksi. Tähän mennessä Suomeen on perustettu viisi kansallista kaupunkipuistoa, jotka sijaitsevat Hämeenlinnassa, Heinolassa, Porissa, Hangossa ja Porvoossa. Kaupunkimaiseen ympäristöön sijoittuvan kansallisen kaupunkipuiston perustamisesta säädetään maankäyttö- ja rakennuslaissa (132/1999). Suojelumuotona kansalliset kaupunkipuistot ovat lähellä

luonnonsuojelulain mukaisia maisema-alueita. Molemmilla on tarkoitus turvata laajojen aluekokonaisuuksien säilyminen ja edistää niiden hoitoa.

Kansallismaisemat (epävirallinen)

Pohjois-Savossa Lapinlahdella sijaitseva Väisälänmäki on yksi Suomen 27:sta kansallismaisemasta, joiden katsotaan kuvastavan kansallista identiteettiämme. Kansallismaisemat valittiin vuonna 1992 Suomen itsenäisyyden 75-juhlavuoden kunniaksi. Kansallismaisemien valinnasta vastasi ympäristöministeriön kansallismaisematyöryhmä. Valitut maisema-alueet ilmentävät maamme eri osien edustavimpia luonnon- ja kulttuuripiirteitä. Kansallismaisemalla on yleisesti tunnustettu merkitys kansallisessa kulttuurissa, historiassa tai luontokuvassa. Hallinnollista merkitystä, esimerkiksi säädöspäätöksinä suojeluna tai kaavoituksessa huomioitavana aluerajauksena, kansallismaisemilla ei ole.

Iisalmi Peltosalmi-Kirma, Kuva Mervi Koskinen

Maaseudun kulttuurimaisemat alueidenkäytön ohjauksessa

Ympäristöministeriö edistää maisemanhoitoa etenkin maankäyttö- ja rakennuslain ja luonnonsuojelulain kautta. Ministeriö on yhteistyökumppaniensa avulla selvittänyt arvokkaat maisema-alueet, perinnemaisemat ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaat ympäristöt sekä nimennyt Suomen kansallismaisemat. Maisemien vaalimiseksi voidaan perustaa maisema-alueita, luonnonsuojelu-alueita ja kansallisia kaupunkipuistoja. Suomessa on 156 maisema-aluetta, jotka ovat valtioneuvoston periaatepäätöksen (1995) mukaan valtakunnallisesti arvokkaita. Lisäksi ympäristöministeriö on listannut (1992) 171 maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Maankäyttö- ja rakennuslaissa olevat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet edellyttävät, että arvokkaat maisema-alueet otetaan huomioon alueiden käytössä. Ne tulee muun muassa sisällyttää maakuntakaavoihin.

3.2 Pohjois-Savon arkeologinen kulttuuriperintö

Jouko Aroaho

Kiinteät muinaisjäännökset

Esihistoriallisen ajan löydöt ja kiinteät muinaisjäännökset ovat ajalta, jolta ei vielä ole kirjallisia arkistolähteitä. Kiinteä muinaisjäännös on maastossa oleva ihmisen tekemä tai ihmisen toiminnan tuloksena syntynyt rakenne, joka ei ole enää käytössä. Itä-Suomessa se tarkoittaa ajanjaksoa, joka alkoi jääkauden väistyttyä n. 11 000 vuotta sitten ja päättyi rajavuoteen 1300 jKr. Tätä nuorempien historiallisen ajan muinaisjäännösten ja -löytöjen aika ulottuu ohjeellisesti aina 1. maailmansotaan saakka, vaikka kaikkien kohteiden määrittelyyn tämä ikäraja ei ole yleistettävissä.

Muinaisjäännökset ovat automaattisesti ilman viranomaistoimia muinaismuistolain (295/1963) suojaamia. Ilman tämän lain nojalla annettua lupaa on kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen kielletty. Muinaismuistolain 13 § edellyttää, että kaa-

voitusta suunniteltaessa on selvitettävä mahdolliset muinaisjäännökset.

Muinaismuistolain mukaisesti kaikki sataa vuotta vanhemmat muinaislöydöt ja hylt on ilmoitettava Museovirastolle tai vaihtoehtoisesti Pohjois-Savossa maakuntamuseona toimivalle Kuopion kulttuurihistorialliselle museolle. Muinaismuistorekisteriä pitää yllä Museovirasto.

Esihistorialliset muinaisjäännökset Pohjois-Savossa

Kivikausi (8600-1900 eKr.)

Mesoliittinen kivikausi (8600 – 5000 eKr.)

Kohta jääkauden jälkeen Pohjois-Savoon tulleesta pioneeriasutuksesta on havaintoja muun muassa Iisalmen Laitilankankaalla, Juankosken Akonpohjassa, Siilinjärven Limalahdessa ja

Reikäkivi. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Marjosuolla sekä Leppävirran Ukko-kankaalla. Akonpohjan Helvetinhaudanpuron asuinpaikalta löytyneestä hirven luusta radiohiiliajoitus 8400 eKr., joka osoittaa kohteen olevan Savon ja Järvi-Suomen vanhin kivikauden asuinpaikka. Muilta mainituilta asuinpaikoilta ei ole toistaiseksi vastavia ajoitustuloksia, mutta rantakorkeuksien perusteella arvioituna varhaisinta asutuskerrostumaa nekin edustavat. Mesoliittisen kivikauden nuorempia asuinpaikkoja tunnetaan sitten lähes kaikkialta maakunnasta. Asuinpaikoilta on löytynyt kivistä kirveiden ja –talttojen ohella pallonuijia, reikäkiviä, liuskekärkiä, kvartsiesineitä ja nuotio- paikoilla palaneita ja siten säilyneitä saaliseläinten luita. Joissakin kohteissa maassa on punamultaläikkiä, joita on toisinaan voitu yhdistää kivikauden hautauksiin. Saviastioita ei tehty eikä käytetty vielä tällä jaksolla.

Kivikautinen liesikiveys, Tuusniemi. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Keramiikan paloja. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Neoliittinen kivikausi (5000 - 1500 eKr.)

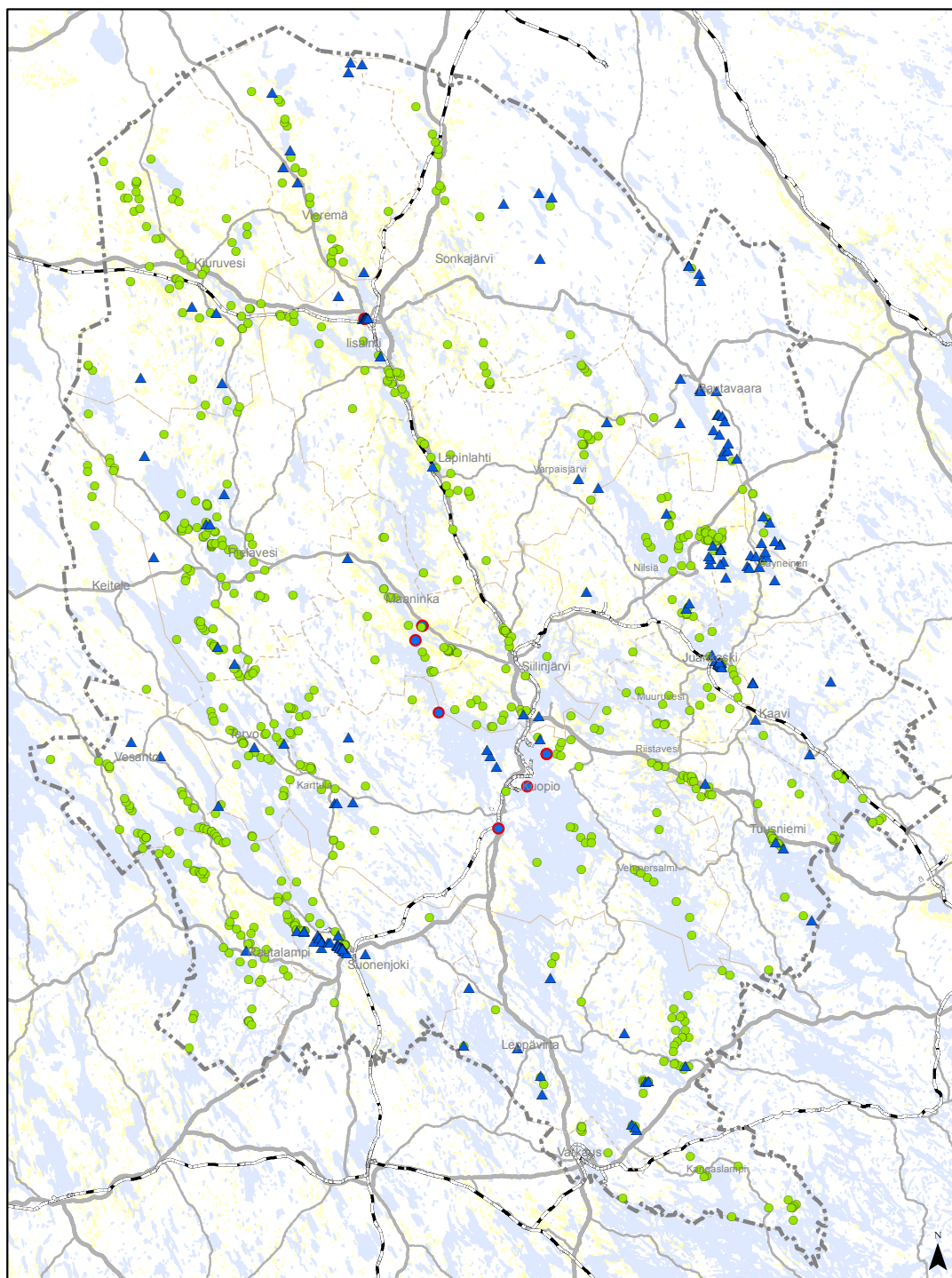
Kampakeraaminen kulttuuri (5000 - 3200 eKr.) Kampakeraamisen kulttuurin aikana Suomessa vallitsi jääkauden jälkeisen ajan suotuisin, merellinen ilmastovaihe, joka lämpötilaltaan vastasi nykyisen Keski-Euroopan ilmastoa. Pyyntiväestön määrä kasvoi, omaksuttiin saviastioiden tekotaito, ja naapurialueille ulottuivat kehittyneet kauppayhteydet. Kauas itään Ylä-Volgan suomalaisalueelle ulottuneelta suomensukuisten kielten vyöhykkeeltä tuli tänne uutta väestöä, ja viimeistään kampakeraamisen kulttuurin on tulkittu olleen kieleltäänkin suomalais-ugrilaisen. Jakso on Suomen ja Pohjois-Savon esihistorian löytörikkainta vaihetta. Useilta kymmeniltä maakunnan asuinpaikoilta on tavattu kampakeramiikan palasia, ja lisäksi monet kohteet tulevat tutkittaessa ajoittumaan kampakeramiikan aikaan, vaikka niiden keramiikka onkin samanaikaista asbestikeramiikkaa tai puuttuu kokonaan. Asuinpaikat ovat toisinaan jopa 100-200 m pitkiä kulttuurikerrostuman kaistaleita, joilla löytöjä voi olla jopa puolen metrin syvyyteen saakka. Tarkastuksissa on todettu jopa yli kymmenen laakeana painaumanan erottuvaa asumuspainannetta muutamilla asuinpaikoilla (esim.

Tuusniemi Honkakangas, Leppävirta Hiisimäki 1 sekä Leppävirta Riihilahti ja Pielavesi Meijerinkangas). Rautalammin Oikarinlammen (6 kpl) ja Loukonlampi 2:n (6 kpl) asuinpaikalla on myös useita painanteita, ja yksittäisiä kivikauden asumusten sijoja on paikannettu monissa muissa kohteissa. Asumuspainanteita ei ole täällä arkeologisilla kaivauksilla tutkittu, ja keramiikan ja esinelöytöjen lisäksi niistä voi odottaa löytyvän kivettyjä nuotionpaikkoja, kvartsiesineitä ja – iskoksia, palanutta luuta sekä myös tietoa itse asumusten koosta ja rakenteesta. Nimensä kampakeramiikka on saanut astioiden pintaan kampamaisella leimasimella painetusta vyöhykekoristelusta. Tavallisesti suippopohjaisiksi muotoillut saviastiat pysyivät hiekassa tai liesikivillä tuettuina hyvin pystyssä. Asuinpaikoille tehdyistä punamulta-hautauksista on merkkejä muun muassa Kiuruveden Kariahosta ja Vieremän Hukkalanharjulta. Punamultaa on käytetty myös kivikauden kalliomaalausten väriaineena, Pohjois-Savon ensimmäinen kivikautinen kalliomaalaus löydettiin vuonna 2004 Rautalammin Hankavedeltä. Siellä on Toussunlinnaksi nimetyn kallion pintaan maalattu ”tikku-ukko” (Toussun Ukko) ja ainakin neljä hirvenkuvaa.

Asbestikeraamiset ryhmät (3600 - 1900 eKr.). Asbestin käyttö saviastian sidosaineena omaksuttiin jo varhaiskampakeramiikan (5000-4000 eKr.) aikana, ja perinne jatkui katkeamatta läpi pronssikauden pitkälle rautakautteen. Saviastioiden valmistuksessa syntyi itäsuomalaisia, asbestikeraamisia tyynejä, esim. Siilinjärven Pöljän tyyppin keramiikka, Iisalmen Jysmän keramiikka sekä Yli-Iin Kierikin keramiikka, jota on löydetty myös Savosta ja Pohjois-Karjalasta. Asbestikuitua on saatu mm. Tuusniemen Paakkilasta, ja ryhmät ovat kehittyneet Saimaan alueella, vaikka keramiikkatyylit ovat levinneet ja olleet tunnettuja myös idässä, Venäjän Karjalan aineistoissa.

Vasarakirveskulttuuri eli nuorakeraaminen kulttuuri (3200 - 2300 eKr.). Etelästä Kokkola-Tampere-Viipuri linjan tasalle pohjoiseen levinnyt vasarakirveskulttuuri näkyy Pohjois-Savon löytöaineistossa vain tänne kulkeutuneina esineinä. Hieno esimerkki on Kiuruvedeltä löydetty ihmishahmoinen kivikirves ns. Luelahden Ukko. Nuorapainantein koristetut astiat, hautauksiin laitettut kirveet, meripihka- tai liuskekorut sekä saviastiat eivät tulleet Itä-Suomessa käyttöön. Maanviljelystä ja karjanhoitoa ei täällä vielä elinkeinona omaksuttu, vaan pyyntiväestön kulttuuri ja elinkeinot säilyivät ja ke-

POHJOIS-SAVON ARKEOLOGINEN KULTTUURIPERINTÖ

- Kiinteä muinaisjäännös

Kokonaisuuksista omiksi luokiksi erotellut

- ▲ Historiallisen ajan kiinteä muinaisjäännös (n. 1300 -1918 jKr)
- Vedenalainen muinaisjäännös (alusten hylt, kivirakenteet)

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Museovirasto

Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MML/12, Liikennevirasto/Digiroad 2010

Tarkennus: Karttaan on tuotu rekisteristä vain kiinteiksi muinaisjäännöksiksi luokitellut kohteet, ei irtainten muinaisesineiden löytöpaikkoja, mahdollisiksi muinaisjäännöksiksi luokiteltuja kohteita eikä luonnonmuodostelmiksi tulkittuja kohteita.

Lapinraunio, Kuopio
Korkea-Varpanen.
Kuva Kuopion kulttuu-
rihistoriallinen museo.

hittyivät paikallisen, kampakeraamisen tradition pohjalta.

Itä-Suomen varhainen metallikausi / pronssikausi (1500/1300 – 500 eKr.)

Pronssikaudella (n. 1300/1000-500 eKr.) Suomessa opittiin viljelemään maata ja valamaan metalliesineitä. Pohjois-Savosta on löydetty yhteensä kuusi selvästi pronssikautista esinelöytöä. Löydöt ovat pääasiassa kirveitä tai kirveen valinmuotteja. Iisalmen Jysmän asuinpaikalta on lisäksi löydetty kirveen valinmuotin puolikas. Kirveiden lisäksi on Iisalmen Haapajärvestä puolentoista metrin syvyydestä löydetty pronssitikari on ajoitettu 700-luvulle eKr. Mielenkiintoisia ovat myös Siilinjärven Saunalahden lapinraunioilta löytyneet kallioon hakatut kupit. Mikäli lapinraunio on rautakaudelta, on sen alle jääneet kupit mahdollisesti pronssikaudelta ja siten vanhimmat Suomesta löydetty. Toinen Ylä-Savosta löytynyt kuppikallio on Kiuruvedellä Paljakkavuoden laella.

Viimeistään pronssikaudella maamme kulttuurinen kahtiajakaisuus vaikiintui. Länsi-Suomen yhä enemmän maatalouteen tukeutuneella ja metallia käyttäneellä kulttuuripiirillä oli yhteytensä meren yli Ruotsiin ja Skandinaviaan. Itä-Suomessa puolestaan saatiin

vaikutteita ja esineitä Pohjois-Venäjän Seiman-Turbinon kulttuurista ja nuoremalla pronssikaudella Ananjinon kulttuurista. Pronssin käyttö ja valaminen toki tunnettiin kummassakin piirissä, mutta metalliesineitä täällä oli vähän saatavilla. Itä- ja Pohjois-Suomen kulttuurivaihetta onkin sanottu varhaiseksi metallikaudeksi pronssikauden sijasta. Huomattavimpana löytönä voi pitää Iisalmen Haapajärvestä löytynyttä pronssitikaria, joka on ajoitettu n. 700 eKr. Itä-Suomessa edelleen metsästäystä ja kalastusta pääelinkeinonaan harjoittavat ryhmät omaksuivat tekstiilipainanteisen keramiikkakuosin idästä ja lännestä merenrannikon hiidenkiukaisiin verrattavan kiviroykkiöhaudan, lapinraunio. Maaningan Metelinkallio (14 lapinrauniota) on koko Järvi-Suomen huomattavin lapinrauniokohde. Kaivaustutkimuksia siellä ei ole tehty, ja Pohjois-Savon lähemmäs sadan lapinraunio vastaisen tutkimusten edistyessä voi myös uusien metallikautisten löytöjen odottaa lisääntyvän. Nuoremalla pronssikaudella löytöihin ilmestyy Kuopion Luukkonen –saaren löytöjen mukaan nimetty Luukonsaaren keramiikka. Kiviesineitä ei enää esiinny keramiikan yhteydessä. Venäjän-Karjalan asuinpaikoilta on huomattavan paljon Luukonsaaren

tyypin keramiikkaa, ja myös Pohjois-Savon maastoinventoinneissa on viime vuosikymmeninä löydetty useita tuon kulttuurin asuinpaikkoja – mm. Luukonsaaren vieressä Iivarinsalosta. Siilinjärven Saunalahden ja Kuopion Kuusikkolahdenniemen 1970-luvulla tutkituissa lapinraunioissa oli Luukonsaaren tyyppin saviastian palasia.

Rautakausi (500 eKr. – 1150/1300 jKr.)

Rautakausi merkitsi Sisä-Suomen kulttuuri- ja löytökuvassa vain suhteellisen vähäisiä muutoksia pronssikauteen verrattuna. Rautaesineitä valmistettiin ja käytettiin, Luukonsaaren keramiikan käyttö päättyi n. 300 jKr., ja vainajat haudattiin röykkiö- tai palokuoppahautoihin. Toimeentulo saatiin erätaloudesta ja kaskiviljelystä ilman pysyvän asutuksen juurtumista maakunnan alueille. Pronssi- ja rautakauden löytöjen vähäisyys – alle 100 esinettä yli 1500 vuoden jaksolta – johtunee paitsi pienestä väestömäärästä myös entistä ohuempien kulttuuri- ja löytökerrosten hankalasta havaittavuudesta.

Etelä- ja Länsi-Suomen nuoremmalla rautakauden pysyvän asutuksen piiristä on ollut yhteyksiä ja tullut väestöä Pohjois-Savoonkin. Kuopion Haminalahden viikinkiaikaisen (800-1100

jKr.) korulöydön esineille on hyviä vastineita Hämeen kalmistojen löydöissä. Sysmän Nykullan aineistossa on samantyyppinen 12-tappinen kupurasolki ja Sysmän Haapasaaresta ja Perttelin Sipilästä vastineet Haminalahden pronssiselle ketjun- tai helmenjakajalle. Haminalahden löytötiedot viittaavat siihen, että korut ovat peräisin kivi-röykkiöön tehdystä naisen hautauksesta 1000-luvulta. Sen tarkkaa paikkaa ei enää kyetä osoittamaan.

Rautalammin Hämeenniemen moniperiodiselta asuinpaikalta saatiin kokoelmiin v. 1995 kivi- ja rautakauden keramiikan lisäksi myös nuoremman rautakauden saviastioiden palasia. Koskeloveden toisesta niemestä - Suonenjoen Saunaniemestä - sekä Kaposaaressa on myös rautakautiseen asutukseen viittavina löytöinä saatu rautainen keihäänkärki. Samaan tapaan kuin Etelä-Savossa ja Etelä-Karjalassa rautakauden aineistot voivat tutkimusten tuloksena huomattavasti lisääntyä ja muuttaa nykyistä kuvaamme Pohjois-Savon vähälöytöisyydestä. Siihen tarvitaan lisää kenttätöitä.

Rautakauteen ja historialliseen aikaan jatkuneeseen eräkauteen kuuluvat osaltaan myös hiilimiilut, raudanvalmistuspaikat ja kuonakasat tavallisesti järvien niemissä ja rannoilla. Edelleen järvien pohjakerrostumien peittäminä säilyneitä, muinaisia suksia ja reenjalaksia on löydetty toisinaan maakunnan vesistöjen rannoilta. Ajoitetut kappaleet ovat rautakaudelta tai sitä nuorempia.

HISTORIAALLISTEN AJAN MUINAISJÄÄNNÖSTEN RYHMÄT:

VANHOJEN KAUPUNKIEN KULTTUURIKERROKSET
MAASEUDUN ASUTUSHISTORIAALLISET MUINAISJÄÄNNÖKSET

ELINKEINOHISTORIAALLISET MUINAISJÄÄNNÖKSET

TEOLLISUUSHISTORIAALLISET MUINAISJÄÄNNÖKSET

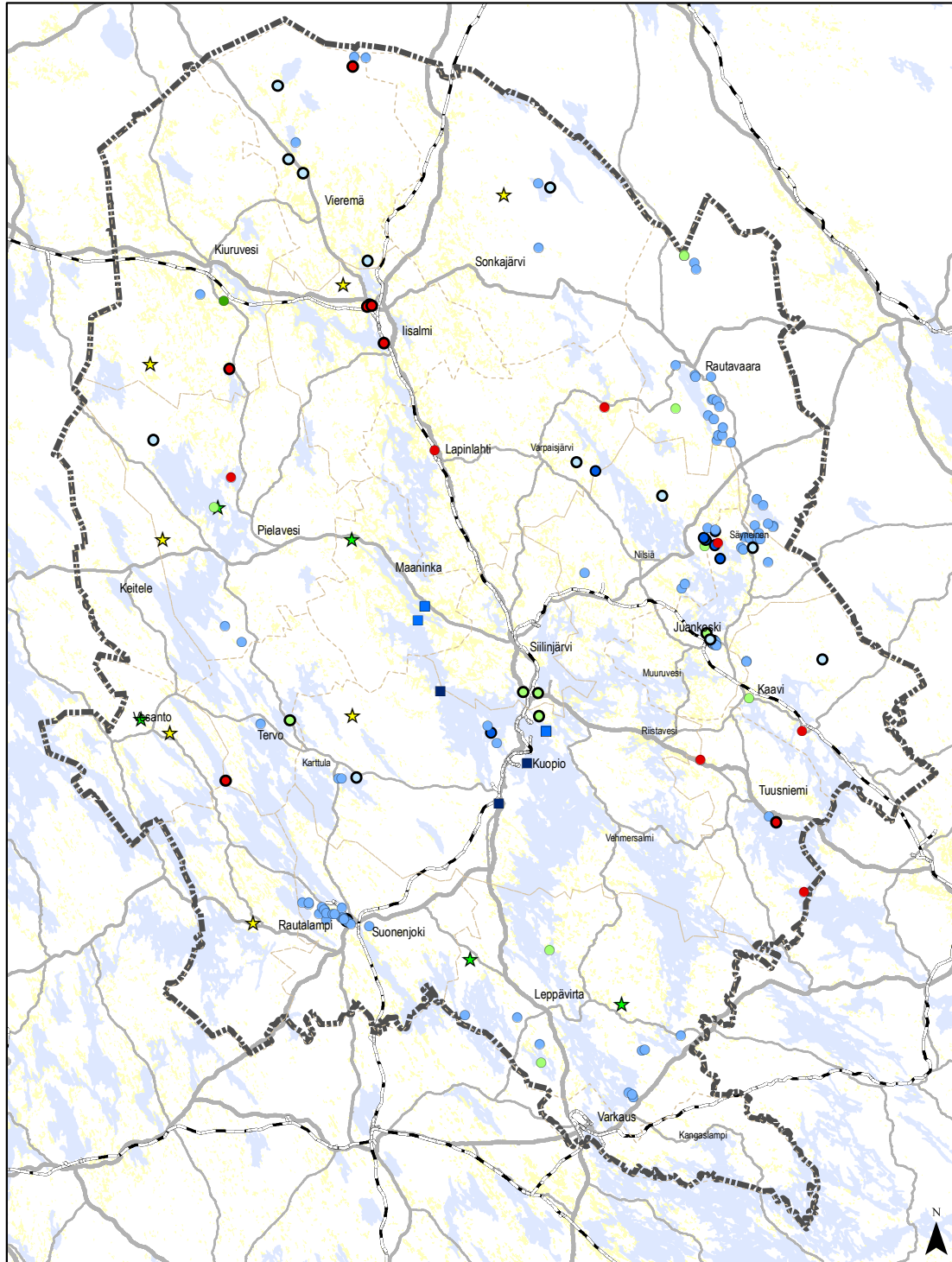
KIRKOLLISET MUINAISJÄÄNNÖKSET

SOTAHISTORIAALLISET MUINAISJÄÄNNÖKSET

LIIKENTEESEEN JA TIEDONKULKUUN LIITTYVÄT MUINAISJÄÄNNÖKSET

MUUT HISTORIAALLISEN AJAN MUINAISJÄÄNNÖKSET

POHJOIS-SAVON HISTORIALLISTEN AJAN KIIENTEÄT MUINAISJÄÄNNÖKSET

Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset

● ASUINPAIKKA	★ KULTTI- JA TARINAPAIKKA
● HAUTAPAIKKA	★ TAIDE, MUISTOMERKKI
○ TEOLLISUUSKOHDDE	■ VEDENALAINEN KIVIRAKENNE
● TYÖ- JA VALMISTUSPAIKKA	■ VEDENALAINEN ALUKSEN HYLKY
● RAAKA-AINEEN HANKINTAPAIKKA	■ VEDENALAINEN ALUKSEN HYLKY (ei määritelty ajoitusta)
● PUOLUSTUSVARUSTUS	
● KIVIRAKENNE	
● KULKUVÄYLÄ	

Historiallisen ajan muinaisjäännökset Pohjois-Savossa

Kaikkialla maisemassa, maaperässä ja erilaisissa vesistöissä on erityisen monimuotoinen ja suuri joukko historiallisen ajan muinaisjäännöksiä, joita koskevat tietomme ovat kuitenkin puutteellisia. Sen tähden kaavoitus- ja maankäyttöhankkeiden yhteydessä edellytetään niiden inventoimista lähes poikkeuksetta. Museovirasto ratkaisee muinaismuistolain mukaisesti sen, mitkä historialliset kohteet ovat lain tarkoittamia muinaisjäännöksiä.

Kullekin kiinteälle muinaisjäännökselle on ominaista, että se on konkreettinen maastokohde, jolla on täsmällinen maantieteellinen sijainti, ja lisäksi siihen sisältyy arkeologisilla menetelmillä saatavaa tietoa. Historiallisen ajan muinaisjäännökset muodostavat kulttuuriympäristössä kerrostuman, joka linkittää esihistorialliset muinaisjäännökset ja nykyisen rakennetun ympäristön toisiinsa. Viikinkiajalla, 1000 vuotta sitten, Savon erämaissa Hämeestä tullut väki alkoi perustaa vesireittien tuntumaan eräasemia, joissa asuttiin ainakin puolivakinaisesti, käytiin kaupaa ja harjoitettiin maanviljelyä. Keskiajan alkaessa etenkin Savon rintamaiden asukkaat ulottivat eräretkiensä aina Iisalmen Porovedelle ja Vieremän Rotimajärvelle saakka.

Keskiaika (1300-1500 jKr.): Savo esiintyi historian dokumentissa ensi kerran vuonna 1323, kun Pähkinäsäären rauhankirjassa Ruotsin valtakuntaan liitettävänä mainittiin Sawolaks, Sauolaks. Nimi juontuu Savilahden pitäjältä, jonka keskuspaikka oli Mikkelin Savilahti. Suurpitäjän kirkollinen ja hallinnollinen järjestäminen vauhdittui vasta 1400-1500 -luvulla, kun sodat ja rajariidat laantuivat ja olot vakiintuivat. Vuonna 1475 oli perustettu Olavinlinna suojaamaan Savoa idästä uhkaavilta hyökkäyksiltä. Juvan kirkkopitäjän (1442) ja Kuopion kirkkopitäjän (1548) perustamisella järjesteltiin kirkollisia oloja vielä suhteellisen vähäväkisellä seudulla. Vuonna 1541 Pohjois-Savossa sijaitsi vain 6 % Savon maakunnan veroa maksavista taloista, vaikka alue oli pinta-alaltaan noin puolet koko Savosta.

Muut historiallisen ajan vuosisadat (1500 jKr-1918 jKr): Eräkauden riistanpyyntiin liittyneiden rakennusten, liistekatsikkojen, pyyntikuoppien, tervahautojen, raudansulatusuunien, harkkohyttien, viljelyraunioiden, merkikivien ja hautojen sijaintipaikkoja voidaan yhä paikallistaa, vaikka rakenteet ovatkin monesti hävinneitä. Elinkeinohistorian ja varhaisen teollisuuden muistoina ovat säilyneet sahoihin, vesimyllyihin ja uittolaitteisiin, hiilimiiluihin ja rautamasuuneihin yhdistettävät muinaisjäännökset. Monet taistelupaikat ja puolustusvarustukset, sotilashautausmaat ja muistomerkit ovat myös muinaisjäännöksiä. Samoin hautasareet, kirkonpaikat, yleisestä käytöstä poisjääneet tieosuudet, kalliohakkaukset, uhripaikat, rajamerkit, tarinapaikat ja ihmisen toiminnasta jääneet kulttuurikerrokset kuuluvat yleisesti tavattuihin muinaisjäännöksiimme.

Historiallisen ajan muinaisjäännösten määrittely on joskus ongelmallista erityisesti runsaslukuisten rakenteiden kohdalla. Hyvä esimerkki ovat kaskirauniot, joita erityisesti Pohjois-Savossa on. Sen vuoksi oppaassa puhutaan ”muista kulttuurikohteista”, ts. rakenteista, jotka ovat ihmisen tekemiä mutta eivät saa mj-statusta yleisyytensä vuoksi. Niiden kohdalla pyritään vapaaehtoiseen suojeluun esim. huomioiden ne metsätaloustoimenpiteiden yhteydessä.

Vedenalaiset muinaisjäännökset

Pohjois-Savon tunnetuista muinaisjäännöksistä vain pieni osa sijaitsee veden alla. Vedenalaisia muinaisjäännöksiä ovat vanhat vedessä olevat rakenteet sekä hylät ja hylän osat, joiden oppoamisesta voidaan olettaa kuluneen 100 vuotta. Pohjois-Savosta rekisterissä tunnetaan 42 vedenlaista kulttuuriperintökohdetta, joista 12 on tarkistettu niin, että niistä yhdeksän on historiallisen ajan kohteita ja kolme ajoittamatonta. Muinaisjäännöskohdetta ovat lähinnä alusten hylkyjä, ja Iisalmen Koljonvirralla on myös hirsijä ja kivirakenteita. Vanhojen veneiden ja ruuhien lisäksi voi vastaisuudessa odottaa löytyvän lisää rahtilaivojen,

lotkien ja proomujen hylkyjä sekä uittoon liittyviä vesirakenteita. Sattuma- ja telakkarantojen edustalla on järvenpohjassa usein eri ikäistä veteen uponnutta ja säilynyttä käyttötavaraa. Pohjois-Savossa ei ole tehty järjestelmällisiä ja kattavia vesialueiden muinaisjäännösten inventointeja.

HISTORIALLISEN AJAN KIINTEISTÄ MUINAISJÄÄNNÖKSISTÄ ON LISÄTIETOA JULKAISUSSA: NIUKKANEN, MARIANNA: HISTORIALLISEN AJAN KIINTEÄT MUINAISJÄÄNNÖKSET: TUNNISTAMINEN JA SUOJELU. MUSEOVIRASTON RAKENNUSHISTORIAN OSASTON OPPAITA JA OHJEITA 3. HELSINKI 2009. [HTTP://WWW.NBA.FI/FI/FILE/685/RHO-HISTORIALLISEN-AJAN-KII.PDF](http://www.nba.fi/fi/file/685/RHO-HISTORIALLISEN-AJAN-KII.PDF)

MUSEOVIRASTON VERKKOSIVUILLA MUINAISJÄÄNNÖSREKISTERISSÄ [HTTP://KULTTUURIYMPARISTO.NBA.FI](http://kulttuuriymparisto.nba.fi) OVAT SELATTAVISSA TIEDOT MYÖS VEDENALAISISTA MUINAISJÄÄNNÖKSISTÄ – ALUSTEN HYLKYISTÄ. LIITE: ARKEOLOGISEN KULTTUURIPERINNÖN INVENTOINTITILANNE POHJOIS-SAVOSSA 2012 (TAULUKKO)

3.3 Pohjois-Savon rakennusperintö

Hanna Huhta ja Eeva Pehkonen

Pohjoissavolainen rakennuskulttuuri

Esihistoria

Pohjois-Savon varhaiselle asutukselle alkaen 1500-luvun loppupuolelta oli luonteensaomaista talojen sijainti järvien rannoilla tai mäkien ja selänteiden lailla tai rinteillä. Asutus on jakautunut moniin muihin maakuntiin verrattuna melko tasaisesti yli koko maakunnan maa-alan. Tämä johtuu siitä, että Pohjois-Savossa ei ole (koillisia ja luoteisia äärireunoja lukuun ottamatta) kovin suuria yhtenäisiä karun maaston alueita tai suoseutuja. Myös kaskitalouden vaikutus asutuksen syntyyn ja sijoittumiseen on edistänyt hajanaisen asutus-rakenteen muodostumista. Asutuksen sijoittumista selittävät asutushistoria, elinkeinohistoria, tuolloiset kulkuyhteydet ja maaperätekijät.

Tietoja Pohjois-Savon asutuksesta on jo kivilaudelta (n. 7000 – 1500 /1300 eKr.), mutta savolainen uudisasutusvaihe ajoittuu 1400-luvun lopulta

1500-luvun alkuun. Asuinrakentamisen vanhinta perinnettä Pohjois-Savossa, kuten muuallakin Suomessa edustaa kartiomainen pistekota, joka oli kaskenpolttajien ja eränkävijöiden asunto. Rakennustyyppi säilyi käytössä alueella vielä ns. keittokotana mm. karjanhoidon tarpeisiin 1900-luvulle asti. Esihistorialliselta ajalta peräisin on myös laavu (lakka). Savitiivisteinen lammasalvosrakennus tunnetaan maastamme vuoden 1000 jKr. (600 -1000 jKr.) tienoilta. Nämä pyöröhirsiset, matalat, sisälle lämpiävät rakennukset olivat pohjakaavaltaan neliöitä tai suorakaitteita. Niissä oli vuoliaisten kannattama, tuohilla peitetty, satulakatto ja päätyyn sijoitettu ovi.

Keskiaika ja 1700 –luku

Varhaiskeskiajalla laavusta kehittyi edeltäjänsä korkeampi savupirtti, ja siitä ajan myötä savutupa. 1600-luvun lopulla virkataloista omaksuttiin karoliininen pohjakaava, jossa rakennuksen keskellä sijaitsevan tuvan / salin molemmin puolin olivat kamarit.

Karoliininen pohjakaava oli yleinen etenkin 1800-luvulla rakennetuissa empiiretyylisissä kaupunkirakennuksissa ja säätyläisten asuinrakennuksissa, joista Pohjois-Savossa on säilyneinä esimerkiksi monet pappilat. 1700-luvun jälkipuolella tapahtunut uloslämpivien uunien kehitys johti vähitellen savutupien vähenemiseen ensin varakkaamman väestön keskuudessa ja kaupungeissa. Yksihuoneinen savutupa säilyi kuitenkin Itä-Suomessa pitkään. Pohjois-Savossa niitä oli köyhimmän väestön asuintoina vielä 1900-luvun alussa. Karjalassa pyöröhirsi oli yleinen, Savossa pääasiassa yksinkertaisissa rakennuksissa kuten ladoissa.

Maakunnan vanhimmat säilyneet kirkolliset rakennukset, Pielaveden kirkkosaaren tapuli ja Iisalmen Kustaa Aadolfin kirkko ovat 1700-luvulta. Muutoin maakunnan vanhimmat rakennukset, joiden ikä tunnetaan, ovat aittoja. Näistä esimerkkeinä mainittakoon Vesannolla sijaitseva Laurilan isonvihan aikainen aseaitta ja Rauta-

Savutupa.
Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Akaatta Lappalaisen savupirtti Maaninka.
Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

vaaralla Anttilan talomuseon pihassa nykyisin sijaitseva sudenpyytäjä Heikki Korhosen vuonna 1733 rakentama aitta. 1700-luvulta on säilynyt myös rakennusten hirsirunkoja ja kellareita. Esim. Kuopiossa Raninin myllyjen yhteydessä sijaitseva luonnonkivistä muurattu suuri kellarirakennus on merkitty kaupungin perustamisen aikaisiin karttoihin.

Kylät ja talot

Pohjoissavolaiset maalaiskylät ovat rakenteeltaan väljiä ja melko hajanaisia Lounais-Suomen tiheästi asutettuihin ryhmäkyliin verrattuna. Pohjois-Savossa ryhmäkylinä voidaan pitää muutamia mäkikyliä, kuten Vierämän Kono-lanmäkeä ja Leppävirran Mustinmäkeä. Maakunnan järvalueilla asutus sijoittui matalille rantaselänteille vesireittiin varsille ja solmukohtiin, kun taas rajaseuduilla asutus hakeutui ilmast- ja maaperäoloiltaan edullisempien mäkien ja vaarojen laeille. Pohjois-Sa-

Telkkämäen kaskialue, Kaavi.
Kuva Marjatta Strengell.

2008/06/30

Mustinmäki Leppävirta, Kuva Mervi Koskinen.

vossa viljelyskelpoinen maa oli pieninä palasina, toisin kuin Lounais-Suomen laajoilla savikoilla ja Pohjanmaan joki-laaksoissa, mikä osaltaan johti asutuksen hajaantumiseen. Lisäksi asutuksen hajaantumiseen vaikutti kaskiviljely. Länsi-Suomessa kylän pellot sijaitsivat yhteisen aitauksen sisällä, kun taas Itä-Suomessa nämä hajallaan olevat peltolohkot olivat jokainen erikseen aidattu. Pohjois-Savon maaseudun rakennuksille ominaista on siis niiden väljä ryhmittely maaston muotojen mukaan avopihoiksi. Varakkaan talon pihassa asuinrakennus erottaa toisistaan pääpihan (miespiha) ja karjapihan niitä ympäröivine rakennuksineen. Miespihaa rajasivat vaate- ja ruoka-aitat ja toinen asuinrakennus. Tätä syytinkiasunnoksi ja vieraiden majoitukseen käytettyä rakennusta kutsuttiin pihanpäärakennukseksi. Tulipalovaaran vuoksi paja, sauna, jyvä- eli eloaitat ja riihi sijoitettiin erilleen asuinrakennuksesta ja karjasuojista (karjasuojia oli 1900-luvulle asti yleensä useita). Tyypillisin ja edelleen monin paikoin säilynyt pohjoissavolainen 1800-1900-luvun maatilojen pihatyyppi varakkaimmiskin taloissa oli navetan sijoittamisen asuinrakennusta vastapäätä sekä ruoka- ja vaateaittojen ja tallirakennuk-

sen sijoittaminen kulmittain asuinrakennuksen päätyä vasten. 1900-luvun vaihteessa karjatalouden voimakkaan kehittämisen myötä eläinsuojat rehuym. tiloineen pyrittiin yhdistämään komeiksi karjakartanoiksi. Pohjois-Savolle erityisenä piirteenä oli pitkään kuitenkin hevostallin rakentaminen erilleen navetan yhteydestä.

Itä- ja Pohjois-Suomi olivat 1800-luvulle asti Suomen syrjäseutuja, minkä vuoksi arkkitehtoniset vaikutteet levisivät näille alueille vaurasta Varsinais-Suomea hitaammin ja eräät tyylipiirteet kestivätkin maakunnassa pidemmän aikaa. Esimerkiksi ikkunalliset savutuvat olivat harvinaisia Itä-Suomessa 1700-luvullakin, ja monet maaseudun rakennukset olivat tyyppillisesti maalaamattomia vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Pohjois-Savon rakennetussa kulttuuriympäristössä on vaikutteita myös ympäröivistä maakunnista, kuten Ylä-Savon länsiosien pohjalaisen rakennusperinteen vaikutus ja Varkauden seudun eteläsavolaiset piirteet. Maakunnan sisällä paikalliset piirteet ja erot näkyvät selvimmin vanhimmassa rakennuskannassa eli maatilojen rakennuksissa. Näistä vertailukelpoisimpana rakennustyyppinä ovat aitat, koska niitä on säilynyt runsaim-

min. Paikallisia rakentamisen eroavaisuuksia näkyy mielenkiintoisesti myös karjarakennuksissa, joissa esimerkiksi kivimateriaalin laatu ja saatavuus (liuskeista esim. itäisissä maakunnissa) heijastelee maaperän ominaisuuksia. Lisäksi maaperän hedelmällisyys maakunnan keskiosien vesireittien varsilla heijastui maatilojen vauraamassa ilmeessä.

Taajamat ja kaupungit

Myös taajamat (kuntakeskukset) syntyivät miltei poikkeuksetta laajan järvesistön tai kapeamman jokireittivesistön tuntumaan. Vasta 1900-luvun kaupungistumisen myötä taajamien painopisteet ovat siirtyneet kauemmas vesistöjen varsilta. Pohjois-Savon kuntakeskukset eivät tyypiltään eroa keskimäärin muista Sisä-Suomen vastavista taajamista. 1960-luvulta alkanut kaupungistuminen muutti kirkonkylien luonnetta. Autoistumisen lisääntyminen ja kaupanrakennusten muuttuminen suuremmiksi on vaikuttanut varsinkin kyläkeskustojen pääraitien näkymiin. Tänä päivänä entiset venesatamat ovat jääneet pois perinteisestä laivaliikenteen käytöstä ja ovatkin enemmän turistien ja paikallisten ihmisten vapaa-ajan viettopaikkoina toreina, kahviloina ja ruokapaikkoina.

Pohjois-Savon ensimmäinen kaupunki, Kuopio, alkoi kasvaa 1700-luvun lopulla, vuosina 1775-1776 tapahuneen asemakaavoituksen jälkeen. Tältä aikakaudelta on säilynyt nykypäiviin asti katutilan väljä mitoitus ja palokujiksi suunnitellut rännikadut, sekä muutamia rakennuksia: Kuninkaankadulla sijaitseva Tuomiorovastin pappila (rakennettu 1780-luvulla), Malmbergin talo (Minna Canthin katu 12) sekä osa nykyistä Kanttilan korttelia (Kuninkaankadun ja Minna Canthin kadun ja Puusepänkadun rajaama osa korttelia).

Kuopion rännikadut ovat kaupungin erikoisuus. Ne ovat saaneet alkunsa vuodelta 1776 peräisin olevasta Pehr Kjellmanin asemakaavasta. Aina 1960-luvulle asti nämä kadut olivat matalien puutalojen reunustamia. 1900-luvun alkuvuosina keskustaan rakennetut korkeammat kivitalot aloittivat muutoksen kaupunkikuvassa. Rännikadut ovat säilyneet mutta niiden

Näkymä lismesta 1950-luvulta Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Näkymä lismesta 1970-luvulta. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo63

Entinen tuomiorovastin pappila, Kuopio 2013. Kuva Eeva Pehkonen.

luonne on muuttunut korkeamman rakentamisen myötä. (RKY 2009 kohde)

Kiuruveden Koskenjoen kylä edustaa Pohjois-Savossa harvinaista, pohjalaisiakin piirteitä omaavaa joenvarsi-kylää, jossa viljelyn kannalta edulliset rantamaat on raivattu pelloiksi ja asutus on paikoin harvakseltaan ylempänä rannan suuntaisesti sijaitsevan tien varressa, paikoin tiiviisti lähellä joen rantaa. (RKY 2009 kohde).

Varkauden Kauppakatu on mittakaavaltaan sekä kaupunki- ja ka-

tukuvaltaan yhtenäinen, pääosin 1940-50-luvun liike- ja asuinrakennusten reunustama katumiljöön kaupungin keskustassa. Se on edustava esimerkki aktiivisen kauppalanarkkitehdin Kalevi Väyrysen suunnittelun vaikutuksesta kaupunkikuvaan.

Asuntoalueet

Puutarhakaupunki-ihanteiden pohjalta on suunniteltu 1900-luvun taiteessa Kommila-Kosulanniemen asuinalue Varkauden tehtaiden tuntumassa. Jugendia seurannutta 1920-luvun klassismia edustaa Kuopiossa Linnanpellon asuntoalueen yhtenäinen pientaloalue. Toisen maailmansodan jälkeisestä uudisrakentamisesta ovat esimerkkeinä Varkauden Könönpellon asevelikylä ja Niiralan tyypitaloalue. 1940-50-luvun liike- ja asuinrakentamisen arkkitehtuuria kuvaa Varkauden Kauppakatu. 1950-luvun kerrostalo-alueiden rakentaminen oli vähäeleistä ja pelkistettyä sekä mittakaavaltaan kohtuullisen kokoista. Rakentamisen volyymi kasvoi maakunnassa, kuten muuallakin Suomessa, huomattaviin mittoihin 1960-1970-luvuilla. Tänä aikana vanhaa rakennusperintöä tuhottiin sumeilematta uuden tieltä, kuten muuallakin maassamme.

Järvimalmiruukit

Suomen vanhimmat rautaruukit läntisellä Uudellamaalla toimivat Ruotsista tuodun vuorimalmin varassa. Suomen liittäminen Venäjään vuonna 1809 vaaransi kuitenkin raudan tuonnin Ruotsista ja Suomessa oltiin pakotet-

Sodanjälkeistä uudisrakentamista Kuopion Niiralassa 1946 - 1952. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Juankosken ruukki. Kuva Marja-Sisko Pihl

tuja etsimään vaihtoehtoisia keinoja raaka-aineen saamiseksi. Järvi- ja suomalmin hyödyntäminen merkitsi uusien ruukkien perustamista järviseuille Itä-Suomeen.

Savon järvimalmiruukit ovat merkittävä osa Suomen teollisuushistoriaa. Ne kuvastavat rautateollisuuden uuden painopisteen syntymistä Itä-Suomeen, jossa raudan lähteenä olivat järvi- ja suomalmi.

Huomattavimmat Pohjois-Savon alueella olevista ruukeista ovat Sonkajärven Jyrkkä, Vieremän Salahmi, Karttulan Souru. Juankoskella sijaitseva Juantehtaan (Strömsdalin) ruukki on Suomen vanhin ja parhaiten säilynyt järvimalmia hyödyntänyt ruukkikokonaisuus. (RKY 2009 kohteita)

Strömsdalin ruukki on perustettu vuonna 1746 Vuoksen vesistöön kuuluvien Vuotjärven ja Akonjärven väliseen Juankoskeen. Vanhan ruukki-

Tienkorva I, Kommila, Varkaus 2012. Kuva Eeva Pehkonen.

alueen rakennuskanta on suurelta osin 1800-luvun jälkipuoliskolta, taloudellisen vapautumisen ajalta. Erityisesti ruukkitoimintaan liittyneet tuotantorakennukset ovat tärkeimmiltä osiltaan

yhä jäljellä. Teollista toimintaa entisten ruukkirakennusten tuntumassa ovat jatkaneet kartonkitehdas ja viiratehdas. Ruukkiyhdyksuntaan kuuluvat ruukinkartano (1826), virkailija- ja työväen-

Sorsakoski. Kuva Pohjois-Savon ympäristökeskus

asunnot talousrakennuksineen sekä monet ruukkiyhteisön toimintaan liittyneet rakennukset. Ruukinkartano on tehdasrakennusten länsipuolella korkean rantapenkereen päällä ja sen länsipuolella on kaksi virkailija-asuntoa ”Taivaanpankko” (1872) ja ”Alakyökki” (1864) samanikäisine talousrakennuksineen. Työväenasunnot ovat ryhmittyneet lähinnä kahdelle alueelle, Laivarannan tien varrelle ja Hussolanmäelle kartonkitehtaan pohjoispuolelle. Kouluksi ja kirkoksi rakennettu tehtaankirkko on valmistunut 1864.

Teollisuusyhdyskunnat

Maaseudun teollisuusyhdyskuntia Pohjois-Savossa on eteläiseen Suomeen verrattuna vähän. Leppävirran Kotalahti on Suomen 1960-luvun kivisteteollisuuden nousukautta edustava suurehko ja yhtenäisen kokonaisuuden muodostava kaivosmiljö. Kotalahti on yksi viimeisistä teollisuusyhdyskunnista, jossa on yhtiön laajaa palvelu- ja asuinrakentamista. Outokumpu Oy:n Kotalahden kaivosalue on noin 200 hehtaarin laajuinen. Rakennukset ovat valmistuneet pääasiassa vuosina 1956–1970. Teollisuusalueeseen kuuluu 1958 valmistunut massiivinen 77 metriä

korkea tornikompleksi, voima-asema, rikastamo, kaivostuparakennus sekä varasto- ja toimistorakennukset. (RKY 2009 kohde)

Leppävirran Sorsakosken sahan ja hienotaetehtaan ympärille kehittynyt teollisuustaajama edustaa hyvin 1800-luvun loppupuolella Sisä-Suomeen vesistöjen yhteyteen perustettuja pieniä teollisuusyhdyskuntia, joissa yhtiö Hackman Oy on vastannut myös asuntojen ja peruspalveluiden rakentamisesta. Sorsakosken tehtaant sijoituvat Niskaselkään laskevan jokiuoman koskipaikkaan ja kylän pääraitin varrelle. Pienimittakaavaiset työväestön asumukset on sovitettu jyrkkäpiirteisen maaston muotoihin. (RKY 2009 kohde)

Varkauden muotoutuminen liittyy ennen muuta Suomen puunjalostusteollisuuden voimakkaaseen nousuun 1900-luvun alussa. Varkauden tehtaan omistajaksi tuli 1910-luvulla A. Ahlström Oy. Teollisuus synnytti ympärilleen yhdyskunnan, sen hierarkiset asuma-alueet, kirkon, puistot ja palvelulaitokset. Tehdasalueen ydin on voimakas ja sen äärelle 1910-luvulla rakennetut tehtaan ensivaiheeseen kuuluvat tuotantolaitokset. Näiden joukossa ovat jo päättäneen sulfiittiseluloosatuotannon muistomerkeinä sel-

luloosakeittämö ja happotornit. Sisempänä sijaitsee mm. entinen talotehdas, joka tuotti Alvar Aallon suunnittelemaa valmistalosarjoja. Tehtaalla on tehty merkittäviä, tuotantomuutoksien sanelemia laajennuksia etenkin 1950- ja 1980-luvuilla. Uusi 1978 valmistunut paperitehdas jälkikäsittelyosastoineen on modernin teollisuusarkkitehtuurin tunnetuimpia töitä (arkkitehti Kristian Gullichsen) ja Varkauden kaupunkikuvaan keskeisesti kuuluva maamerkki. (RKY 2009 kohde). Varkauden kaavoittamiseen ja rakentamiseen liittyviä merkittäviä suunnittelijoita ovat olleet mm. veljekset Valter ja Ivar Thomen, A.H.Gunnar Aspelin, Karl Lindahl, Erkki Huttunen, Bruno Laakso, Jaakko Tähtinen, Juho Nykänen ja Alvar Aalto.

Suonenjoen Iisveden tehdas- ja rautatieasemaympäristö on sisävesisataman ja rautatieaseman ympärille kasvanut puunjalostusteollisuuden ja puutavarakuljetusten ympäristö. Iisveden saha on yksi parhaiten säilyneistä höyrysaikauden sahalaitoksista. Liikennehistoriallisesti merkittäviä ovat Iisveden satama, joka on ollut maamme tärkeimpiä sisävesiliikenteen satamia, sekä rautatieaseman alue. Iisveden puuteollisuus- ja liikenneympäristöön

Hyvin säilynyt, tiiviisti kaavoittamattomalle maalle ilman valvontaa rakentunut Kolikkoinmäki on sahojen ympärille syntyneistä mökkikylistä omaleimaisimpia. Suonenjoki, (RKY 2009 kohde). Kuva Eeva Pehkonen.

kuuluu sahatyöväen omaehtoisesti rakentamat asuinalueet.

Kuopiossa Itkonniemen, Haapaniemen, Siikaniemen ja Särkiniemen puunjalostusteollisuus on synnyttänyt ympärilleen työväestön asuinalueita ja johtajien huvila-asutusta. Niiralan puutaloalue on RKY 2009 kohde.

Linnoitukset, sotilasvirkatalot, kasarmit

Linnoitukset: Pohjois-Savon alueella ei ole ollut erityistä merkitystä rajanpuolustuksessa 1500-luvun jälkeen. Venäläiset rakensivat 1. ms aikaisia linnoitteita vuosina 1914-18 ainakin Vesannon, Karttulan, Kuopion, Juankosken, Nilsin, Tervo ja Rautavaaran kuntien alueille (vanhoja kuntia) osana Pietarin ulompaa suojauslinnoitusketjua.

Sotilasvirkatalot: Veropalkkalaitos eli määräjakoilaitos oli Ruotsissa ja Suomessa 1680-luvulta alkaen käytetty ruotujakolaitokseen liittyvä järjestelmä,

jonka mukaan kunkin tilan verot oli ennalta määritelty tietyn viranhaltijan palkan maksamiseen. Veropalkkalaiset olivat erityisesti upseereja, joille annettiin asuttavaksi virkatalo, jolla korvattiin osa palkasta. Pohjois-Savossa tällaisia asuintaloja on vielä jäljellä esim. Iisalmissa Ouluntien varressa Pienpartalan soti-lasvirkatalo, Leppävirralla Mustinmäellä Mustialan talo (1886) ja Vesannolla Iso-Korholan talo (1600-luku). Kuopion alueella Jynkän-Leväsen- Rauhalahden historia liittyy Hatsalan sotilasvirkataloon. Alueen keskeinen olemassa oleva rakennus Rauhalahden kartano.

Kuopion kasarmialue: Kuopion kasarmialue on yksi kahdeksasta kansallisen asevelvollisen sotaväen käyttöön 1880-luvulla perustetusta tarkka-ampujapataljoonan kasarmista. Aluetta on täydennetty 1910-luvun tiilikasarmein. Kaupunkikasarmialue kertoo Kuopion asemasta läänin pääkaupunkina. Kasarmirakennuksista osa on Tarkka-ampu-

japataljoonan aikaisia puurakennuksia 1880-luvun alusta (9 kpl), osa Venäjän armeijan rakennuttamia tiilirakennuksia 1910-luvun puolivälistä (6 kpl).

Erityistä merkitystä alueelle antaa sen pitkä historia sotilaskäytössä, joka alkaa vuodesta 1718, jolloin alueella oli Savon jalkaväkirykmentin Kuopion komppanian kapteenin virkatalo. Alue oli sotilaiden käytössä myös Ruotsin vallan jälkeisen autonomian ajan tarkka-ampujapataljoonilla vuoteen 1917. Suomen armeijan käytössä kasarmialue oli vuoteen 1963, jolloin varuskunta siirtyi pois Kuopiosta ja pääosa rakennuksista siirtyi Kuopion kaupungille.

Kartanot

kartanoiden määrä maakunnassa on jäänyt suhteellisen vähäiseksi naapurimaakunta Etelä-Savoon ja etenkin Varsinais-Suomeen verrattuna. Kartanoiden kukoistusaikaa oli Suomessa 1700-luku, mutta Pohjois-Savon

Koivumäen kartano, Kuopio. Kuva Marjatta Strengell.

kartanot ovat peräisin pääosin 1800-luvulta. Kuopion Haminalahden kartono voidaan katsoa syntyneen jo 1700-luvulla. Kuopiossa sijaitsevat Fagnäsän (v. 1881), Haminalahden (v. 1848-50) ja Koivumäen kartanot (nyk. päärakennus v. 1907). Rautalammin suurtilojen (Karjala, Korhola, Ropola ja Sahala) päärakennukset on rakennettu 1860-luvulla Sahalaa lukuunottamatta, joka on rakennettu 1790-luvulla. Edellä mainittuja 1800-luvun empireä edustavia, virkamieseliitin asuin- ja loma-asuntokäyttöön rakennuttamia, Rautalammin kartanoita voidaan pitää maakunnallisena erityispiirteinä. Pohjois-Savossa sijainneista järvilalmiruukeista on jäljellä ruukinkartanoita, joista mainittakoon Vieremällä sijaitseva Salahmin kartano (rakennettu 1840-luvulla), Juankosken empiretyylinen ruukinkartano (rakennettu vuonna 1826) ja Sonkajärvellä sijaitseva Jyrkän ruukin Herrala (rakennettu 1830-luvulla).

Julkiset rakennukset

Valtion rakennusperintö koostuu valtion omaan käyttöön rakentamista tai hankkimista rakennuksista. Asetuksella on suojeltu osa valtion omistamista arvokkaista rakennuksista. Näitä ovat mm. Kuopiossa Läänhallituksen rakennukset, Sokeinkoulun ja Kuurojen

koulun rakennukset sekä Lääninsairaala. Kunnan julkisten rakennusten esim. koulujen rakentaminen oli 1800-luvun puolivälistä 1900-luvulle saakka tyyppiirustusten mukaista. Se tarkoitti sitä, että rakennukset olivat toistensa näköisiä samoin kuin asemarakennuksetkin olivat tiettyjen ja samojen arkkitehtien suunnitteleamia. Kunnantalotkin rakennettiin aluksi 1800-luvun loppupuolella samannäköisiksi kuin koulut tai vauraitten maatilojen päärakennukset. Kunnantalo ei ehkä samalla lailla kuin kirkko rakennuksena ole luonut paikallista identiteettiä arkkitehtuurilaan. Pohjois-Savossa korostetusti paikallisuutta henkii Kiuruveden vuonna 1984 valmistunut ”Oulun koulun arkkitehtuuria” ilmentävä kaupungintalo (Arkkitehtitoimisto NVV). Juankosken kaupungintalon arkkitehtuurissa voi nähdä ruukkiperinteen aiheita.

Pohjois-Savossa alettiin käyttää 1800-luvun lopulla entistä enemmän julkisissa rakennuksissa kiveä ja tiiltä. Teollisuusrakentamisessakin siirryttiin tiilen käyttöön paloturvallisuussyistä. Esimerkkeinä ovat Kuopion lääninvankila ja –sairaala sekä Juantehtaan ruukki-alue Juankoskella. Kansallisromantiikan vaikutus 1900-luvun taitteen arkkitehtuuriin ilmenee esimerkiksi Kuopiossa arkkitehti J.V.Strömbergin

suunnittelema Kuopion museo-rakennuksesta.

Rakennustyyliyt yhtenäistyivät ainakin asuntorakentamisen osalta 1960-luvulta alkaen kun pienimittakaavainen puurakentaminen ja kaupunkien paikalla tehtyjen kivirakennusten aika antoi tilaa elementtirakentamiselle. Elintason kohoaminen, ihmisten liikkuvuuden lisääntyminen, televisiot yms. lisäsivät ihmisten tietoisuutta omasta maasta ja vähitellen koko globaalista ympäristöstämme. Tänä päivänä rakennustyyliyt ovat samat koko maassa, tyylien tullessa rajojen ulkopuolelta ensin suurkaupunkeihin ja hiukan myöhemmin muualle Suomeen.

Kanavat, museotiet

Kanavien runsaan lukumäärän alueellamme voidaan katsoa olevan maakuntamme erityispiirre. Iisalmen Runnin alueella on Kiurujoen oikaiseva Saarikosken sulkukanava, joka on viimeinen Suomeen rakennettu puusulku (1903-1906).

Iisalmen reitin kanavat, Vianta, Ahkiolahti, Ruokovirta ja Nerkoo ovat vesistöihin tukeutuneen, koko maan taloudellisen kasvun kannalta keskeisen puunjalostusteollisuuden nousukauden historiallisia muistomerkkejä Kuopion

Taipaleen kanavan rakennustyömaa 1866 - 1871. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

pohjoispuolella, Maaningalla ja Lapinlahdella. Kanavilla on ollut merkittävä rooli Pohjois-Savon keskeisten kaupunkien Iisalmen, Kuopion ja Varkauden kehittymiselle 1800-luvun loppupuolella. Vanhoja kanavarakenteita on säilynyt lukuunottamatta Nerkoon kanavaa, joka on uusittu perusteellisesti 1983.

Saimaalta Pohjois-Savoon johtavalla vesireitillä oli kaksi huomattavaa esettä: Konnuksen ja Varkauden kosket. Koska koskien perkauksella ei niitä saatu liikennekelpoisiksi, nousi kanavan rakentaminen esille 1820- ja 1830-luvulla. Konnuksen ja Taipaleen kanavien työt ehdittiinkin aloittaa jo 1830-luvun loppupuolella. Valmistuessaan ne olivat ensimmäiset valtion rakennuttamat sulku-kanavat maassamme.

Rautalammin Kerkonkosken ja Kiesimän väylät sekä Konneveden Neiturin väylä ovat puunjalostus teollisuuden tarpeita varten 1918-1927 rakennettuja ja muodostavat maisemallisesti merkittävän osan Keiteleen-Iisveden kanavareittiä.

Riistaveden Kivisalmen kivisilta. Kuva Kuopion kulttuurihistoriallinen museo

Kuopio Sairaanhoidon oppilaitos, Läänsairaalan kirurginen osasto. Kuva Eeva Pehkonen

Pohjois-Savon alueella on kulttuurihistoriallisesti arvokkaita teitä seuraavat: Nikkilänmäen tie Leppävirralla, Toholahti-Hankavesi -tie Rautalammilla ja Saahkari-Myhinpäätie Rautalammilla. Nikkilänmäen yksityistie on alueen vanhimpia käytössä olevia teitä ja tällä hetkellä maakunnan ainut museotie. Tie oli osa valtatietä 5 aina 1950-luvun lopulle asti. Maakunnan alueella on myös kulttuurihistoriallisesti merkittäviä siltoja, Suotaivaljoen silta ja Kivisillansalmen silta, jotka molemmat sijaitsevat Kuopiossa, sekä Männikön silta Sonkajärvellä. Suotaivaljoen silta on rakennettu 1780-luvulla ja se on yksi vanhimmista alkuperäisessä muodossaan säilyneistä savolaisista holvisilloista. Kivisillansalmen graniittinen holvisilta on rakennettu vuonna 1864.

Rakennetun kulttuuriympäristön suojelu

Suomessa rakennuksia, rakennusryhmiä ja rakennettuja alueita voidaan suojella joko kaavoituksella maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) säännöksiin perustuen tai erityislaeilla.

Tärkein voimassa olevista erityislaeista on laki rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010). Rakennusperintölain ja aiemmin voimassa olleen rakennussuojelulain (60/1985) ohessa muita rakennuskannan suojeluun liittyviä säännöksiä ovat mm. kirkkolaki (1054/1993) ja laki ortodoksisesta kirkosta (985/2006) sekä muinaismuistolaki (295/1963). Muinaismuistolalla (295/1963) suojellut rakennukset eivät enää ole rakennuskäytössä, vaan niitä käsitellään muinaisjäännöksinä, joihin kajoaminen on kielletty. Lähtökohtaisesti muinaismuistot ovat automaattisesti suojeltuja.

Maankäyttö- ja rakennuslaissa rakennusten asianmukaisen suojelun varmistaminen nojautuu useaan eri osatekijään. Näitä ovat alueiden käyttöä ja rakentamista koskevat yleiset tavoitteet, eri kaavatasoja koskevat sisältövaatimukset, eri kaavatasoilla annettavat suojelumääräykset sekä yleinen turmelemiskielto ja rakennuksen ylläpitoon liittyvät määräykset.

Arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (VAT/RKY2009)

Valtioneuvosto vahvisti 22.12.2009 Museoviraston laatiman tarkistetun inventoinnin valtakunnallisesti merkittävistä rakennetuista kulttuuriympäristöistä. Inventointi on osa valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita ja se tulee huomioida alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtana. Tavoitteena on valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen rakenteen, kylä- ja kaupunkikuvan sekä alueilla jo olevien rakennusten ja ympäristön säilymisen turvaaminen. Lisäksi tavoitteena on mahdollisen täydennysrakentamisen ja muiden muutosten sopeuttaminen kulttuuriympäristön ominaisluonteeseen ja erityispiirteisiin. Säilyttämisen ja muutosten laajuus ja sisältö ratkaistaan kaavoituksella. Pohjois-Savossa on luettelon mukaan 62 valtakunnallisesti arvokasta kohdetta.

Linnanpellon asuinalue 1930-luvulta. Kuva Hilka Koivisto

Nikkilänmäki, Leppävirta. Kuva Mervi Koskinen

Maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt (Pohjois-Savon maakuntakaavat)

Pohjois-Savossa on inventoitu 1980–1990 –luvulla 4696 kulttuuriympäristökohdetta, joista 88 on valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja alueita tai kohteita. Kaavassa todettiin myös, että inventoinneista puuttuu lähes täysin 1960-, 1970 ja 1980-lukujen aineiston läpikäynti, joka jatkossa on huomioitava kuntien inventoinneissa. Maakuntakaavan laatimisen yhteydessä rakennetun kulttuuriympäristön maakunnallista merkittävyyttä tarkasteltiin toimialoitain, joita olivat sivistys, uskonto, liikenne, elinkeinot, hallinto, asuminen, loma-asuminen ja historia. Edellisen valtioneuvoston päätöksen mukaiset kohteet (vuonna 1993 tehty Museoviraston RKY-inventointi), jotka eivät enää ole mukana vuoden 2009 päätöksessä, ovat mukana Pohjois-Savon maakuntakaavassa maakunnallisesti arvokkaina rakennettuina kulttuuriympäristöinä (MA1/ma1) lukuun ottamatta Varkauden Lehtoniemeä, jonka rakennushistorialliset ja maisemalliset arvot ovat heikentyneet merkittävästi aiemmasta.

Kuopion seudun maakuntakaavan laadinta-ajankohtana Museoviras-

ton päivitysinventointi ei vielä ollut valmistunut, joten kaavan laadinnassa käytettiin Museoviraston vuoden 1993 inventoinnin tuloksia ja kuntien (Kuopio, Siilinjärvi, Maaninka, Karttula) omia inventointeja, jotka olivat 1990-luvulla tehtyjä. Maakunnallisesti merkittäviä kohteita Kuopion seudulla on 54 kappaletta. Kaavassa maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt on varustettu merkinnällä MA/ma (alue/kohdemerkintä) ja rakennussuojelukohteet merkinnällä sr. Aiempaan seutukaavaan nähden maakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen määrä kasvoi pelkästään Kuopion seudulla huomattavasti. Kulttuuriympäristön kohteiden ja alueiden vaalimisen koetaan edistävän kotiseutuidentiteetin säilymistä ja lisäävän alueen vetovoimaa matkailukohteena.

Arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt yleis- ja asemakaavoissa

Maankäyttö- ja rakennuslain (MRL) säännöksiin perustuva ja kaavoituksella (asema- ja yleiskaava) toteutettava suojelu on yleisin tapa suojella rakennuksia. Kaavassa alueen käyttötarkoituksella määrätään rakennusten

käyttötarkoitus, ja suojelumääräyksissä voidaan antaa rakennuksen ulkoasua ja julkisia sisätiloja koskevia ohjeita.

Pohjois-Savossa on vuonna 2012 suojeltu asemakaavalla kaikkiaan 404 rakennusta. Luvussa on mukana sr-merkinnällä kaavassa suojeltaviksi osoitetut rakennukset. Määrällisesti eniten asemakaavalla suojeltuja kohteita on Varkaudessa (103 kpl) ja Kuopiossa (95 kpl, mukana myös Kuopioon liittyneet Karttula ja Nilsia). Asemakaavalla suojellut kohteet painottuvat maakunnan kaupunkeihin. Keskusta-alueiden yleiskaavalla suojeltuja kohteita Pohjois-Savossa on 810 kappaletta vuonna 2012. Näitä kohteita on eniten maakunnassa Kuopiossa (348 kpl, mukana myös Kuopioon liittyneet Karttula ja Nilsia). Yleiskaavalla haja-asutusalueilla suojeltuja kohteita on yhteensä 711 kappaletta. Myös haja-asutusalueella yleiskaavalla suojeltuja kohteita on eniten Kuopiossa (96 kpl, mukana Kuopioon liittyneet Karttula ja Nilsia). Taajama-alueilla kaavasuojelua on tehty eniten maakunnan kaupungeissa, kun taas haja-asutusalueiden rakennusten kaavasuojelu painottuu maalaiskuntiin.

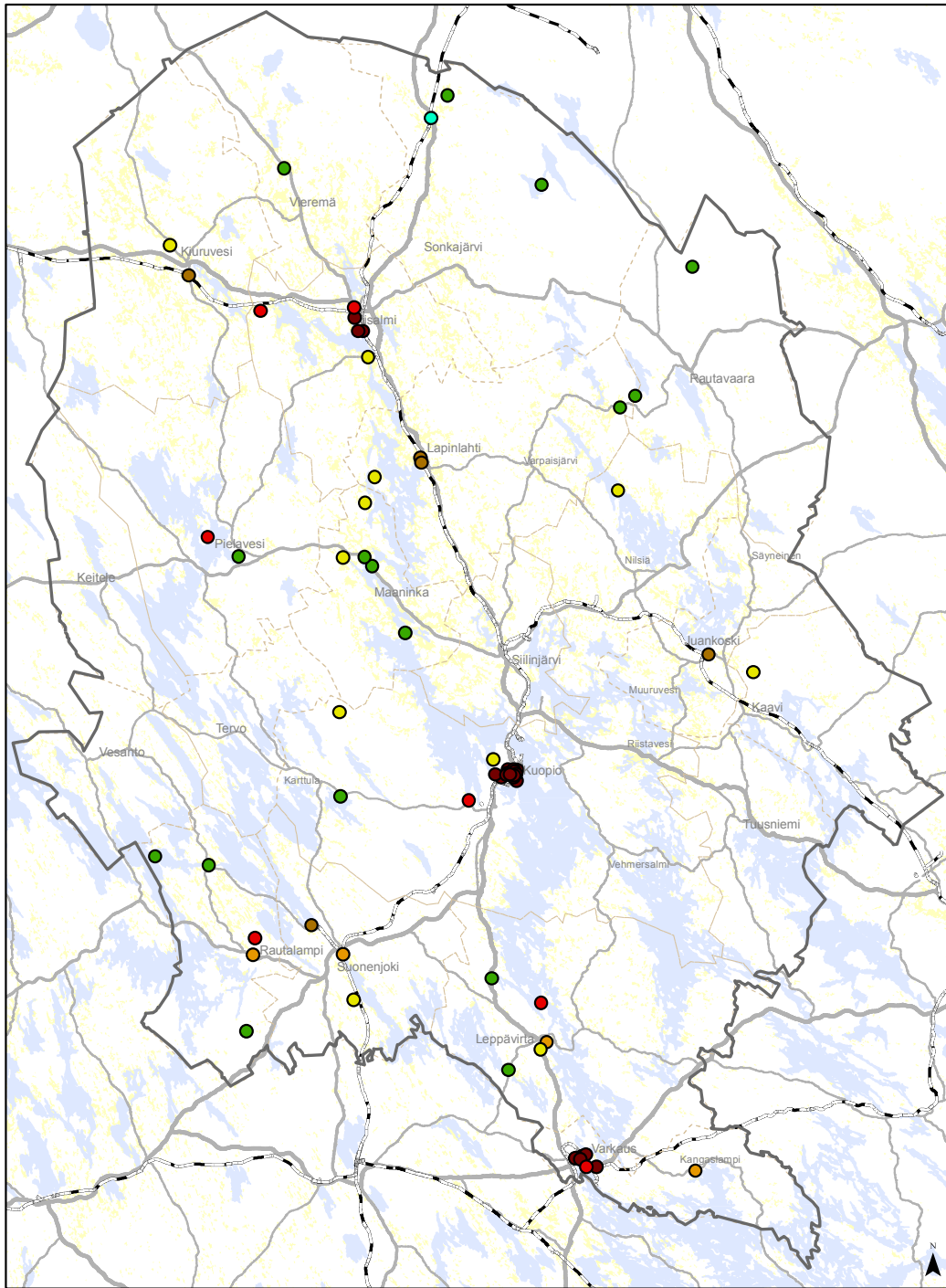
Valkeisenlampi, Kuopio. Kuva Marjatta Strengell.

RKY-KOhteiden tarkempi kuvaus on luettavissa museovierailun internet-sivustolta www.rky.fi.

Asema- ja yleiskaavoissa suojelumerkinnällä merkityt rakennukset ovat kohteina mukana eri lähtökohdista tehdyissä selvityksissä, valtakunnallisessa, maakunnallisessa tai nk. kunnallisessa inventoinnissa tai kaavan tausta-aineistoksi tehdyssä kulttuuriympäristöselvityksessä/rakennusinventoinnissa. Selvitystarve tulee MRL:n yleisistä säännöksistä sekä asemakaavojen ja yleiskaavojen sisältövaatimuksista, jotka sisältävät tarkentuvan suunnittelun periaatteen. Maankäyttö- ja rakennusasetuksen (895/1999 1§) mukaan kaavaan laadittavien selvitysten on annettava riittävät tiedot, jotta voidaan arvioida suunnitelman toteuttamisen merkittävät välittömät ja välilliset vaikutukset mm. kaupunkikuvaan, maisemaan, kulttuuriperintöön ja rakennettuun ympäristöön.

Pohjois-Savon kunnissa (1/2013 kuntia 20 kpl) on tehty rakennuskannan perusinventointeja vuodesta 1985 alkaen ja suuremmassa määrin 1990-luvun kuluessa. Nykyisen maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999 9 §) voimaan tulon jälkeen inventointeja on päivitetty ja täydennetty pääasiassa maankäytön ja rakentamisen suunnittelun yhteydessä. Kaavasunnittelun ja kulttuuriympäristövaikutusten arvioinnin tausta-aineistoiksi tehdyt kulttuuriympäristöselvitykset ovat sisällöltään perinteisiä perusinventointeja laajempia. Niissä tiedon käyttötarkoitus ohjaa rakennetta ja sisältöä. Selvitykseltä edellytetään kohdekuvausten lisäksi analyyseja ja johtopäätöksiä. Selvitysten tarkkuuden määrittää kaavan taso (asema, yleis), tavoitteet ja suunnittelualueelta aikaisemmin tehdyt inventoinnit.

POHJOIS-SAVON VALTAKUNNALLISESTI MERKITTÄVÄT RAKENNETUT KULTTUURIYMPÄRISTÖT

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY 2009) on merkitty karttaan niiden ympäristötyyppiä kuvaavain symbolein.

- KULTTUURIMAISEMA
- AGRAARIMAISEMA
- METSÄMAISEMA
- KAUPUNKI
- TAAAJAMA
- KIRKONKYLÄ
- MUSEOSILTA

Lähteet: Valtakunnallisesti rakennetut kulttuuriympäristöt RKY (2009). Museoviraston inventointi. OIVA – Ympäristö- ja paikkatietopalvelu. Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MML/12, Liikennevirasto/Digiroad 2010

Maakuntakaavojen kulttuuriympristön kannalta tärkeät kohteet

- Lahteet:
Pohjois-Savon maakuntakaava 2008. Kartta ja kaavaselustus, 2008. Pohjois-Savon liitto.
Kuopion seudun maakuntakaava. Kartta ja kaavaselustus. Pohjois-Savon Liitto.
Leppävirran kunnan pohjoisosan valtatien 5 maakuntakaava. Kartta ja kaavaselustus. Pohjois-Savon Liitto.
SYKE, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MML/12 , Liikennevirasto/Digiroad.

Laki rakennusperinnön suojelusta

Kaavasuojelun lisäksi voidaan rakennuksia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita, kuten puistoja, suojella rakennusperintölailla (laki rakennusperinnön suojelusta 498/2010). Uudessa laissa säädetään ensimmäistä kertaa myös rakennussuojeluprosessin vireille tulon ja suojelupäätöksen kirjaamisesta kiinteistön rekisteritietoihin. Merkintä saatetaan asianomaisen kirjaamisviranomaisen toimesta lainhuuto- ja kiinnitysrekisteriin, joka on kiinteistötietojärjestelmään kuuluva julkinen perusrekisteri.

Pohjois-Savossa kaikki voimassa olevat suojelupäätökset on tehty vanhan rakennussuojelulain (60/1985) nojalla. Suojellut kohteet ovat Itikan tilan rakennukset ja entinen Viitaan koulu Iisalmessa, Tuomiorovastin pappila

Kuopiossa, Ukko-Paavon pirtti entisen Nilsin kaupungin alueella (Kuopio) ja entisen Kangaslammen Manttaalisäätin talo (Varkaus).

Uuden vuonna 2010 voimaan tulleen rakennusperintölain myötä valtion kiinteistönomistuksia koskevasta rakennussuojelusta asetusmenettelyllä (480/85) luovuttiin. Valtion omistamien rakennusten suojelusta annettujen asetusten nojalla suojellut rakennukset pysyvät edelleen suojeltuina aikaisemman päätöksen nojalla. Rakennusperintölaki toi uusia menettelyjä valtion omistaman rakennuksen luovutukseen. Kun suojeltu valtion omistama rakennus luovutetaan toiselle, on Ely-keskuksen pantava vireille rakennuksen suojelua koskeva asia rakennusperintölain mukaisesti. Suojelupäätöksen yhteydessä kohteelle annetaan tarvittavat rakennuskohtaiset suojelumääräykset.

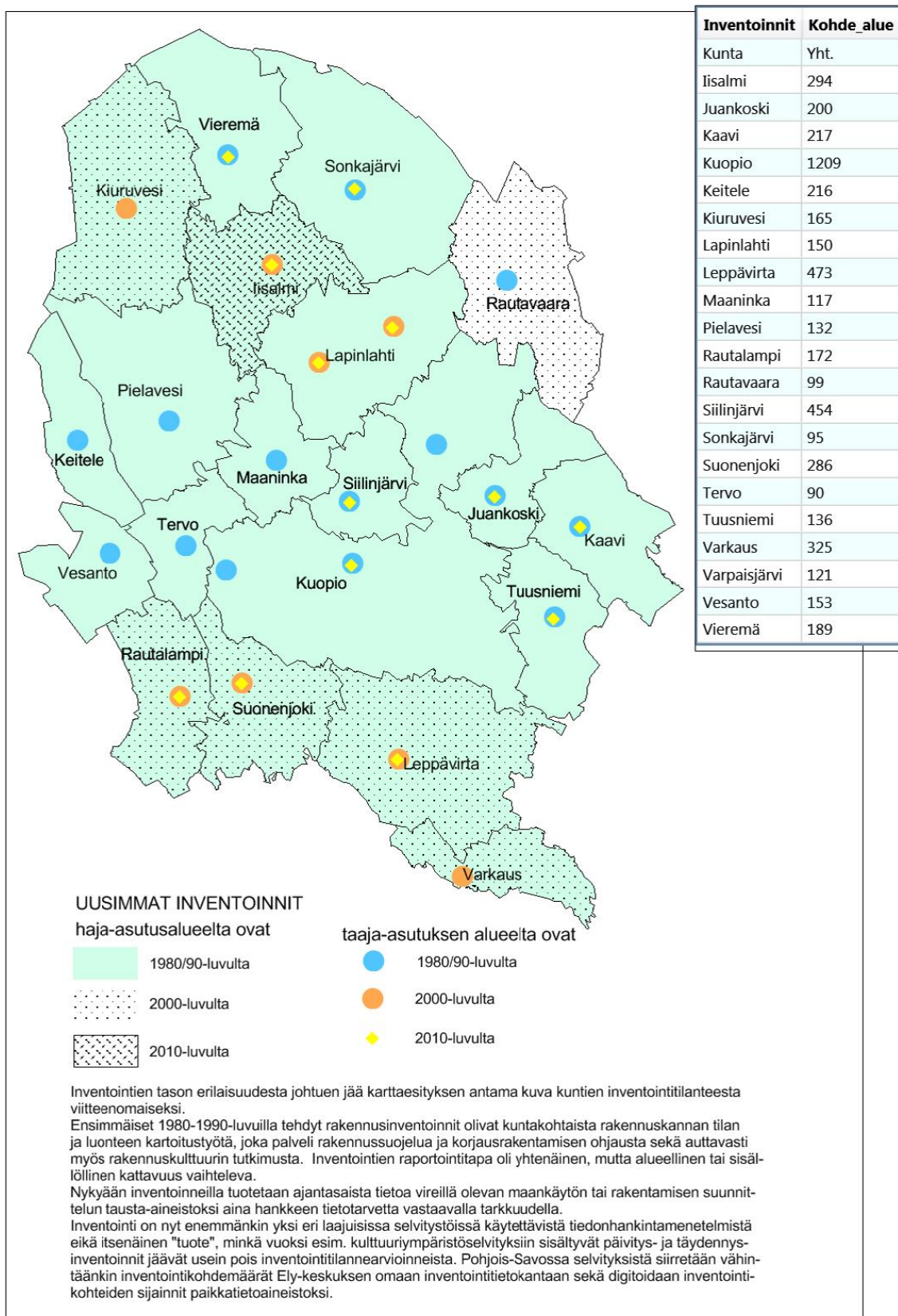
Museoviraston ja ympäristöministeriön päätös 1/562/94 on annettu 5.9.1994 Kuopion läänissä sijaitsevien eräiden valtion omistamien rakennusten suojelusta. Suojeluluetteloon on otettu seuraavat Kuopion kaupunki-alueella olevat kohteet: 1) Geologinen tutkimuskeskus, Tekninen tarkastuskeskus (ent. ammuslataamon aluetta) 2) Kuopion ammatillinen kurssikeskus (ent. sokeainkoulu) 3) Kuopion terveydenhuolto-oppilaitos (ent. lääninsairaala) 4) Kuopion virastotalot Sepänkatu 1 (ent. kuuromykkäinkoulu) 5) Kuopion yliopisto (ent. ammuslataamon rakennuksia) 6) Lääninvirastotalot Hallituskatu 12-14 7) Niuvanniemen sairaala. 8) Sepänkatu 9.

Museoviraston suojeluesitysluonnos valtion rakennusten suojelusta annetun asetuksen (480/85) 31.7.1997 nojalla koskien osaa Sukevan vankilan Iskolan osaston aluetta ja rakennuksia.

Kangaslammin Manttaalisäätien talo, Varkaus. Kuva Eeva Pehkonen.

POHJOIS-SAVON RAKENNUSPERINNÖN PERUSINVENTOINTIEN TILANNE

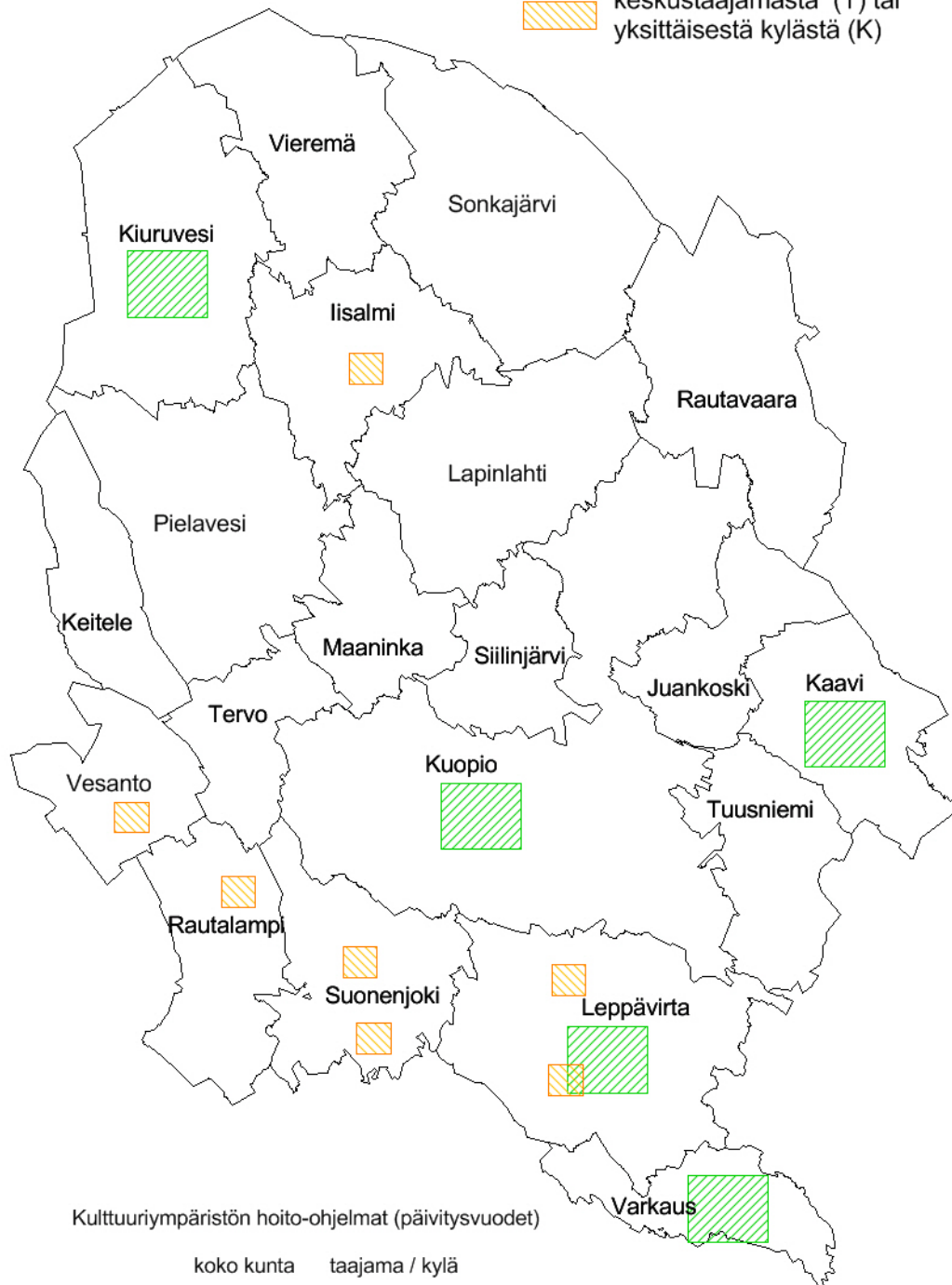

KULTTUURIYMPÄRISTÖN HOITO-OHJELMAT

Kulttuuriympäristön hoito-ohjelma on tehty

 koko kunnan alueelta
(kuntatilanne ennen vuotta 2001)

 keskustaajamasta (T) tai
yksittäisestä kylästä (K)

Kulttuuriympäristön hoito-ohjelmat (päivitysvuodet)

	koko kunta	taajama / kylä
Iisalmi		2007 T
Kaavi	1999	
Kuopio	2008 (strategia)	
Kiuruvesi	2002	
Leppävirta	2005	2000 K, 2008 K
Rautalampi		2000 K
Suonenjoki		2000 K (2)
Varkaus	2005	
Vesanto		2000 K

Kirkkolaki ja laki ortodoksisesta kirkosta

Kirkollisten rakennusten suojelusta säädetään kirkkolaissa (1954/1993) ja ortodoksisesta kirkosta annetussa laissa (985/2006). Näiden lakien nojalla suojelun alaisia ovat kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut tai sitä nuoremmat kirkkohallituksen erillisellä päätöksellä suojellut kirkolliset rakennukset, joita ovat kirkkojen lisäksi kellotapulit, siunaus- ja hautakappelit sekä hautausmailla olevat niihin rinnastettavat rakennukset. Lakia sovelletaan myös kirkkopihaan sekä sen ja hautausmaan aitaan ja porttiin.

Pohjois-Savossa on 17 ennen vuotta 1917 rakennettua suojelun alaista kirkkorakennusta: Iisalmen vanha kirkko, Juankoskelta vanha kirkko ja Muuruveden kirkko, Kuopion tuomiokirkko ja Nilsin kirkko, Keitele, Lapinlahden, Leppävirran, Maaningan, Pielaveden, Rautalammin, Sonkajärven, Suonenjoen, Tuusniemen, Varkauden, Varpaisjärven ja Vesannon kirkot.

Vuoden 1917 jälkeen rakennetuista kirkoista Iisalmen Pyhän Ristin kirkko (1934) ja Varkauden pääkirkko (1939) on suojeltu erillispäätöksellä, samoin vanhoista tapuleista mm. Pielaveden Kirkkosaaren tapuli ja Nilsin tapuli, molemmat sijaitsevat nykyisten kirkkopihojen ulkopuolella vanhoilla hautausmailla.

Kansalliset sopimukset

Rautatiesopimus

Rautatiesopimus eli ympäristöministeriön, Museoviraston, Ratahallintokeskuksen, VR-yhtymä Oy:n, Valtion kiinteistölaitoksen ja Metsäntutkimuslaitoksen kesken laadittu sopimus menettelytavoista valtakunnallisesti merkittävien rautatieasema-alueiden säilyttämiseksi ja suojelemiseksi vahvistettiin ympäristöministeriön päätöksellä 9.12.1998. Kohteet ovat rautatieasemien parhaiten säilyneitä esimerkkejä. Museoviraston rautateiden asemaympäristöistä tekemää suojeluesitystä toteutetaan ympäristöministeriön, Museoviraston ja rautatiealueiden omistajien kesken. Suojelu sovittiin ratkaistavaksi vaiheittain kun

alueen käytössä tapahtuu muutoksia tai kun kaavamuutos muuten tulee ajankohtaiseksi. Sopimuksen jälkeen on rautatiekiinteistöjä siirtynyt huomattavassa määrin yksityishenkilöiden omistukseen. Sovittujen menettelyohjeiden mukaisesti on luovutussopimukseen (myynti, maanvuokraus) sisällytettävä Museoviraston esittämät alueen ja rakennusten suojelutavoitteet. Pohjois-Savosta rautatiesopimuksen piirissä ovat Iisalmen, Omakotien (Iisalmi, palanut), Kuopion, Kuopion vanhan asema-alueen, Kiuruveden, Lapinlahden, Suonenjoen ja Suonenjoen Iisveden asemat ja/tai muut rautatie-rakennukset..

Enso -sopimus

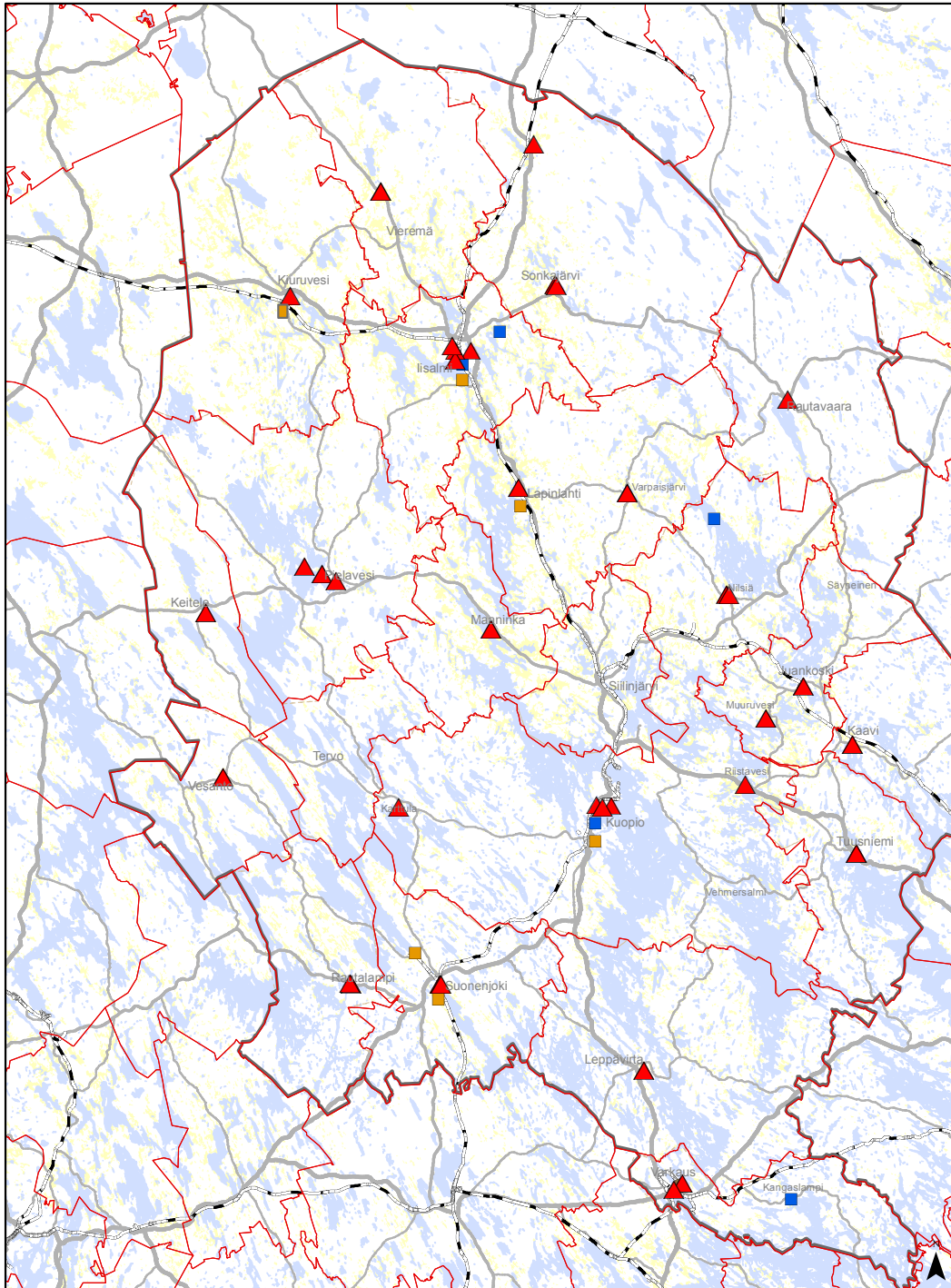
Sopimus Stora Enso Oy:n ja Museoviraston yhteistyöstä yhtiön rakennusperinnön vaalimiseksi laadittiin 1.9.1998. Pohjois-Savossa sopimus koskee Varkauden tehtaita, Kosulanniemen ja Kommilan asuinalueita sekä välittömästi tehtaan takana olevaa puutaloaluetta sekä mm. Kinkamon lomamajaa.

VALTION OMISTAMAT KULTTUURIHISTORIAALLISESTI ARVOKKAAT RAKENNUKSET ON LUETeltu SELVITYKSESSÄ VALTION KULTTUURIHISTORIAALLISESTI ARVOKKAAN KIINTEISTÖVARALLISUUDEN OMISTUKSEN JA HALLINNOINNIN JÄRJESTÄMISTÄ SELVITTÄVÄN TYÖRYHMÄN MIETINNÖSSÄ, JOKA ON PÄIVÄTTY 16.1.2012. [HTTP://WWW.VM.FI/VM/FI/04_JULKAISUT_JA_ASIKIRJAT/03_MUUT_ASIKIRJAT/VAKUKI-TYORYHMARAPORTTI.PDF](http://www.vm.fi/vm/fi/04_JULKAISUT_JA_ASIKIRJAT/03_MUUT_ASIKIRJAT/VAKUKI-TYORYHMARAPORTTI.PDF)

Iisalmen Pyhän Ristin kirkko. Kuva Eeva Pehkonen.

ERITYISLAILLA JA SOPIMUKSILLA SUOJELLUT KOHTEET

Erityislailla suojellut rakennuskohteet

- ▲ ENNEN VUOTTA 1917 RAKENNETTU TAI SITÄ NUOREMPI KIRKKOHALLITUKSEN PÄÄTÖKSELLÄ SUOJELTU KIRKKOLAKIKOHDE
Kirkkolain (1054/1993, 5§) ja lain ortodoksisesta kirkosta (985/2006) nojalla suojelun alaiset kirkolliset rakennukset
- RAKENNUSSUOJELUKOHDE (suojelupäätökset tehty vanhan rakennussuojelulain 60/1985 voimassaoloaikana)
Lain rakennusperinnön suojelusta (498/2010) nojalla suojellut rakennukset

Kansalliset sopimukset

- RAUTATIESOPIMUSKOHDE
Rautatiesopimus (1998) eli ympäristöministeriön, Museoviraston, Ratahallintokeskuksen, VR-yhtymä Oy:n, Valtion kiinteistölaitoksen ja Metsätutkimuslaitoksen kesken laadittu sopimus menettelytavoista valtakunnallisesti merkittävien rautatieasema-alueiden säilyttämiseksi ja suojelemiseksi
- STORA ENSON TEOLLISUUSPERINTÖKOHDE
Museoviraston ja Stora Enson kesken laadittu sopimus (1997) Stora Enson teollisen perinnön inventoinnista, suojeluluokista ja suojelun menettelytavoista.

Lähteet: Rakennusperintörekisteri, Museovirasto.
Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MML/12, Liikennevirasto/Digiroad 2010
Enso Oy:n rakennuskannan inventointi, Henrik Wager. Inventointiraportti 1997.
Lisätieto: Kartalle on merkitty ennen vuotta 1917 rakennetuista kirkollisista rakennuksista vain kirkot.
Symboleja siirretty Iisalmen, Kuopion, Lapinlahden, Suonenjoen ja Varkauden kohdalla.

1:1 000 000

1900-luvun lopun ja

2000-luvun arkkitehtuurista

ja rakentamisesta

Pohjoissavolaista modernia 1900-luvun lopun rakennuskantaa on inventoitu vasta yksittäisten kaavahankkeiden yhteydessä. Inventointien antamaa tietoa tarvitaan, jotta voidaan muodostaa kokonaiskuva maakunnan modernin rakennuskannan ominaispiirteistä ja arvoista.

Pohjois-Savossa niin kuin maassa yleisemminkin on 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun rakentaminen ollut pääasiassa asuin- ja liikerakentamista. 1960-luvun loppupuoli ja 1970-luku olivat Suomessa voimakasta kaupunkirakentamisen aikaa. Tänä aikana

maahamme rakennettiin useita ns. metsälähiöitä, joista Kuopiossa esimerkkinä ovat Puijonlaakson ja Saarijärven asuinalueet. 1970- ja vielä 1980-luvullakin purettiin tehokkaamman kaupunkirakenteen tieltä sumeilematta vuosisadan alkupuolen ja 1800-luvun lopun rakennuskantaa. Nousukaudella 1980-luvun lopussa rakennettiin maakunnan ensimmäiset kauppakeskukset Kuopioon. Teollisuusrakentamisen huippuihin kuuluu arkkitehti Kristian Gullichsenin suunnittelema Stora Enson Varkauden tehtaiden laajennus.

Kuopion yliopistokampuksen ensimmäinen rakennus Canthia valmistui vuonna 1978. Kuopion Oikeus- ja poliisitalossa sekä Kuopion kaupungin virastotalossa (Suokatu) on nähtävissä 1980-luvun lopun postmodernin jääniteitä. Nykyarkkitehtuurin kärkeä Kuo-

piossa edustaa Juha Leiviskän suunnittelema Männistön Pyhän Johanneksen kirkko. Se on valmistunut 1992.

Ajankohtansa tyypillistä pientaloarkkitehtuuria esitellään asunomessuilla, jotka pidettiin Kuopiossa ensimmäisen kerran 1980 ja uudestaan vuonna 2010. Varkaudessa asunomessut järjestettiin vuonna 1991.

Kuopion asunomessualue 2010. Kuva Eeva Pekhonen

Niittoporukka Saunaniityn yksityisellä luonnonsuojelualueella. Tuusniemi. Kuva: Timo Poutiainen

3.4 Pohjois-Savon perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

Antti Lammi

Pohjoissavolainen perinnemaisema

1800-luvulle asti kaskeamisella oli keskeinen merkitys maakunnan kasvinviljelyssä. Pääosa viljasadoista korjattiin kaskimailta. Kaskeaminen kulutti nopeasti maaperän ravinteita ja uusia kaskeamiseen sopivia metsiä alkoi olla hankala löytää 1700-luvun puolivälistä lähtien. Väestön lisääntyessä myös kivisiä peltoja alettiin raivaamaan.

Kaskeaminen huomattiin luonnonvarojen kuluttavaksi viljelymuodoksi ja niinpä valtiovalta 1600- ja 1700-luvuilla ryhtyi rajoittamaan kaskeamista. Syynä oli pelko metsien loppumisesta. 1800-luvun kaskeaminen Savossa ja Karjalassa tapahtui hallinnon myöntämällä erivapaudella, muualla maassa kaskeaminen oli kiellettyä. Valtakunnallisesti kaskeaminen jatkui pisimpään juuri Itä-Suomessa, jossa maatalous pysyi muutenkin pisimpään totutun kaltaisena. Vielä 1830-luvulla kaskimaat antoivat neljänneksen maakunnan ruissadosta ja viimeiset kaskisavut roi-

husivat Savon taivaalle vielä 1960-luvun alussa.

Kaskiviljely oli monimuotoista ja pyrki hyödyntämään mahdollisimman tehokkaasti maastoa. Niinpä kaskeamiseen kelpasi kuusi- ja lehtimetsät, sekametsät ja jopa suotkin. Käytetty tekniikka valittiin kohteen lähtötilanteen mukaan. Yhtä kaikki, jossain vaiheessa hylätyt kaskimaat jäivät ahoiksi, joita käytettiin laitumina. Ahovaihe kesti kuitenkin korkeintaan kymmenen vuotta ennen kuin umpeenkasvu otti vallan. Viljavimmat kaskialat talojen ja kylien liepeillä raivattiin pelloiksi. Kauempana sijainneet alueet jäivät niityiksi ja ahoiksi, joita niitettiin ja sen jälkeen laidunnettiin. Kun kaskiahot vähitellen metsittyivät tulivat valtalajeiksi harmaaleppä ja koivu. Havumetsäkasket palautuivat myös kuusikoiksi, mutta tuolle ajanjaksolle oli tyypillistä maisemakuvan lehtipuuvaltaisuus.

Karjatalous kaskikaudella perustui luonnonniittyjen hyödyntämiseen. Lisärehuna karjalle annettiin lehdeksiä. Nykyisin voi olla vaikea käsittää, että

karjaa ei pidetty maidon tai lihan vaan niiden tuottaman lannan vuoksi. Lantaa hyödynnettiin pelloilla viljan lannoitteeksi. Kuvaavaa on, että tuon ajan maataloudessa tarvittiin 3-4 kertainen määrä niittyä verrattuna peltoalaan, jotta saatiin pelloille riittävä määrä lantaa. Karja vaeli vapaana tai paimennettuna maastossa ravinnon perässä. Nykyihmisen voi olla vaikea kuvitella maalaismaisemaa, jossa tallauksen vuoksi aidoilla eristettiin viljelmät muusta ympäristöstä - nykyisin aidataan erillään laiduneläimet. Niittytalous eli kukoistuskauttaan ja niittyalan määrä oli 1880-luvulla Kuopion läänissä jopa 200 000 hehtaaria.

Katovuodet 1860-luvun alkupuolella, keinolannoitteet ja kysyntä kasvattivat paineita siirtyä myös Itä-Suomessa entistä enemmän peltoviljelyyn. Niityt olivat yleensä heikossa hoidossa ja niiden tuotantokyky alhainen. Pellonraivauksen lisääntyessä niittyjä otettiin rehuntuotantoon. Ensiksi parhaat niityt raivattiin pelloksi ja vuosina 1880-1910 niittyjen ja peltojen pinta-

Kedon kasvillisuutta. Kuva Riku Lumiari, Ympäristöhallinnon kuvapankki.

Metsälaidun, Rautamäki, Kuopio.
Kuva:Arja Ratikainen

alaosuudet muuttuivat päinvastaisiksi. Kaksi kolmasosaa peltopinta-alasta tuotti rehua eläimille. Samalla siirryttiin leipäviljan tuotannosta karjatalouteen - enää eläimiä ei pidetty lannan vaan lihan ja maitotuotteiden vuoksi. Pohjois-Savon maataloustuotanto painottui vahvasti karjatalouteen.

Nykyiset perinnebiotoopit ovat syntyneet edellä kuvatun maatalouden historian muovaamina. Erilaisten perinnebiotooppien syntyyn ja säilymiseen ovat vaikuttaneet alueelliset erot viljelytavassa tai pellon raivaamisessa, laidunhistoria, maaperän rehevyys ja käyttökelpoisuus, tilakoko ja alueen sääolojen ominaispiirteet - sattuman merkitystä unohtamatta.

Perinnebiotoopit luokitellaan kasvilisuiden ja puustoisuuden perusteella yleensä kuuteen ryhmään; kalliokedot ja kedot, tuoret ja kosteat niityt, rantaniityt, hakamaat, metsälaitumet ja kaskimetsät.

Kedot ovat Pohjois-Savossa nykyisin harvalukuisia ja tyypillisesti pienialaisia, jopa muutaman aarin kokoisia avoimia laikkuja laitumien karuimmilla kohdilla. Ketoja tavattiin perinnebiotooppi-inventoinnissa vain 4,9 ha alalta. Ketojen kuivissa ja karuissa oloissa menestyvät matalakasvuiset ketolajit, jotka rehevämmillä kasvupaikoilla jäisivät korkeampien ruohojen jalkoihin. Hyvin säilyneiden ketojen lajeja ovat mm. huopakeltano, ketoneilikka, ahomansikka, kissankello ja päivänkakkara.

Tuoreet ja kosteat niityt ovat lähes puuttomia niittyjä, joista parhailla on takanaan pitkä laidunhistoria. Perinnebiotooppien inventoinnissa tätä luontotyyppiä oli kymmenesosa (156 ha) maakunnan kaikista perinnebiotoopeista. Ne ovat yleensä kivisiä aloja viljelylaitumien tai hakojen ja metsälaitumien yhteydessä. Valtaosa Pohjois-Savon edustavimmista perinnebiotooppialoista tavattiin tuoreilta pienruohoniityiltä. Suurimmalla osalla kohteista lajisto on kuitenkin melko vaatimatonta ja kertoo rehevöitymisestä ja typen runsaudesta maaperässä. Valtaosa niityistä onkin heinävaltaisia. Alatyyppeinä voidaan määritellä pien- tai suurruohovaltaiset tuoreet niityt. Pienruohoniittyjen edustavaan lajistoon voi kuulua esimerkiksi peurankello, ruusuruoho tai aholeinikki. Suurruohoniityn tyyppilajistoa ovat metsäkurjenpolvi, hiirenvirna ja niitynätkelmä.

Rantaniityt Pohjois-Savossa sijaituvat lähinnä järvien rannoille. Tämä niitytyyppi on yleisin Ylä-Savon ja Maaningan järvien laakeilla rannoilla. Maakunnan perinnebiotooppi-inventoinnissa noin 5 % (74 ha) pinta-alasta oli rantaniittyjä. Valtaosa entisistä rantaniityistä on nykyisin kasvanut umpeen ja pajukoitunut. Rantaniityjen kasvillisuus vaihtelee kosteuden mukaan ja muodostaa tyypillisesti vyöhykkeitä.

Hakamaat ovat harvapuustoisia, niittyjen pääosin luonnehtimia laidun-alueita. Niitä maakunnan inventoitujen kohteiden joukosta oli 14 % (189 ha). Puustoisuudesta, valtapuusta ja kosteudesta riippuen aluskasvillisuudessa on sekä niitty- että metsälajistoa. Valtalajina on usein nurmi- tai metsälauha. Huomionarvoisista lajeista voidaan mainita mm. jäkki, nurmitatar ja pussikämme.

Metsälaitumia maakunnan perinnebiotoopeista oli peräti 65 % (882 ha). Parhailla kohteilla on nähtävissä pitkään jatkunut laidunnus sekä kasvis-ton että puustorakenteen perusteella. Heikommilla kohteilla ero talousmetsään on vain vaivoin havaittavissa. Metsälaitumet voivat kadota liian pitkän laiduntamattoman ajanjakson vuoksi tai jos eläinten määrä aidatulla alueella on liian alhainen ja laidunnus jää tehottomaksi.

Kaskimetsiä ei juuri enää maakunnassa esiinny, mutta metsittyneillä aloilla, joita usein laidunnetaan, on yhä nähtävissä kaskikivikoita ja nauriskuoppia. Lehtipuuvaltaisuus kertoo menneistä kaskiajoista. Kaskimaiden kohtalona on ollut polton loputtua kasvaa umpeen joko hakamaa- tai metsälaidunvaiheen kautta.

Arvokkaat perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

Valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja paikallisesti arvokkaat kohteet (inventointi-, ei suojeleaineisto)

Pohjois-Savossa valtakunnallista perinnebiotooppien inventointia toteutettiin vuosina 1992-97. Työssä noudatettiin Suomen ympäristökeskuksessa laadittua inventointiohjetta aineistojen vertailukelpoisuuden säilyttämiseksi. Ohjeisto tarkentui projektin alkuvuosina. Kohteita inventointiin saatiin kirjallisuuden, yleisövihjeiden, maanomistajien yhteydenottojen ja karttatar-kastelun perusteella. Maastokäynnillä inventoitiin putkilokasvit, määriteltiin kasvillisuustyyppit, selvitettiin entinen ja nykyinen maankäyttö, arvioitiin kohteen maisemallinen arvo ja hoitotarve sekä laadittiin karttarajaukset.

Kohdekohtaisten tietojen perusteella kullekin perinnebiotoopille annettiin arvoluokka. Luokitus jakaa kohdejoukon valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja paikallisesti arvokkaihin kohteisiin. Näillä arvoluokille on vielä mahdollista antaa + tai – tarkenne. Valtakunnallisesti arvokkailla kohteilla perinteinen laidunnus tai niitto on jatkunut yleensä jo vähintään 50 vuotta ja kasvillisuus on edustavaa. Maakunnallisilla kohteilla alueen käyttö on ollut

Rantaniitty, Vierämä.
Kuva Sinikka Jokela

lähes perinteistä ja jatkunut pitkään, mutta lajisto voi olla hieman köyhtynyt rehevöitymisen vuoksi. Paikallisesti arvokkailla kohteilla on säilynyt lähinnä perinnebiotoopin piirteitä.

Erillisten perinnemaisemahankkeiden (1995-2001, 2002-2003) aikana inventoitiin vastaavin menetelmin lisäksi noin 70 kohdetta.

Yhteensä Pohjois-Savossa on löytynyt inventoinneissa 260 (1368 ha) arvokasta kohdetta. Näistä 7 luokiteltiin valtakunnallisesti (73 ha), 81 maakunnallisesti (507 ha) ja 172 paikallisesti (787 ha) arvokkaiksi. Maantieteellisesti kohteiden pääosa sijoittuu maakunnan keskivöyhykkeelle. Itä- ja länsiosissa, jossa karjatalous on vähäisempää, myös perinnebiotooppeja on vähemmän.

Perinnebiotooppien säilyminen riippuu hoidon aktiivisuudesta, joka on kiinni maanomistajan tahdosta. Maatalouden ympäristötuen erityistuki tarjoaa tähän parhaat mahdollisuudet, jolla hoidosta syntyviä kustannuksia voidaan korvata alueen hoitajille eli yleensä viljelijöille. Myös yleiskaavoihin voidaan laittaa perinnebiotooppikohteita säilyttävällä, mutta ei suorastaan suojelevalla merkinnällä. Pohjois-Savon ja Kuopion seudun maakuntakaavoihin on merkitty kaikki valtakunnalliset ja maakunnalliset perinnebiotoopit (merkinnät ma-l-b, MA-b/ma-b). Kaavamääräyksen mukaan alueen suunnittelussa tulee edistää sen kulttuuri ja luonnonperintöarvojen säilymistä. Pohjois-Savossa on myös joitakin suojelualueilla sijaitsevia perinnebiotooppeja, joiden luontoarvoja ylläpidetään laiduntamisella ja muulla hoidolla. Perinnebiotooppien yhteys

muinaismuistoihin ei maakunnassa ole yhtä selvä kuin Etelä-Suomessa johtuen Savon lyhyestä asutushistoriasta.

Lähteitä ja lisätietoja

- Ilaskari (2000): Pohjois-Savon perinnemaisemat.
- Hyttinen ja Grönlund (2006): Pohjois-Savon perinnebiotooppien hoito-ohjelma 2007-2016.

Hoidettuja perinnebiotooppeja

Maakunnan tunnetuimmat perinnemaisemat sijoittuvat osana muuta maisemakokonaisuutta Lapinlahden Väisälänmäelle. Perinnemaisemat ovat osa asutus- ja kulttuurihistoriaa, jota määkeen liittyy. Maalaustaide on myös osa mäen historiaa erityisesti kansallisromanttisen kauden taiteilijoiden maalausten ansiosta. Alueella on myös luontopolku ja retkeilypalveluita, joita alueella vierailevat matkailijat ja retkeilijät voivat hyödyntää. Väisälänmäellä on Ala- ja Ylä-Puurulan laitumet, jotka on arvioitu maakunnallisesti arvokkaiksi perinnebiotoopeiksi. Mäen laella on lisäksi paikallisesti arvokas kohde Roivaalan laitumet.

Kaavin Niinivaarassa sijaitsevat Hyvärilän laitumet on arvioitu valtakunnallisesti arvokkaaksi. Kyseessä on metsälaitumien ja hakamaiden yhdistelmä, jota on laidunnettu pitkään perinteisin menetelmin. Tämä näkyy myös alueen runsaassa kasvillisuudessa. Alueella on poltettu ehkä Suomen viimeisimmät kasket 1960-luvulla. Laakealla mäellä sijaitsevan kohteen rakennukset

ja peltotilkut lisäävät maisemallista vaikuttavuutta. Aluetta on viime vuosina laidunnettu suomenkarjalla.

Leppävirran Liukonpellon laitumet sijaitsevat kunnan itäosissa Suvasveden rannalla. Laaja lehtipuuvaltainen metsälaidun on puustoltaan edustava. Rinteiltä avautuu upeat näkymät Suvasvedelle. Maisemalliset arvot ovat johtaneet siihen, että osa laitumista on rantojensuojeluohjelman mukaisina suojelualueina. Kohdetta laidunnetaan yhä ja sen vuoksi se on pysynyt valoisana, monipuolisena ja vaihtelevana. Harvinaisia lajeja ovat mm. lehtoneidonvaippa ja hirvenkello.

Telkkämäen luonnonsuojelualue Kaavilla on merkittävä kaskeamisen muovaamaa savolaista kulttuurimaisemaa ja sille tyypillistä eliölajistoa ylläpitävä kohde. Telkkämäen luonnonsuojelualueella sijaitsee kaskiperinnetila, jossa ylläpidetään myös perinteisiä kaskeamiseen liittyviä työtapoja. Telkkämäki on suosittu retkeilykohde, jossa järjestetään vuosittain useita kaskikulttuuriperinnön ylläpitoon liittyviä yleisötapahtumia. Telkkämäen maisema on syntynyt 1700-luvulta 1940-luvulle jatkuneen kaskeamisen tuloksena. Alueella kasketaan vuosittain, viljellään perinteisiä kaskilajikkeita sekä ylläpidetään kaskikiertoa. Telkkämäen luonnonsuojelun omistaa valtio ja sen hoidosta vastaa Metsähallituksen luontopalvelut.

Perinnebiotooppien nykytila

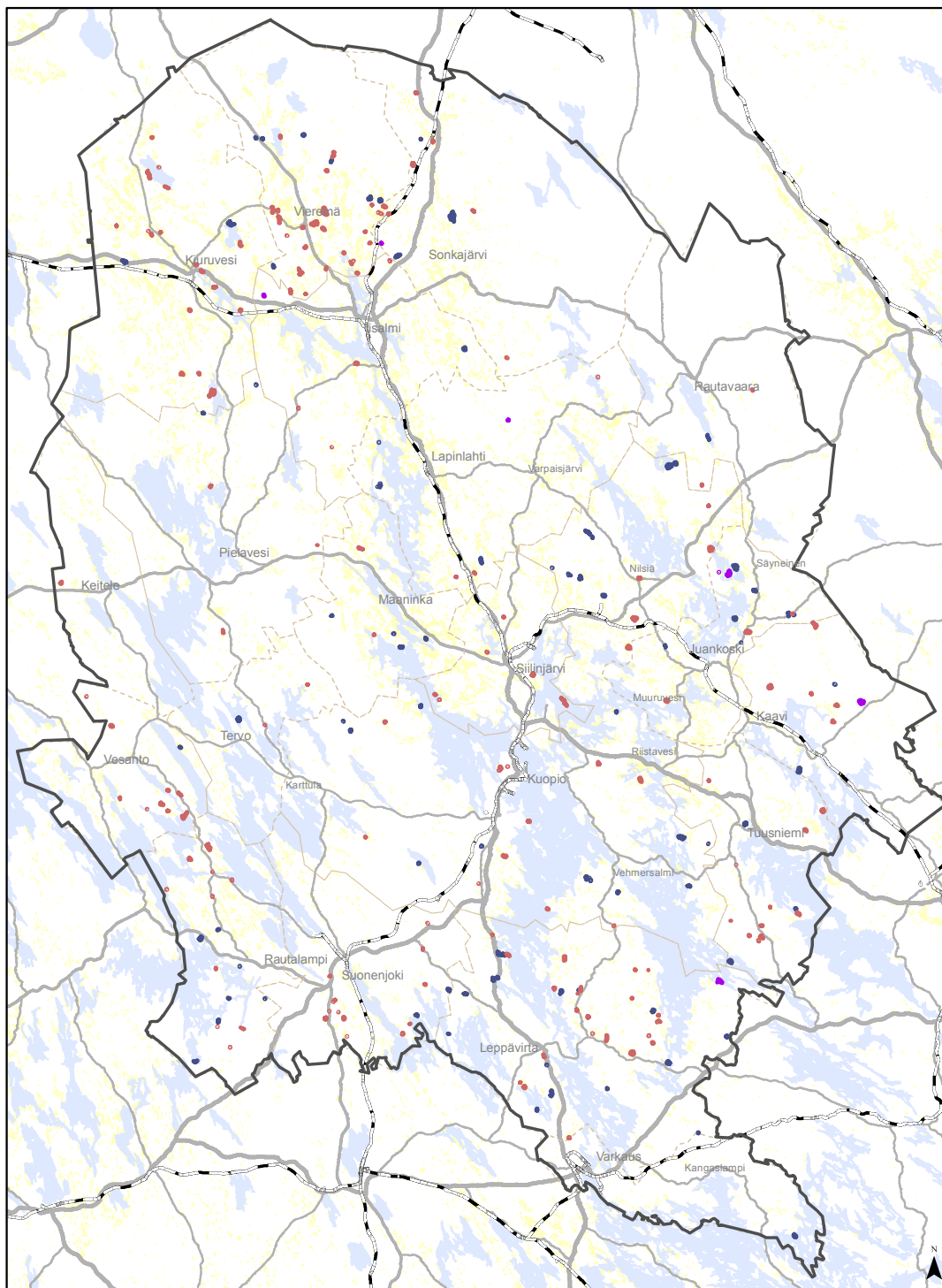
Suurin osa perinnebiotoopeista on hoidon piirissä (v. 2005, 73 % kohteista). Laidunnus on tärkein hoitomuoto. Yksittäisiä kohteita hoidetaan myös niittämällä.

Perinnebiotooppien nykytila on huolestuttavaa. Hoito on hyvää ainoastaan noin viidesosalla kohteista. Lannoitus, lisärehun antaminen ja laidunnus peltolaitumien yhteydessä rehevöittävät ja laskevat niiden monimuotoisuusarvoa.

Pisteaita Väisälänmäellä, Lapinlahti. Kuva Pohjois-Savon ELY-keskus.

INVENTOIDUT PERINNEBIOTOOPIT VUODELTA 2006

Perinnebiotoopit

- VALTAKUNNALLINEN
- MAAKUNNALLINEN
- PAIKALLINEN

Lähteet: Pohjois-Savon ELY-keskus
Pohjakartta © Suomen ympäristökeskus, Maanmittauslaitos lupa nro 7/MM/12, Liikennevirasto/Digiroad 2010

4 Pohjois-Savon kulttuuriympäristön toimintaympäristö ja nykytilan arviointia

LUKU KESKITTYY POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖN NYKYTILAN JA TOIMINTAYMPÄRISTÖN KUVAUKSEEN JA SEN LYHYEEN ARVIOINTIIN. TARKASTELUTASO ON ENSISIJAISESTI MAAKUNNALLINEN. ARVIOINTI ON POHJA KULTTUURIYMPÄRISTÖN STRATEGISELLE OSALLE, JOKA ESITELLÄÄN LUVUSSA 1. ARVIOINNIN ON TEHNYT POHJOIS-SAVON ELY-KESKUKSEN JOHDOLLA TOIMIVA KULTTUURIYMPÄRISTÖN YHTEISTYÖRYHMÄ VUODEN 2013 KEVÄÄLLÄ PIDETYISSÄ TILAISUUKSISSA (KOKOUS 14.2.2013, TYÖPAJA 23.4.2013, KOKOUS 18.6.2013). KESKEISIMMÄT TULOKSET TIIVISTYVÄT KULTTUURIYMPÄRISTÖN SWOT-ANALYYSIIN.

4.1 Pohjois-Savon kulttuuriympäristön SWOT-analyysi

Pohjois-Savon kulttuuriympäristön vahvuuksien, heikkouksien, uhkien ja mahdollisuuksien analyysi auttaa kulttuuriympäristön strategista suunnittelua ja kaikkein tärkeimpien kehittämistavoitteiden hahmottamista. Työmenetelmänä Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmä käytti nelikenttäanalyysiä, jota yhteistyöryhmä työsti kulttuuriympäristöohjelmaa valmistelevissa tapaamisissaan (kokous 14.2.2013, työpaja 23.4.2013).

VAHVUUDET	MAHDOLLISUUDET
<p>Pohjoissavolainen kulttuuriympäristö on</p> <ul style="list-style-type: none"> • monipuolinen, pienipiirteinen, monikerroksinen, aito • historian saatossa syntyneitä suurmaisemia: vesistöt, harjut • ehjiä kokonaisuuksia, maisemallisesti upeita paikkoja: Ylä-Savon maaseutu, rakennettuja ympäristöjä esim. Varkaus ja Juankoski <p>Vahva kulttuurihistoria nousee esille</p> <ul style="list-style-type: none"> • taiteilijoihin ja kirjailijoihin maakunta esim. Haminalahti, Lapinlahti, Pisa • sotahistoria läsnä esim. Koljonvirta • vesiliikenne, esim. kanavat • teollisuus: järvimalmi, puuteollisuus • monipuolisesti säilynyt arkeologinen kulttuuriperintö vanhimpana osana kulttuuriympäristöä • tietoa kulttuuriympäristöstä on, esim. maisemaselvitykset • yhteistoimintaan valmiuksia • kulttuuriympäristö antaa mahdollisuuksia uusille toiminnoille esim. matkailulle • savolaisuus • Lastu 	<ul style="list-style-type: none"> • kulttuuriperinnön tunteminen kasvattaa juuria ja vahvistaa savolaista identiteettiä • asennekasvatus, kouluttaminen, tiedon lisääminen • ammattitaidon ja -tiedon hyödyntäminen suunnittelussa ja hankkeissa • kulttuuriympäristön ja arkeologian käyttäminen koulutuksessa • uuden rakennussuojelulain ja maankäyttö- ja rakennuslain mahdollisuuksien hyödyntäminen; riittävät selvitykset ja inventoinnit • korjausrakentamisen säädöksissä on joustoa suojeltujen rakennusten osalta • kulttuuriympäristökohteiden vetovoimaisuuden hyödyntäminen; terveys ja hyvinvointi, lähiruoka, vapaa-aika, matkailu • kulttuurihistorian hankkeistaminen: taiteilijat ja kirjailijat, arkeologia • tietojärjestelmien kehittäminen ja hyödyntäminen • moniarvoalueiden esiin nosto, esim. kulttuurimatkailussa
HEIKKOUEDET	UHKAT
<ul style="list-style-type: none"> • yleinen arvostuksen puute • ammattiosaamisen puute: rakentajat, korjaajat • laaja-alainen hankeosaaminen puutteellista • perinteinen korjaustapa unohtunut • tiedon puute erityisesti arkeologisen kulttuuriperinnön suhteen • viranomaistiedon hajanaisuus • kulttuuriympäristön rahoitus vähäistä verrattuna luonnonsuojeluun • avustusten hakeminen monimutkaista ja byrokraattista • kulttuuriympäristöä ei osata hyödyntää • puutteellinen inventointitilanne (arkeologia) • ei korjausrakennusneuvoja 	<p>Maaseutu</p> <ul style="list-style-type: none"> • maaseudun rakennemuutos • kulttuuriperinnön köyhtyminen; peltojen metsittyminen • suunnittelematon hajarakentaminen <p>Taajamat</p> <ul style="list-style-type: none"> • vanhentuneet, liian väljät kaavat; asemakaavasuojelumerkintä ei takaa rakennuksen säilymistä <p>Ajassa liikkuvat ilmiöt</p> <ul style="list-style-type: none"> • taloudelliset paineet, kulttuuriympäristön hoidon tavoitteet eivät ole tasavertaisia • kansainväliset muoti-ilmiöt ja massakulttuuri • suuret rakennusmassat, korkea rakentaminen • tuulivoimarakentaminen • "rautakaupparakentaminen" • asetuksella suojeltujen valtion rakennusten myyminen • tiedon ja osaamisen puute • suuria rakennusmassoja jää vaille käyttöä • kuntaliitokset

4.2 Kulttuuriympäristön toimijat Pohjois-Savossa

Heli Ek

Kulttuuriympäristö-yhteistyöryhmä ja -areena

Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, ympäristö ja luonnonvarat -vastualueelle perustettiin vuonna 2011 kulttuuriympäristöareena. Sen tavoitteena on edistää kulttuuriympäristön vaalimistyötä Pohjois-Savossa ja saada aikaiseksi hankkeita, jotka edistävät tämän tavoitteen toteuttamista.

ELY-keskus kokosi kulttuuriympäristöareenan työtä ohjaamaan Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmän, jonka toiminta oli hiipunut 2000-luvun alkupuolella. Ryhmään kutsuttiin laajasti asiasta kiinnostuneita. Ryhmään ilmoittautuivat seuraavat tahot Pohjois-Savon kunnista ja muista toimijoista: Kuopio, Iisalmi, Juankoski, Kiuruvesi, Lapinlahti, Maaninka, Nilsiä, Rautalampi, Siilinjärvi, Tervo, Pohjois-Savon liitto, Kuopion kulttuurihistoriallinen museo, Varkauden museo, Taiteen edistämiskeskus, Itä-Suomen aluepiste Kuopio, ProAgria Pohjois-Savo, Metsäkeskus Pohjois-Savo, Metsähallitus, Museovirasto, Savonia-ammattikorkeakoulu, Arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikoulu Lastu, Suomen Kotiseutuliitto, Pohjois-Savon kotiseutuyhdistysten liitto, Pohjois-Savon perinnepoliittinen yhdistys. Mukaan kutsuttiin myös yksittäisiä kulttuuriympäristön asiantuntijoita. Yhteistyöryhmä kokoontuu 2 - 4 kertaa vuodessa.

Viranomaiset ja niiden tehtävät

Valtakunnan tasolla kulttuuriperinnön kehityksestä vastaavat ympäristöministeriö, opetus- ja kulttuuriministeriö ja Museovirasto.

Museovirasto

- Museovirasto vastaa maakunnassa: mm. maakuntakaavoista annettavista lausunnoista, myöntää kiinteiden muinaisjäännösten tutkimiseen

tutkimusluvat, yllä pitää muinaisjäännösrekisteriä ja vastaa kiinteiden muinaisjäännösten suojelusta.

- Pohjois-Savossa Museovirasto on sopimuksella siirtänyt osan tehtävistään Kuopion kulttuurihistorialliselle museolle. Museovirasto vastaa edelleen rakennusperinnön suojelusta annetun lain, kirkkolain ja ortodoksisesta kirkosta annetun lain mukaisista viranomaistehtävistä sekä vastaa valtion asetuksella suojeltun rakennusperinnön viranomaistehtävistä.

Aluetason kulttuuriviranomaisia Pohjois-Savossa ovat:

Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne ja ympäristökeskus (Pohjois-Savon ELY-keskus)

Ympäristö- ja luonnonvarat - vastualue

- Huolehtii toimialueellaan lakisääteisten tehtäviensä osana alueiden käytöstä, kulttuuriympäristön hoidosta ja rakentamisen ohjauksesta.
- Ohjaa kuntien maankäytön suunnittelua ja kulttuuriympäristön hoitoa. Ohjauksen tavoitteena on muun muassa, että kulttuuriympäristö huomioidaan maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesti kaikessa maankäytön suunnittelussa.
- Päättää kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämisen kannalta arvokkaiden rakennusten suojelusta rakennussuojelulain mukaisesti, myöntää avustuksia rakennussuojeluun.
- Ylläpitää rakennusinventointien tietokantoja.
- Järjestää koulutusta rakentamiseen ja kusteongelmiin liittyvissä asioissa.

Elinkeinot - vastualue

- Voi toimia kulttuuriympäristöhankkeiden rahoittajina. Maaseutuosasto tekee maatalouden ympäristötuen erityistukisopimukset ja myöntää avustuksia maatalousympäristöjen parantamiseen erilaisia tukia.

Liikenne - vastualue

- Kuuluvat yleisten teiden ympäristöihin liittyvät ympäristötyöt.

Kuopion kulttuurihistoriallinen museo (KUHMU)

- Museo solmi v. 2011 yhteistyösopimuksen Museoviraston kanssa Pohjois-Savon muinaisjäännösten, rakennussuojelun ja kulttuuriympäristön hoidon ohjaus- ja asiantuntijatehtävistä. Museon vastuulla on osallistuminen rakennusperinnön, kulttuuriympäristön hoidon sekä arkeologian asiantuntijana ja lausunnonantajana kuntien ja maakunnan kaavoituksen viranomaisneuvotteluihin sekä muun maankäytön suunnittelun ohjaustehtäviin.
- Tutkii ja tallentaa pohjoissavolaista kulttuuri- ja rakennusperintöä sekä opastaa alueen asukkaita, viranomaisia, opiskelijoita ja tutkijoita. Museolla on omia arvokkaita museo-kiinteistöjä ja museo myös valvoo ja ohjaa kuntien ja yhdistysten omistamien paikallismuseoiden hoitoa ja ylläpitoa.
- Museon valokuvakokoelmissa on runsaasti näytteitä pohjoissavolaista rakennetusta ympäristöstä. Perusnäyttelyissä esitellään tutkittuja rakennettuja ympäristöjä ja niiden arvoja.
- Lisäksi museolla on merkittävä rooli alueensa korjausneuvonnan asiantuntijana ja arkeologisen perinnön tutkijana. Museovirasto on virallinen restaurointiasiantuntija.

Paikallismuseoilla kuten *Varkauden museolla* on rakennusperinteeseen liittyvää tutkimusta ja näyttelytoimintaa. Varkauden museon painopistealueena on Varkauden rikas rakennusperintö.

Lapinlahdella sijaitsee *Suomen asutsmuseo*, joka edustaa sodan jälkeisen ajan rakennuskantaa. Myös sen esineistö on pääosin 1950-70 -luvulta.

Pohjois-Savon liitto

- Pohjois-Savon liitolla on vastuu aktiivisesta alueellisesta kehittämisestä. Liiton lakisääteiseen toimintaan kuuluvat kehitysviranomaisten

tehtävät ja maakuntakaavoitus. Maankuntakaava antaa kuntien alueiden käytön suunnittelulle peruslinjaukset. Kaavassa määritellään muun muassa maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt sekä antamalla niille suunnittelu-, rakentamis- ja suojelumääräyksiä tai suosituksia. Pohjois-Savon maakuntakaava on vahvistettu 2011, Kuopion seudun maakuntakaava 2008 ja Vt 5:n maakuntakaava Leppävirta, 2009. Maakuntakaavoitukseen liittyen on julkaistu merkittävät kulttuuriympäristöön ja maisemaan liittyvät julkaisut.

- Liitto vastaa yhdessä muiden maakunnan EU-viranomaisten kanssa EU:n alueellisten tavoiteohjelmien toteuttamisesta Pohjois-Savossa ja linjaa kehittämishankkeet maakunnan yhteistyöasiakirjassa sovitun kehittämisstrategin mukaisiksi.

Pohjois-Savon kunnat

- Kuntien rooli kulttuuriympäristön hoidossa on keskeinen. Kuntien rooliin kuuluu yhtä lailla kunnassa vallitsevan ilmapiirin kehittäminen ympäristöä ja kulttuuriympäristöä arvostavaan suuntaan ja paikallisten arvojen ja tavoitteiden määrittely. Kunta voi kannustaa kuntalaisiaan näin omaehtoiseen kulttuuriympäristön vaalimiseen. Lähiympäristön arvostamisesta ja sen hyväksi toimimisesta syntyy kotiseutuhenki.
- Maankäyttö- ja rakennuslailla kuntien vastuu maankäytön suunnittelusta ja ympäristön hoidosta on kasvanut merkittävästi. Kaavoituksella ohjataan kulttuuriympäristön kehitystä. Tärkeimpiä keinoja sen hallittuun kehitykseen ovat rakennetun ympäristöön ja maisemaan perustuva mitoit- tus ja maankäyttö, suojelumerkin- nät ja rakennustapaohjeet. Rakentami- sen sopeutuminen ympäristöönsä tarkastetaan rakennuslupamenet- telyssä. Rakennusten purkamiseen tarvitaan lupa tai vähintään ilmoitus rakennuslupaviranomaiselle. Mikäli kyseessä on kulttuurihistoriallisesti arvokas kohde, on rakennuslupa- viranomaisen velvollisuus ilmoit- taa siitä myös ELY-keskukselle. Maisematyöläpää tarvitaan maisemaa

muuttaviin maanrakennustöihin ja puiden kaatamiseen asemakaava- ja yleiskaava-alueilla, jos yleiskaava- vassa niin määrätään. Maankäytön suunnittelua täydennetään erityisesti haja-asutusalueilla kuntien rakennus- järjestyksillä, joissa annetaan paikallisiin oloihin sovitettuja määräyksiä. Määräysten tavoitteena on sopiva, kulttuuri- ja luonnonarvot huomioiva ja hyvää elinympäristöä toteuttava rakentaminen. Kuntalaisten kannalta asiantunteva rakennusvalvonta ja korjausrakentamisen neuvonta on tärkeää. Rakennustarkastaja tai korjausneuvoja voi vastata asianmu- kaisesta rakennusperinnön korjaus- neuvonnasta ja tiedottaa paikallista- salla rakennetun ympäristön hoitoon liittyvistä asioista.

- Kuntakenttä on voimakkaassa muu- toksessa jo tapahtuneiden kuntalii- tosten ja koko maamme koskevan kuntauudistusten tähden. Vuonna 2014 kaupunkeja ovat Kuopio, Iisal- mi, Varkaus, Suonenjoki, Kiuruvesi ja Juankoski. Kuntia ovat Kaavi, Keitele, Lapinlahti, Leppävirta, Maa- ninka, Pielavesi, Rautalamppi, Rauta- vaara, Siilinjärvi, Sonkajärvi, Tervo, Tuusniemi, Vesanto ja Vierämä.

Taiteen edistämiskeskuksen Itä- Suomen toimipiste, Kuopio

- Alueelliset taidetoimikunnat ovat Taiteen edistämiskeskuksen alaisia asiantuntijaelimiä. Aluetoimipisteet edistävät toimialueillaan taidetta kansallisesti ja kansainvälisesti sekä edistävät kulttuuria kansallisesti ja kansainvälisesti siltä osin, kun se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään. Ne edistävät taiteilijoiden kansallisia ja kansainvälisiä työskentelyedelly- tyksiä. Ne huolehtivat toimipisteille kuuluvasta hallinnosta sekä niille kuuluvien asioiden valmistelusta, päätösten esittelystä ja toimeen- panosta. Lisäksi keskus voi antaa toimipisteille hoidettaviksi taiteen ja kulttuurin edistämiseen liittyviä valtakunnallisia erityistehtäviä.. Pohjois-Savon läänintaiteilija-alat vuonna 2014 ovat yhteisötaide, tuottaja-läänintaiteilija, muotoilu- ja arkkitehtuuri, mediataide.

Muita julkisia tai julkisluonteisia tahoja

ProAgria Pohjois-Savo

- ProAgria Pohjois-Savo on maakun- nallinen maatilatalouden, maaseutu- yrittämisen ja kotitalouden kehittä- mis- ja neuvontajärjestö.
- ProAgrian toimialana on maata- louden ja maaseutuelinkeinojen kehittämisen suunnittelu, neuvonta ja konsultointi. Sen maisemanhoi- donneuvojan tehtäväkenttään kuuluu mm. maaseudun kulttuurimaiseman ja perinnebiotooppien hoidon koulu- tus ja neuvonta sekä hoitosuunnitel- mien laatiminen maatiloille, muille maaseutuyrityksille ja julkisyhteis- öille.
- Rakennustoimisto suunnittelee maa- seudun kulttuurimaisemaan sopi- vat asuin- ja tuotantorakennukset, uudisrakennukset ja korjaukset sekä neuvo avustusten hakemisessa.

Metsähallitus

- Metsähallitus hallinnoi valtaosaa valtion maa- ja vesialueista. Talous- käytössä olevista alueista vastaa Metsähallituksen metsätalous ja luonnonsuojeluun varatuista alueista luontopalvelut. Metsähallituksen luontopalveluiden tehtävänä on hoi- taa luonnonsuojeluun ja retkeilyyn varattuja valtion maita ja tuottaa niille retkeilypalveluja. Lisäksi luon- topalvelut osallistuu yksityisten luon- nonsuojelualueiden luonnonhoitoon.
- Metsähallituksen mailla on mm. val- takunnallisesti arvokkaita maisema- alueita, kansallismaisemia, perinne- maisemia, suojeltuja rakennuksia ja kiinteitä muinaisjäännöksiä. Sen hallussa olevat kulttuuriperintökoh- teet ovat usein luonnon keskellä ja esimerkkejä vanhasta maankäytöstä.
- Osa kohteista on Metsähallituksen oman toiminnan luomia, kuten met- sänvartijatilat ja metsätyökämpät. Perinnetilat yhdistävät rakennussuo- jelun, kulttuurimaiseman hoidon, lajiston suojelun, perinteisten työ- tapojen ylläpidon ja elämyksellisen luontomatkailun.
- Metsähallitus hoitaa kulttuuriperin- tää suunnittelemalla alueiden hoitoa

ja käyttöä, hoitamalla perinneympäristöjä, opastuksen, viestinnän ja ympäristökasvatuksen avulla ja tekemällä yhteistyötä sekä asiantuntijoiden (esim. museoalan ammattilaiset) että paikallisten asukkaiden ja yrittäjien kanssa.

Metsäkeskus Pohjois-Savo

- Metsäkeskus on maa- ja metsätalousministeriön tulosoikeuksissa toimiva alueellinen metsätalouden kehittämisyksikkö. Metsäkeskus valvoo metsälakien toteutumista ja edistää metsien kestävää hoitoa ja käyttöä sekä niiden monimuotoisuuden säilymistä.
- Metsäkeskuksella on käytettävissä kestävä metsätalouden rahoituslain mukaisia varoja, joilla voidaan tehdä luonnonhoito- ja ympäristötukihankkeita. Näissä hankkeissa on otettu kulttuuriympäristöjä huomioon.

Pohjois-Savon kylät ry

- Kylä- ja asukasyhdistystoiminnan aktivoija, yhteistyöelin ja edunvalvoja.
- Yhdistyksen toiminnan keskeiset painopisteet liittyvät tiedottamiseen, koulutusten ja teemapäivien järjestämiseen sekä maakunnalliseen kehittämistyöhön osallistumiseen.
- Yhdistys ylläpitää rekisteriä maakunnassa toimivista kylä- ja asukasyhdistyksistä.

Oppilaitokset ja koulut

Savonia-ammattikorkeakoulu

- Savonia-ammattikorkeakoulu on yksi Suomen suurimmista ja monipuolisimmista ammattikorkeakouluista. Opiskelijoita noin 6 500. Asiantuntijaorganisaatio kouluttaa vahvoja osaajia kuudella eri koulutuslallalla. Koulutusyksiköt ovat Kuopiossa, Iisalmessa ja Varkaudessa.
- Savonia palvelee aktiivisesti ympäröivää työelämää. Tutkimus- ja kehitystoimint tarjoo osaavaa palvelua ja yksilöllisiä ratkaisuja yritysten ja työyhteisöjen kehittämistarpeisiin.

Yhteistyö, verkottuminen ja kansainvälisyys ovat toiminnan keskeisiä menestystekijöitä.

- Savoniasta valmistuu mm. rakennusarkkitehteja, rakennusmestareita, rakennustekniikan insinöörejä, ja muotoilijoita.

Savon ammatti- ja aikuisopisto

- Savon koulutuskuntayhtymä (SAK-KY) on yksi Suomen suurimmista toisen asteen ammatillisen koulutuksen järjestäjistä. Kuntayhtymä ylläpitää Savon ammatti- ja aikuisopistoa, Savon oppisopimuskeskusta ja Varkauden lukiota. Kuntayhtymä järjestää monialaista koulutusta nuorille ja aikuisille koko Pohjois-Savon maakunnan alueella eri toimipisteissä (Kuopio, Iisalmi, Varkaus, Siilinjärvi, Juankoski). Vuotuinen opiskelijamäärä on yli 8.000 ja vuosittain koulutukseen osallistuu noin 20.000 yksityistä opiskelijaa. Alueen työelämän kehittämishankkeet on merkittävä osa toimintaa.
- Kuntayhtymän merkitys alueen osaamisen ylläpitämisessä, kehittämisessä ja hyvinvoinnin rakentamisessa on suuri. Opiskelijoiden työllistyminen omaan maakuntaan on merkittävä.
- Valtaosa yrittäjistä tai yrityksen perustavista on myös toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittaneita. Kuntayhtymän eri alan asiantuntijat toimivat jatkuvasti läheisessä käytännön yhteistyössä maakunnan eri yritysten ja työyhteisöjen kanssa.
- Kouluttaessaan osaajia tulevaisuuden tarpeisiin kuntayhtymä tiedostaa yhteiskunnallisen asemansa maakuntamme rikkaan kulttuuriperinnön säilyttäjänä ja edelleen kehittäjänä. Kestävä kehityksen edistäminen ja yhteiskuntavastuullisuus on ollut jo useita vuosia yksi kuntayhtymän tavoitteista ja keskeisistä painopistealueista samoin kuin yrittäjyys ja yrittäjyyteen kannustaminen.
- Järjestää mm. puusepän, talonrakentajan, hirsirakentajan, sisustajan sekä yrittäjäkoulutusta.
- Oppilaitoksen yksiköistä viidellä on OKKA-säätiön ympäristösertifikaatti. Yhdellä yksiköllä on lisäksi ”vihreä lippu”.

Ylä-Savon ammattiopisto

- Ylä-Savon ammattiopisto tarjoaa monipuolista ammatillista koulutusta noin 1200 nuorelle ja noin 800 aikuiselle. Koulutuksen kautta on mahdollisuus edetä työelämään tai jatko-opintoihin. Ylä-Savon ammattiopisto tarjoaa ammatillista peruskoulutusta kahdeksassa toimipaikassa. Oppilaitos kouluttaa lähes kolmeen kymmeneen eri ammattiin.
- Järjestää on mm. puusepän, maanrakennuksen, talonrakennuksen ja sisustajan koulutusta.

Ingmannin käsi- ja taideteollisuusoppilaitos

- Ingmanin käsi- ja taideteollisuusoppilaitos on toisen asteen ammatillinen oppilaitos Siilinjärven Toivalassa.
- Ingmanin käsi- ja taideteollisuusoppilaitoksessa järjestetään kulttuuri-alan ammatillista peruskoulutusta ja aikuisten ammatillista lisäkoulutusta. Oppilaitoksessa voi suorittaa käsi- ja taideteollisuusalan, audiovisuaalisen viestinnän ja kuvallisen ilmaisun perustutkinnon sekä kulttuurialan ammatti- ja erikoisammattitutkintoja.
- Puumuoi- ja puusepänalan opinnot antavat perustiedot ja -taidot puumuotoilusta ja puusepänalasta. Opinnoissa vaalitaan kulttuuriperintöä ja käsityöperinnettä sekä huomioidaan tämän päivän vaatimukset

Itä-Suomen yliopisto

- Itä-Suomen yliopisto on yksi Suomen suurimmista tiedeyliopistoista.
- Yliopistossa on noin 15 000 opiskelijaa ja se työllistää lähes 2 800 henkilöä.
- Yliopistolla on kampukset Joensuussa, Kuopiossa ja Savonlinnassa.
- Monialainen yliopisto tarjoaa opetusta yli 100 pääaineessa. Tiedekuntia on neljä: filosofinen tiedekunta, luonnontieteiden ja metsätieteiden tiedekunta, terveystieteiden tiedekunta sekä yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta

Muita esimerkkejä

Suomen ympäristöopisto SYKLI

- Suomen ympäristöopisto SYKLI järjestää eri puolilla Suomea muun muassa kestävä kehityksen koulutusta ja kasvatusta, ympäristöalan erikoisammattitutkintoja (esim. ympäristökasvattaja) sekä ympäristötieteen opintoja. SYKLIn koulutusten lähipaikkakuntana Pohjois-Savossa on Kuopio.

Arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikoulu Lastu

- Arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikoulu LASTU on vuonna 1993 perustettu, yhdistyksen ylläpitämä taidekoulu ja rakennusalan toimintakeskus Lapinlahdella. Lastun tehtävänä tukea ja kehittää arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikasvatusta sekä edistää vanhan ja uudemman rakennetun kulttuuriperinnön arvostusta, ymmärtämistä ja vaalimista. Toimintan kohderyhminä ovat lapset ja nuoret sekä aikuiset, rakennusalan ammattilaisista oman kodin korjaajiin ja rakentajiin. Kotipaikka Lapinlahden lisäksi Lastun toiminta-alue kattaa koko Pohjois-Savon maakunnan.
- Toiminnan päämäärä on avata niin lasten kuin aikuistenkin silmät omalle elinympäristöllemme, tavoitteena luoda aktiivista ja elämyksellistä suhdetta paikkoihin, jossa elämme ja asumme sekä tarjota vaikuttamisen taitoja ja välineitä, joilla jokainen pystyy osallistumaan ympäristön vaalimiseen ja siitä huolehtimiseen.

Vapaaehtoisjärjestöt

Suomen kotiseutuliitto ja paikalliset kotiseutuyhdistykset

- Kotiseutuyhdistyksien toiminnan tavoitteena on elinympäristön ja viihtyvyyden parantaminen, kotiseudun parantaminen sen erityispiirteistä lähtien ja kotiseututiedon lisääminen. Kotiseututuntemus on voimavara, jonka ylläpito ja lisääminen tukee kulttuuriympäristönkin arvostusta.

Toisaalta kulttuuriympäristöstä kertova tieto syventää kotiseututuntemusta ja lisää aktiivisuutta omaehtoiseen ympäristönhoitoon.

- Kotiseutuyhdistysten rooli kulttuuriympäristön hoidossa on toimia tiedon kerääjänä ja säilyttäjänä ja lisätä toisaalta kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia esimerkiksi kaavoihin ja muuhun maankäyttöön liittyvään päätöksentekoon osallistumisessa.
- Pohjois-Savon kotiseutuyhdistysten liitto (perustettu 2003) toimii maakunnan 26:n kotiseutuyhdistysten yhteysjärjestönä. Suunnitelmissa on mm. hanke museoaineistojen digitalisoimisesta ja näin laajempaan tietoisuuteen saamisesta. Liitto avustaa maakunnallista kotiseututyötä Olvi-säätiöltä saatujen lahjoitusvarojen turvin. Avustuksia voi hakea kaksi kertaa vuodessa (marras- ja huhtikuun loppuun). Liitto myöntää tunnustuksia ansiokkaasta kotiseututeosta, kotiseutukirjasta ja kotiseutupolusta.
- Kotiseutuyhdistysten kattojärjestö Suomen kotiseutuliitto järjestää muun muassa kulttuuriympäristöön ja rakennuslainsäädäntöön liittyvää koulutusta ja myöntää tukea seurojentalojen korjauksiin.
- Suomen Kotiseutuliitto kuuluu jäsenenä Europa Nostra-järjestöön, joka vuosittain jakaa EU:n ja Europa Nostran –kulttuuriperintöpalkintoja hyville kulttuuriperintöhankkeille. Palkintoja jaetaan neljässä kategoriassa: suojelu, tutkimus, yksilön tai yhteisön kulttuuriperintötyölle omistautunut toiminta ja sekä koulutus ja tietoisuuden lisääminen. Suomalaiset kohteet ovat saaneet useita palkintoja, viimeksi 2012 Tuupovaara-seura korjausrakennushankkeesta. Palkintojen hakuaika päättyy 1.10. lisätietoja [Kotiseutuliitto, Europa Nostra](#)
- Suomen Kotiseutuliitto on koordinoi- nut myös Euroopan rakennusperintöpäivien järjestämistä Suomessa
- Vuosittain vaihtuvan teeman merkeissä eri puolilla Suomea järjestetään lukuisia paikallisia tapahtumia, pääasiassa syyskuussa.

Luonnonsuojeluyhdistykset

- Paikallisissa luonnonsuojeluyhdistyksissä on taitoa, tietoa ja talkoohenkeä muun muassa perinnemaisemien hoitoon.
- Pohjois-Savon paikallisyhdistykset ovat Iisalmen Luonnon Ystäväin Yhdistys ry, Koillis-Savon luonnonystävät ry, Kiuruveden luonnonystävät ry, Kuopion Luonnon Ystäväin Yhdistys r.y., Nilsian luonnonsuojeluyhdistys ry, Siilinjärven luonnonsuojeluyhdistys ry, Sisä-Savon luonnonystävät ry, Varkauden luonnonystävät ry ja Vieremän luonnonsuojeluyhdistys ry.

Maaseudun kehittämisen toimintaryhmät

- Paikallisella toimintaryhmällä tarkoitetaan rekisteröityä yhdistystä, joka on laatinut toiminta-alueelleen ohjelman maaseudun kehittämiseksi ja vastaa sen toteuttamisesta. Toimintaryhmät Pohjois-Savossa: Maaseudun kehittämisyhdistys Mansikka ry, Kehittämisyhdistys Kalakukko ry ja Ylä-Savon Veturi ry.
- Toimintaryhmä arvioi ja hyväksyy ne yksittäiset hankkeet, jotka sen ohjelmaa parhaiten toteutettavat. Lopulliset hankerahoituspäätökset tehdään laillisuustarkistuksen jälkeen Pohjois-Savon ELY-keskuksessa.
- Maaseudun kehittämisen toimintaryhmillä ja niiden hyväksymillä hankkeilla voi olla huomattava merkitys myös kulttuuriympäristön hoidolle.

Pohjois-Savon perinnepoliittinen yhdistys ry

- Toimialueena on koko Pohjois-Savo. Yhdistyksen tarkoituksena on vaalia pohjoissavolaisia kulttuuriympäristöjä edistämällä niiden suojelua, kestävää käyttöä, hoitoa ja tutkimusta. Tavoitteen saavuttamiseksi yhdistys pyrkii lisäämään pohjoissavolaisten tietoisuutta kulttuuriympäristöjen arvoista edistämällä alan valistustoimintaa. Yhdistys toimii yhdyssiteenä perinnepoliittikkaa tukevien henki-

löiden, viranomaisten ja järjestöjen kanssa toimialueellaan ja tekee yhteistyötä niiden kanssa.

Muita toimijoita mm.

- Suomen omakotiliitto
- 4 H -yhdistysten ympäristötoiminta, opetus, kasvatus, valistus
- Pohjois-Savon riistanhoitopiiri
- Metsästyseurat tekevät maisemanhoito- yms. töitä ja ohjausta omilla alueillaan.
- Pohjois-Savon Partiolaiset
- Suomen Ladun toiminta Pohjois-Savossa
- Metsämörriohjaajat ry, Kuopio-Joensuu
- Nuorisokeskus Metsäkartano
- Maa- ja kotitalousnaiset (Keskusliitolta esim. vastikään ilmestynyt Maiseman tarina -opas).
- Martat

Valtakunnallisia järjestöjä, joilla myös osin alueellista toimintaa tai ainakin pyrkimystä siihen. Näitä toimijoita ovat mm.

- Suomen kulttuuriperintökasvatuksen seura ry on avoin kansalaisjärjestö, joka kehittää kulttuuriperinnön opettamista ja vaalimista sekä tarjoaa materiaaleja opetuksen tueksi.
- Suomen ympäristökasvatuksen seura ry on ympäristökasvatuksen edistämiseen ja tukemiseen erikoistunut asiantuntijajärjestö. Suomen ympäristökasvatuksen seuran listausta toimijoista: <http://www.ymparistokasvatus.fi/pages/266.php>
- Suomen Kulttuuriperinnön Tuki ry
- Valtakunnalliset ympäristöjärjestöt [Kansalaisyhteiskunta/ympäristöjärjestöt](http://www.kansalaisyhteiskunta.fi/ymparistojarjestot)

4.3 Kulttuuriympäristön hoidon neuvonta, ohjaus ja rahoitus Pohjois-Savossa

Marjatta Strengell

Maisema ja kulttuurimaisema

Rahoitusmahdollisuuksia maaseudun kulttuurimaisemien hoitoon tarjoavat mm. **maatalouden ympäristötuki** sekä **hanketoiminta**. Ympäristöministeriö myöntää **harkinnanvaraisia valtionavustuksia** järjestöille, kouluille, kunnille ja yksityisille kulttuuriympäristön vaalimista edistäviin valtakunnallisiin ympäristökasvatushankkeisiin. Hakuaika on vuosittain lokakuussa. Hakukaavakkeita ja ohjeita saa ELY-keskusten kulttuuriympäristövastaavilta ja kotisivuiltamme (ks. linkki Harkinnanvaraiset valtionavustukset). ELY-keskukset myöntävät myös ns. **ei-tuotannollisten investointien tukea** arvokkaiden perinnebiotooppien alku- ja aitaamiseen. Tuettavia toimia voivat olla mm. kasvillisuuden raivaus sekä rakennelmien kuten latojen ja aitojen kunnostus. Tukea voivat hakea sekä viljelijät että rekisteröityneet yhdistykset. Lisätietoja saa alueen ELY-keskuksesta.

Maatalouden erityistukisopimuksia tehdään seuraavista aiheista: suojavyöhykkeiden perustaminen ja hoito, monivaikutteisen kosteikon hoito, pohjavesialueiden peltoviljely, valumavesien käsittelymenetelmät, luonnonmukainen tuotanto/kotieläintuotanto, perinnebiotooppien hoito, luonnon ja maiseman monimuotoisuuden edistäminen, alkuperäisrotujen kasvattaminen, alkuperäiskasvien viljely, ravinnekuormituksen tehostettu vähentäminen, lietelannan sijoittaminen peltoon ja turvepeltojen pitkäaikainen nurmiviljely. http://www.mmm.fi/fi/index/etusivu/maatalous/tuet/merkitys/ymparistotuki_luonnonhaittakorvaus.html

Muinaisjäännökset

Museovirasto jakaa vuosittain avustusta muinaismuistolailalla (295/1963) rahoitettujen muinaisjäännösten hoitoon.

Avustuksella tuetaan muinaisjäännöksen suojelua ja säilymistä parantavia toimenpiteitä kuten kasvillisuuden sekä puuston käsittely ja muu maiseman hoito, muinaisjäännösalueen kulumisen ehkäisy, muinaisjäännöksen suoja- ja tukirakenteiden tekeminen sekä muinaisjäännöksen saavutettavuuden parantamiseen ja hoidon suunnitteluun liittyviä toimenpiteitä kuten muinaisjäännösten merkintä, kävijäinfrastruktuurin rakentaminen sisältäen polut, portaat, sillat ja informaatiojärjestelmät sekä muu saavutettavuuden parantaminen, hoidon toimenpiteiden toteuttamiseen olennaisesti liittyvät tutkimukset, esimerkiksi luontokartoituksen tekeminen sekä muinaisjäännösalueen dokumentointi sekä muinaisjäännösalueen hoitosuunnitelman teettäminen.

Harkinnanvaraista tukea voivat hakea, yksityiset ja yhdistykset sekä myös kunnat ja seurakunnat.

Museoviraston rahoitus http://www.rakennusperinto.fi/news/Uutiset_2013/fi_FI/Museovirasto_julistanut_haettavaksi_avustukset_2014/

Rakennettu kulttuuriympäristö

Kunta voi myöntää **korjausavustusta** muun muassa kuntoarvion ja korjaussuunnitelman laatimiseen. Lisätietoja saa oman kunnan viranomaisilta. **ELY-keskukset** myöntävät **rakennusperinnön hoitoavustuksia** rakennusten omistajille sellaisiin korjauksiin, joilla säilytetään rakennuksen kulttuurihistoriallisia arvoja. Avustusta voidaan myös myöntää kunnalle sen suorittamiin rakennussuojelukorjauksiin, kohteen hankkimiseksi kunnalle ellei suojelua muuten voida turvata, kohteiden ja niiden ympäristön kunnostamiseen sekä hoidon edellyttämiin selvityksiin ja kulttuuriympäristöohjelmiin. Hakuaika on vuosittain lokakuussa. Lisätietoja saa ELY-keskusten kulttuuriympäristövastaavilta. Avustushakemus on saatavissa Suomi.fi-palvelusta.

Museovirasto jakaa vuosittain **enstistämisavustuksia** valtakunnallisesti merkittävien, kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten restaurointiin ja konservointiin. Avustuksia myönnetään ensisijaisesti rakennussuojelulla suojeltuihin kohteisiin tai kohteisiin, joiden kunnostus edellyttää antikvarista asiantuntemusta. Lisäksi Museovirasto jakaa vuosi

Suomen Kotiseutuliitolta voi hakea **seurantaloavustusta**. Sitä voi saada vapaaseen kansalaistoimintaan tarkoitettujen seurantalojen korjaamiseen sekä siihen liittyvään selvitys- ja tarkastustyöhön. Rahoituksessa kiinnitetään huomiota sekä rakennuksen kulttuurihistorialliseen arvoon että kokoontumistilojen tarpeellisuuteen kansalaistoiminnan kannalta. Hakuaika on vuosittain syyskuussa. Lisätietoja ja hakuaavakkeet Suomen Kotiseutuliitosta.

Ympäristöministeriön rahoitus

<http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=502&lan=fi>

Museoviraston rahoitus

<http://www.nba.fi/avustukset>

Kotiseutuliiton rahoitus

<http://www.kotiseutuliitto.fi/seurantalovavustukset>

Kirkkohallituksen rakentamisavustukset

<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content24A2B5>

Itä-Suomen EU-rahoitus

http://www.pohjois-savo.fi/fi/psl/maakuntasuunnittelu/eu_ohjelmat/kilpailukyky_tyollisyystavoite.php

Pohjois-Savon maakunnan kehittämisisraha

http://www.pohjois-savo.fi/fi/psl/hanketoiminta/hankerahoitus/maakunnan_kehittamisraha.php

Suomen kulttuurirahasto Pohjois-Savo

https://www.skr.fi/sites/default/files/styles/rahaston_taustakuva/public/poh_savo_uusi.jpg?itok=LIiRmSjJ

Kuntien korjausavustukset

<http://www.kunnat.net/fi/tietopankit/uutisia/2011/Sivut/korjausavustukset-ara.aspx>

Verohallitus kotitalousvähennys

<http://www.veronmaksajat.fi/omatveroasiat/kotitalousvahennys/>

Pientyönantajain palvelukeskus

<http://www.yrittajat.fi/fi-fi/tyonantajanabc/tyonantajanneuvontapalvelut/>

Perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

Keskeisin perinnemaisemien hoitomuu-to on maatalouden ympäristötuen erityistuki. Tuki perustuu viljelijöiden vapaaehtoiseen tukihakemukseen, jonka liitteenä on tietylle alueelle hoitosuunnitelma. Suunnitelmassa eritellään eri lohkoilla tehtäviksi aiotut toimenpiteet ja ajankohta, joilla kohteen ympäristön tilaa voidaan aktiivisesti parantaa. Tuki on hehtaariperusteista ja sopimuksella viljelijä sitoutuu tekemään suunnitelmassa esitetyt toimenpiteet. Sopimukset ovat yleensä viisivuotisia.

Neuvontajärjestöt kuten ProAgria tekevät tilauksesta hoitosuunnitelmia tuenhakijoille. Yleisneuvontaa antavat mm. tuottajajärjestöt. Maa- ja metsätaloushallinto sekä ympäristöhallinto tuottavat paljon esittelymateriaaleja ja kouluttavat neuvojiakin. Pohjois-Savon ELY-keskus on toistaiseksi kyennyt tekemään neuvontakäynnin kaikille tukea hakeneille tiloille. Siinä käydään ennen tukipäätöstä hakijan kanssa yhdessä läpi suunniteltuja toimenpiteitä ja samalla viranomaisen voi varmistua toimien hyödyllisyydestä ympäristön kannalta. Tukiehtojen noudattamista sopimuskaudella valvotaan satunnaisotannalla ELY-keskuksen tukivalvojien toimesta. Tukiehtoja on pyritty kehittämään siihen suuntaan, että varsinkin arvokkaiksi inventoidut kohteet saisivat aina tukisopimuksen.

4.4 Kulttuuriympäristöjä koskevat inventoinnit

Marjatta Strengell

Kulttuuriympäristöinventoinnit ohjaavat maankäytön suunnittelua

Kulttuuriympäristöinventoinnit ohjaavat maankäytön suunnittelua

Valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita (VAT) koskevassa valtioneuvoston päätöksessä vuodelta 2000 ja sen tarkistuksessa 13.11.2008 todetaan, että alueidenkäytössä on varmistettava valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvojen säilyminen. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit otetaan huomioon alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtina. Valtioneuvoston päätöksessä on lueteltu alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamat valtakunnalliset inventoinnit, joita on tehty niin rakennetusta kulttuuriympäristöstä kuin maisemista ja perinnebiotoopeista.

Maakuntaliittojen laatimat inventoinnit palvelevat ensisijaisesti maakuntakaavan laatimista. Inventoiduilla kohteilla ja alueilla voidaan katsoa olevan erityistä merkitystä pohjoissavolaisen kulttuuriympäristön menneisyyden ja historian kehityksen ilmentäjänä.

Kuntien teettämät inventointiaineistot kertovat paikkakunnan historiallisesta kehityksestä, rakennustavasta ja rakentamisen edellytyksistä sekä maisemien ominaispiirteistä. Tietoa tarvitaan yleis- ja asemakaavoituksen pohja-aineistona. Käyttötarkoituksen vuoksi tiedon tulee olla ajantasaista.

Maankäytön suunnittelun lisäksi inventointeja käytetään korjauskentämisen ohjauksen ja rahoituksen suuntaamisessa, kulttuuriympäristön tilan seurannassa sekä ympäristökasvatuksessa. Valtakunnallisten, maakunnallisten ja kuntatason inventointien ja selvitysten kohteet sisältyvät ympäristöhallinnon paikkatietojärjestelmään, ja muun muassa maakuntaliitot ja kunnat voivat käyttää niitä Hertta-karttapalvelun kautta.

Valtakunnalliset inventoinnit

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamia inventointeja ovat:

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt 2009. Museo-
virasto, RKY_2010-sivusto http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx

Maisema-alueryhmän mietintö I. Maisemanhoito. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, mietintö 66/1992. Helsinki 1993. Sisältää kuvaukset maaseudun kulttuurimaiseman tärkeimmistä piirteistä ja maisemanhoidon perusteista. Painos loppunut. Sähköiseen julkaisuun pääsee Arvokkaat maisema-alueet sivuilta. http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Arvokkaat_maisemaalueet

Maisema-alueryhmän mietintö II. Arvokkaat maisema-alueet. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, mietintö 66/1992. Helsinki 1993. Noin 150 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta, kohdekuvaukset, karttarajaukset. Painos loppunut. Sähköiseen julkaisuun pääsee, Arvokkaat maisema-alueet sivulta. Tiedot löytyvät myös sivulta, Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet valtioneuvoston periaatepäätöksessä. http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Arvokkaat_maisemaalueet

Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelaluekokonaisuudet. Ajantasaiset tiedot kiinteistä muinaisjäännöksistä saa Museoviraston ylläpitämästä muinaisjäännösrekisteristä. http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/read/asp/r_kansi.aspx

Näiden lisäksi on tehty valtakunnallisia selvityksiä perinnebiotoopeista. OIVA –Ympäristö- ja paikkatietopalvelu asiantuntijoille, <http://www.p2.ymparisto.fi/scripts/oiva.asp> Palvelu tarjoaa ympäristöhallinnon tietojärjestelmiin tallennettua tietoa vesivaroista, pintavesien tilasta, pohjavesistä, eliölajeista, ympäristön kuormituksesta ja alueiden käytöstä sekä ympäristöön liittyviä paikkatieto-aineistoja. Tie-

toja ovat tuottaneet ja keränneet sekä valtion ympäristöhallinnon virastot, erityisesti elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset (ELY) ja Suomen ympäristökeskus, että muut tahot. Palvelulla ympäristöhallinto haluaa edistää ympäristötiedon saatavuutta ja käyttöä.

Museoviraston laatimien valtakunnallisten teemainventointien kohteista, kuten kartanoista, linnoituksista, teollisuuslaitoksista, kasarmeista, löytyy tietoa Museoviraston kulttuuriympäristöportaalin kautta.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/read/asp/r_kansi.aspxk

Linkki:maakunnalliset inventoinnit

Maakuntakaavakartat, -merkinnät ja -määräykset, -selostukset sekä -selvitykset:

Kuopion seudun maakuntakaava, vahvistettu 3.7.2008 www.pohjois-savo.fi/ksmk

Leppävirran pohjoisosan valtatie 5 maakuntakaava, vahvistettu 27.11.2008 www.pohjois-savo.fi/vt5

Pohjois-Savon maakuntakaava 2030 sekä muutokset Kuopion seudun maakuntakaavaan, vahvistettu 7.12.2011 www.pohjois-savo.fi/psmk

Voimassa olevat Pohjois-Savon maakuntakaavat ovat katseltavissa ja ladattavissa yhdistelmänä Paikkatietoikkunassa www.paikkatietoikkuna.fi -> Karttaikkuna -> Karttatason -> 'Pohjois-Savon maakuntakaava tai suora linkki tutustuttavaksi: www.paikkatietoikkuna.fi/web/fi/kartta?zoomLevel=5&coord=548837.489_6932450.934&mapLayers=base_35+100+,764+100+&&showMarker=true

Kuopion seudun kulttuuriympäristö seutukunnan vahvuudeksi, Pohjois-Savon liitto 2006 www.pohjois-savo.fi/fi/psl/tietopalvelu/julkaisut/KultU_painoon_0712.pdf

Pohjois-Savon kulttuuriympäristöselvitys osa 2. Pohjois-Savon liitto 2011 www.pohjois-savo.fi/fi/psl/tietopalvelu/julkaisut/Kulttuuriymparisto-selvitys_netti.pdf

Pohjois-Savon ELY-keskuksen ylläpitämät kuntakortit

KUNTAKORTTIIN ON KERÄTTY SEURAAVAT TIEDOT

Valtakunnalliset selvitykset

- Kansallismaisemat
- Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet1:
- Maisemakokonaisuudet/ maakunnallisesti arvokkaat kohteet:
- Maisemanähtävyydet/ maakunnallisesti arvokkaat kohteet:
- Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt, 1993, 3.RKY-2010, 5.
- Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt:3
- Lain nojalla suojellut ja rauhoitetut:
- Rakennussuojelulain nojalla suojellut rakennukset:
- Valtakunnallisesti merkittävät asema-alueet
-

Maakunnalliset selvitykset

- Pohjois-Savon Seutukaavaliiton rakennuskulttuuri-inventointi 1977
- Pohjois-Savon vanhat vesirakenteet
- Kuopion läänin pappiloiden toimenpideohjelma
- Pohjois-Savon perinnemaisemat - inventointi (1998):
- Valtakunnalliset: Maakunnalliset: Paikalliset.

Paikalliset selvitykset

- Rakennusperinnön inventoinnit
- Kulttuuriympäristön hoito-ohjelmat
- Pohjois- Savon esihistoriallisten kohteiden arkistoinventointi;
- Pohjois- Savon seutukaavaliiton julkaisu A7/1974
- Kuopion kulttuurihistoriallisen museon muinaismuistoalueiden kartoitus

Kaavatilanne

Seutukaavat/Maakuntakaavat

- SK1/13.06.1978, ei voimassa
- SK2/15.10.1982, ei voimassa
- SK3/16.06.1989, ei voimassa
- Ylä-Savon maakuntakaava, YM 9.4.2003, 1.6.2005, ei voimassa
- Kuopion seudun maakuntakaava, YM 3.7.2008
- Vt 5:n Leppävirta, maakuntakaava , YM 27.11.2008
- Pohjois-Savon maakuntakaava 2030, YM 7.12.2011

Yleiskaavat ja osayleiskaavat /suojellut rakennukset

Asemakaavoissa suojellut rakennukset

Pohjois-Savon ELY-keskuksen ylläpitämät kuntakortit tulevat jatkossa uudistuvalla www.ymparisto.fi> Elinympäristö- ja kaavoitus> Elinympäristö > Kulttuuriympäristö ja rakennusperintö kohtaan.

Inventoinnit ja selvitykset: tietopohjan riittävyys ja kattavuus

Maisema ja kulttuurimaisema

Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaat maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet saatiin inventoitua Pohjois-Savon maakuntakaavan laadintaan liittyen vuonna 2010, joten näiltä osin aineisto on ajantasainen. Yleiskaavoihin liittyvät maisemaselvitykset ovat jääneet pintapuolisiksi. Selvityksiin ei sisälly maisemahistorian selvittämistä.

Muinaisjäännökset (arkeologinen kulttuuriperintö)

Tunnettujen kiinteiden muinaisjäännösten määrät ovat viimeisen kolmen kymmenen vuoden aikana kasvaneet 137:stä kohteesta liki 900:n kohteeseen. Perusinventoinnit ovat kuitenkin vanhentuneita eikä niitä enää tehdä. Inventoidaan vain kaavalla suunniteltavia alueita. Tieto toki karttuu näinkin pikkuhiljaa. Laajat alueet ovat kaavoitamatta ja osa kaavoista on vanhentuneita, jolloin arkeologiset selvitykset eivät ole riittäviä eivätkä kattavia eivätkä anna luotettavaa kuvaa. Näillä laajoilla alueilla on voimassa toki maakuntakaava, jota varten tehtiin varsin vähän inventointeja. Maakuntakaavan sisältyy koko maakuntaa koskeva suunnittelumääräys ”Alueidenkäyttöä suunniteltaessa on kiinnitettävä huomiota arkeologiseen kulttuuriperintöön”. Kuinka nämä laajat alueet kartoitetaan, joudutaan miettimään.

Kartoitus on laajentunut ja käytössä olevien aineistojen avulla myös helpottunut. Yhä enemmän tulee asuinpaikkalöydöksiä, ja Pohjois-Savon alueelta on löytynyt myös edustavia muinaisjäännöskohteita. Historiallisen ajan inventoinnit ovat vielä kirjoittamaton sivu Pohjois-Savossa, koska

perusinventointi on keskeneräinen ja toteutetut hankkeet olleet pienimuotoisia, inventointitieto myös vanhenne nopeasti. Etenkin vedenalaisia kohteita on tiedossa vielä kovin vähän, koska inventointeja ei juurikaan ole tehty. Yhteenvetona todettiin, että historiallisen ajan muinaisjäännösinventointien, sis. myös vedenalaiset, tietopohjan kattavuus on Pohjois-Savossa vielä riittämätön aineiston luonteen ja merkittävyyden arvioinnille.

Keväällä 2013 tulivat käyttöön arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet, jotka on laadittu Museovirastossa. Ohjeistuksen tarkoituksena on yhdenmukaistaa arkeologisen tutkimustoiminnan menetelmiä ja läpiviemistä eri kohteissa sekä asettaa tasovaatimukset inventointitoiminnalle.

Puutteelliset inventoinnit vaikuttavat tietysti Pohjois-Savon esihistorian tulkintaan ja tiedon puuttuessa Pohjois-Savo jää myös arkeologisen tutkimuksen ulkopuolelle.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Museoviraston laatima valtakunnallisesti arvokkaiden rakennettujen kulttuuriympäristöjen inventointi on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 hyväksytty MRL:iin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi 1.1.2010 alkaen.

Pohjois-Savossa rakennetun ympäristön inventoinnit kohdistuvat pääasiassa ennen 1960 –lukua rakennettuihin rakennuksiin ja alueisiin. Uusimmissa inventoinneissa esim. Kaavin, Rautalammin ja Sonkajärven keskustojen inventoinneissa on otettu 1960 ja 1970-luvun kohteitakin mukaan. Uudempaa rakennuskantaa tulee inventoida jatkossa enenevässä määrin.

Kuopioon liittyneiden Vehmersalmen, Nilsin ja Karttulan alueiden inventointia Kuopion kaupunki tekee, kun alueiden yleiskaavojen tarkistus ajankohtaistuu. Yhdessätoista kunnassa inventointit on tarkistettu ja laajennettu parin viime vuoden aikana tai sitä tehdään parhaillaan. Koska suurin osa perusinventoinneista on tehty 1990-luvulla, on noin puolessa kunnissamme tarpeen tehdä tarkistus asiaan.

Sekä yleiskaavoituksen että asemakaavoituksen yhteydessä tehdään pääsääntöisesti rakennusinventointi. Edellytetään myös inventointien päivittämistä. Yksittäisiä rakennushistoriaselvitystä edellytetään tehtäväksi asemakaavamuutosten yhteydessä erityisesti kohteista, joiden säilyttämisestä on erilaisia näkemyksiä.

Hoito-ohjelmia on tehty yhdeksässä (9) kunnassa tai sen osassa. Niiden tekemiseen samoin kuin inventointien laadintaan kunnat voivat hakea Pohjois-Savon ELY-keskukselta ympäristöministeriön myöntämää avustusta.

Perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

Ympäristöhallinnon paikkatietoaineisto löytyy Oiva-tietojärjestelmästä. Uutta tietoa perinnebiotooppikohteista kertyy maatalousluonnon monimuotoisuuden (LUMO-) yleissuunnittelun yhteydessä ja maatalouden ympäristötuen erityistukihakemusten kautta.

Luonnonsuojelualueiden perinnebiotoopeista kertyy uutta tietoa mm. luontotyyppi-inventointien yhteydessä. Yksitysten luonnonsuojelualueiden perinnebiotooppien pinta-aloista ja muinaisnuistojen määrästä luonnonsuojelualueilla on kerätty tietoja vuonna 2013 Metsähallituksen luontopalvelujen koordinoimassa selvityksessä.

Selvitysten ja tutkimuksen rahoitus

Maisema ja kulttuurimaisema: Rahoitusta maisema- ja kulttuurimaisemaselvityksiin on mahdollista tiedustella ympäristöministeriöstä, alueen ELY-keskuksesta ja maakunnan liitosta. Laajoihin maakuntien rajat ylittäviin hankekokonaisuuksiin saattaa saada rahoitusta Euroopan aluekehitysrahaston kautta.

Muinaisjäännökset (arkeologinen kulttuuriperintö): Avustusta muinaisjäännösten hoitoon voi hakea Museo-
virastolta. Rahoituskanavasta on vähän tietoa, joten sen tunnettavuutta tulee lisätä.

Rakennettu kulttuuriympäristö: Inventoinnit ovat osa maakuntakaavaa, kuntien yleis-, asema- ja rantayleiskaavoja. Inventoinnit löytyvät

siten kuntien rakennusvalvonnoista, tekniseltä osastolta ja Pohjois-Savon ELY-keskuksesta.

Perinnemaisemat (perinnebiotoopit): Maatalouden ympäristö- en erityistuen hakemuskäsittely ja tukipäätökset tehdään virkatyönä ELY-keskuksessa. Muuhun tämän sektorin kehittämiseen, koulutukseen ja neuvontaan ei ELY-keskuksella ole ollut mahdollisuuksia. Budjettirahoituksen kasvua ei ole näköpiirissä, mutta projektit voisivat tukea tätä työtä.

Tiedon tallennus, levitys ja saatavuus

Maisema ja kulttuurimaisema

Tietoa Pohjois-Savossa tehdyistä maisema- ja kulttuurimaisemainventoinneista on saatavilla ympäristöhallinnon verkkosivuilta. Tietoa arvokkaiden maisema-alueiden inventoinneista maakunnittain on sivustolla www.maaseutumaisemat.fi. Siellä on luet- tavaa inventoitujen maisema-alueiden kuvaukset.

Muinaisjäännökset (arkeologinen kulttuuriperintö)

Museoviraston muinaisjäännösrekisteri ja paikkatietolainaamo www.nba.fi

Rakennettu kulttuuriympäristö

Tietoa rakennetun kulttuuriympäristön inventoinneista on verkkosivuilla www.ymparisto.fi. Rakennetusta kulttuuriympäristöstä tietoa on Museoviraston ylläpitämässä kulttuuriympäristön rekisteriportaali [kulttuuriymparisto.nba.fi](http://www.kulttuuriymparisto.nba.fi). Inventoinnit ovat osa maakun- takaavaa, kuntien yleis-, asema- ja rantayleiskaavoja.

Perinnebiotoopit

Luonnonsuojelualueiden perinnebio- tooppien tiedot ovat tallennettuina ympäristöhallinnon paikkatietojärjes- telmään, jota Metsähallituksen luonto- palvelut ylläpitää.

Kuntien rakennusinventointeja on avustettu viime vuosina seuraavasti (Pohjois-Savon ELY-keskus)

Kunta	Vuosi	Määräraha
Iisalmi	2009-2011	4000
Juankoski	2009	5000
Kaavi	2010	5000
Nilsia	2010	2000
Lapinlahti	2009-2011	5000
Rautalampi	2010-2012	8000
Siilinjärvi	2011	5000
Suonenjoki	2012	3000
Vieremä	2010-2011	6000

Rakennusperinnönhoitoavustuksia on Pohjois-Savoon myönnetty seuraavasti (Pohjois-Savon ELY-keskus)

Vuosi	Määräraha YM €	Määräraha ARA €	Haettu Kpl	Myönnetty kpl
1993	153051		21	
1994	126140		39	
1995	135 500		70	
1996	60 000		105	
1997			128	
1998	55 000		111	
1999	50 000		94	
2000	54 000		58	30
2001	55 000		84	12
2002	77 000		50	15
2003	79 000		52	22
2004	42 000	36 000	59	22
2005	24 000	46 000	38	24
2006	129 000		54	37
2007	96 000		47	30
2008	93 000		49	35
2009	135 500		77	50
2010	107 000		54	38
2011	139 000		55	38
2012	74 000		59	31
2013	50 000		38	15

Kehittämistarpeita ja kehittämisideoita

Maisema ja kulttuurimaisema

- Tietoisuus maisemista ja kulttuuri- maisemista paikallislehdissä ihmis- ten mielenkiinnon herättämiseksi.

- Kulttuurimaisemakierros osaksi maa- kunnan matkailua.
- Maiseman hoidosta kiinnostuneille annetaan mahdollisuus osallistua maisemanhoitoon, esim. "adoptoi- malla osa kulttuurimaisemaa".

4.5 Kulttuuriympäristön tila ja hoidon tarpeet

- Hoidettu maalaismaisema osaksi maatilojen imagoa.
- Yhteistyötahojen löytäminen taajamalaitumien ja luonnonmukaisten viheralueiden hoidossa, eläinten vuokrauksen, aitauksien rakentamisen, valvonnan ja huollon osalta.

Rakennettu kulttuuriympäristö

- Haja-asutusalueen kulttuuriympäristön hoito-ohjelmien laatiminen.
- Keskusta-alueiden hoito-ohjelmien toteuttaminen.
- Rakennusinventoinnin päivittäminen ja täydentäminen.
- Kaavojen vanhentuneisuuden tarkastaminen.
- Valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen kaavatilanteen tarkastaminen ja hoitosuunnitelmien laatiminen.
- Uhanalaisten kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten kuntotutkimusten tekeminen ja aktiivinen uusien käyttötarjoitusten löytäminen tyhjiille rakennuksille.
- Kulttuuriympäristön hoidosta ja rakennussuojelusta tiedottaminen kaavoitustoimen, rakennusvalvonnan ja kulttuuritoimen voimin
- Kyse on alueiden eriarvoistumisesta rakennemuutoksen tai -muutosten seurauksena
- Ajankohtaisia kuopiolaisia haasteita ja kysymyksiä:
 - Vanhojen kuntien keskustat, konkurssien kylänraitit
 - Rakennusten elinkaariajattelun syventäminen - miten estää uudehkon rakennuskannan purkaminen esim. täydennysrakentamisen nimissä?
 - Varautuminen korjausrakentamisen lisääntymiseen
 - Paikallisuuden vahvistaminen sekä puurakentamisen ja maanläheisten kotimaisten rakentamistapojen ja -materiaalien käytön edistäminen
 - Kulttuuriympäristöjen suunnittelussa suositaan arkkitehtikilpailuja

Rakennuskannan säilymistä vaikeuttavia tekijöitä:

- Väestön siirtyminen kuntakeskuksiin aiheuttaa maaseudulla rakennusten jäämistä vaille käyttöä. Samoin väestön väheneminen alueeltamme.
- Kaupunkikeskustojen tiivistämisen vaatimus kustannustehokkuuden nimissä aiheuttaa olevan rakennuskannan purkamista.
- Kuntien yhdistyminen jättää tyhjilleen kunnantaloja, virastotaloja, kouluja yms. Näille ei keksitä uutta käyttöä eikä ole käyttäjiäkään.
- Elinkeinoelämän muutokset; maatilojen väheneminen ja koon suurentuminen. Teollisuuden muutokset; tuotantojen lakkautus aiheuttaa tehtaiden ja vanhempien teollisuustilojen jäämistä vaille käyttöä.
- Rakennuskannan korjausvelan kasvaminen koko ajan. Kunnat eivät- eikä yksityiset omistajat ole pitäneet rakennuksiaan kunnossa. Teknisten vaatimusten ja esim. opetusmenetelmien muutokset aiheuttavat sen että olevia rakennuksia ei voida aina korjata riittävän korkeatasoisiksi.
- Peruskorjausten epäonnistuminen syystä tai toisesta. Pelot sisäilmaongelmista aiheuttaa sen että rakennus mieluummin puretaan kuin korjataan ja tehdään uusi tilalle.
- Kuntien verorahojen hupeneminen sosiaali- ja terveyspalveluihin.
- Asunto-osaakeyhtiöiden asukkaat eivät osaa arvostaa rakennustaan samalla lailla kuin muut yksityiset arvostavat.
- Uusien energiansäästövaatimusten vaikutus rakennusten korjaamiseen? Yksisilmäinen energiatehokas korjaaminen tosin uhkaa rakennusten erityis- ja ominaispiirteitä. Tuleeko ennalta arvaamattomia kosteuden aiheuttamia ongelmia? Muuttuva ilmasto, esimerkiksi lämpötilan ja kosteuden lisääntyminen, lisää rakennusten vaurioita ja nopeuttaa korjaustarpeita.

Muinajäännökset

- Maisemanhoidon ja maankäytön muutokset, kuten metsänhoidolliset toimenpiteet (auraukset), lisääntynyt maa-aineksien otto, rakentaminen, kaavoitus sinällään, vaikuttavat muinaisjäännöksiin. Maisemien umpeutumisen vuoksi kohteiden havaitavuus heikkenee. Muinaisjäännösten osalta näillä sektoreilla riittää haasteita, ja muinaisjäännöksiin liittyvää tietoa ja tarkistuksia tarvitaan lisää.
- Moniarvoalueiden esiin otto.

Perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

- Erityistukikohteet helppokäyttöiseksi paikkatietoaineistoksi. Näin kohteet voitaisiin paremmin ottaa huomioon muussa maankäytön ohjauksessa.
- ELY:n neuvontakäyntien jatkumisen asiantuntijoiden eläköitymisestä huolimatta
- Uusien kohteiden inventointiin resursseja projekteista.
- Tukiehtojen yksinkertaistaminen, jotta hakemisen kynnys madaltuu.

Arvokkaiden alueiden ja kohteiden tilanne

Maisema ja kulttuurimaisema

Pohjois-Savon maisema- ja kulttuurimaisemakohteet ovat pitkälti jäänteitä kaskiviljelmästä ja maataloudesta (perinnemaisemat). Toistaiseksi arvokkaat perinnemaisemat ovat säilyneet avoimena, eikä maaseudun rakennemuutokseen ole niitä vielä ehtinyt liiaksi muuttamaan. Tulevaisuudessa pelkona on, että avoimet maaseudun maisema-alueet pusikoituvat tai yksipuolistuvat pienimpien maatilojen lopettaessa toimintansa tai suurtilojen keskittyessä joko peltoviljelyyn tai karjatalouteen. Toisaalta keskustelu ns. down shiftuksesta siihen liittyvine maalle muutto-ilmiöineen voi joillakin maakuntakeskusta lähellä olevilla haja-asutusalueilla hidastaa maaseudun autioitumista.

Maisemaan kuuluu hallittu muutos. Vireällä ja elävällä maaseudulla rakentaminen muuttaa maiseman piirteitä. Kunnan maankäyttö- ja rakennusvalvonnalla on vastuu siitä, että muutokset tehdään kulttuurimaisemaa kunnioittaen.

Julkisen rahoituksen osuus kulttuuriympäristön hoidossa tulee todennäköisesti vähenemään nykyisestä. Maiseman hoidossa on luotettava entistä enemmän vapaaehtoistoimintaan, mikäli kaikki arvokkaat maisema- ja kulttuurimaisema-alueet halutaan säilyttää. Vaihtoehtoisesti julkisin varoin tehtävää maisemanhoitoa on priorisoitava, esimerkiksi niin, että toimenpiteitä keskitetään valtakunnallisesti merkittävillä maisema-alueilla.

Muinaisjäännökset (arkeologinen kulttuuriperintö)

Pohjois-Savossa ei ole suunnitelmallisen hoidon piirissä yhtään muinaisjäännöskohdetta. Alhainen tutkimusaste heikentää myös kohteiden esille nostamista, niiden hoidon suunnittelua ja elävöittämistä. Historiallisen ajan muinaisjäännöksiksi luokiteltavia matsuuneja on kunnostettu Sonkajärven Jyrkkäkoskella, Karttulan Sourussa ja Vieremän Salahmilla, mutta pysyvää hoitotasoa ei ole määritelty. Kohteiden hyödyntäminen opetus- ja matkailukohteina edellyttää pitkäjänteistä suunnittelua ja riittäviä resursseja hoidon järjestämiseen.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristön hoitaminen edistää kestävästä yhetiskuntaa ja myös kestävästä taloutta.

Ns. savupiipputeollisuuden loppuminen tai väheneminen Kuopiossa ja Varkaudessa on muuttanut kaupunkimaisemaa, ja samalla yksipuolistanut kuntien elinkeinorakennetta. Teollisuuden rakennemuutos on pienentänyt kuntien saamia verotuloja ja heikentänyt kuntien kykyä huolehtia rakennuskannastaan. Esimerkiksi Kuopion Itkonniemellä on vanhasta vaneritehtaasta jäljellä enää piippu. Samoin Atrian punatiiliset teurastamorakennukset uhkaavat jäädä tyhjiilleen toiminnan loputtua Kuopiossa 2013.

Kestävyysajattelun myötä myös kiinteistötalous on entistä tarkempaa. Toiminnot pyritään sijoittamaan mahdollisimman ekonomisesti, ja käytettäviä jääneistä tiloista ja rakennuksista hankkiudutaan eroon nopeasti. Ne joko vuokrataan, myydään tai puretaan.

Myös perinteiset ja vakiintuneet kiinteistönomistajat, kuten valtio, myyvät käytöttä jääneet kiinteistönsä pois. Monet isot liikeyritykset toimivat nykyisin kiinteistösijoitusyhtiöiden tiloissa.

Ammattimainen kiinteistöjalostus voi tuottaa myös kiinnostavia ja innovatiivisia ratkaisuja uusiin käyttötarkoituksiin. Elinkeinoarokenteen muutokset johtavat väistämättä uusien käyttötarkoitusten aiempaa laajempaan etsimiseen.

EU:n lainsäädännön kautta tulevat maankäytön rajoitteet (esim. SEVESO-direktiivi) on laadittu asukkaiden elinympäristön turvaamiseksi, mutta ne hankaloittavat perinteisten kaupunkikeskustan tuntumassa olevien teollisuusalueiden ja niiden yhteyteen rakennettujen asuntoalueiden kehittämistä, kuten esimerkiksi Varkauden keskustassa.

Järvien ranta-alueilta vapautuvia teollisuusalueita on Pohjois-Savossakin kaavoitettu asumiskäyttöön. Uhkana on, että perinteinen 1900-luvun alun teollisuusrakentaminen katoaa kokonaan kaupunkikuvasta, ja tilalle rakennetaan "merivaaleiksi rapattuja betonielementtikerrostaloja lasitettuine parvekkeineen".

Rakennettua kulttuuriympäristöä uhkaa myös köyhtyminen. Ennen I- ja II-maailmansotaa rakennetut asuin- ja julkiset rakennukset on pitkälti suojeltu Pohjois-Savossa, mutta tuon ajan teollisuusrakentaminen on häviämässä. Myöskään 1960-luvun jälkeistä rakennuskantaa ei ole maakunnassa juuriin inventoitu.

Perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

Pohjois-Savossa valmistui vuonna 2006 maakunnan perinnebiotoopin hoito-ohjelma vuosille 2007-2016. Työtä tehtiin osin projektirahoituksella, jonka päätyttyä ohjelman toimeenpääntöön ei juuri ole ollut käytettävissä henkilöresursseja. Selvityksen mukaan Pohjois-Savon kohteista suurin osa on edelleen hoidon piirissä. Raportti esittelee yksityiskohtaisesti perinnebiotooppien nykytilan, hoidon tavoitteet ja järjestämismahdollisuudet sekä eri toimijoiden vastuut hoidon edistämiseksi.

ELY-keskuksen rooli ohjelman toteuttamisessa on katsottu keskeiseksi.

Ohjelman tavoitteista on tähän mennessä jäänyt toteutumatta mm. uusien kohteiden inventointi ja vähäiselle huomiolle on jäänyt tiedotus ja koulutus. Ohjelmassa laskettiin, että sen toteuttamiseen tarvittaisiin yksi henkilötyövuosi ympäristöasioihin. Tämä resurssi on jäänyt saamatta valtion tuottavuusohjelman käynnistyttyä. Ilman viljelijöiden omaehtoisia tukihakemuksia ja hoidon toteutusta, perinnemaisemien tila romahtaisi nopeasti koko maassa.

- Arvokkaat hoitamattomat kohteet takaisin hoidon piiriin, neuvonta tässä avainasemassa.
- Perinnebiotooppien hoidon tilanteen ajanmukainen seuranta järjestetään, tietokanta inventoiduista kohteista ja hoidon nykytilasta.
- Hoitosuunnitelmat arvokkaimmille kohteille.
- Perinnemaisemien mallitilaverkosto osaksi maakunnan matkailua
- Viranomaisyhteistyön tiivistäminen, pb-hoito-ohjelma seuranta työryhmässä
- Taajamalaiduntamisen kehittäminen
- Taajama-alueiden viherympäristöjen kartoitus ja luonnonmukaistaminen.

4.6 Kulttuuriympäristötietoisuus, -opetus ja -kasvatus

Kehittämistarpeita ja kehittämisasiideoita

- Toimijoiden kokoaminen yhteen sekä kiinteämpien yhteistyöverkostojen kokoaminen eritasoisista toimijoista. Esimerkiksi Pohjois-Savon ympäristökasvatuksen verkosto ollut jo hyvällä alulla Ympäristöjyvä -hankkeen (2006-2007) aikana. Verkoston herättäminen uudelleen toimintaan.

Maakunnan asukkaat ja kansalaisjärjestöt:

Kotiseutuyhdistykset / Suomen Kotiseutuliiton P-S piirijärjestö (kts. kohta 4.2)

Hyvä esimerkki: Kiuruveden Kotiseutuyhdistyksen vanhojen valokuvien arkisto ja tekeillä oleva kaupungin sähköinen valokuva-arkisto. Kotiseutuyhdistys on tehnyt tutuksi kirkonkylän miljöötä julkaisemalla nettisivuillaan vanhaa kirkonkylää koskevia historiapiirin muisteluksia ja vanhoja valokuvia.

Hyvä esimerkki: Tervo-seuran ylläpitämä Nimet, paikat, tarinat -internet-sivusto.

Pohjois-Savon kylät ry ja kylätoimikunnat (kts. kohta 4.2)

Suomen Omakotiliiton P-S piirijärjestön aktivoiminen mukaan

Suomen Omakotiliiton jäsenyhdistyksiä toimii lähes kaikissa Pohjois-Savon kunnissa. Liitolla on myös oma alueellinen piirijärjestönsä, Suomen Omakotiliiton Pohjois-Savon piiri. Omakotiliitto on omakoti- ja vapaa-ajanasukkaiden etujärjestö, jossa on noin 75000 jäsentä. Omakotiliitto on mm. käynnistänyt nimenkeruun kansalaisaloitteeseen, jonka tavoitteena on muuttaa energiatodistuslakia. Lain soveltaminen nykymuodossaan antaa väärän kuvan vanhemman rakennuskannan todellisesta energiankulutuksesta ja siten vähentää rakennusten taloudellista arvoa ja toisaalta johtaa ylimitoitettuihin

korjaustoimiin, jotka puolestaan voivat vähentää rakennuksen kulttuurihistoriallista merkitystä.

Omakotiliiton piirijärjestö ja paikallisyhdistykset voivat toimia yhtenä tehokkaana kanavana kulttuuriympäristöä koskevan tiedon levittämisessä (tiedottaminen esim. rakennusinsinventoimien ja muista maankäytön suunnittelua ja kaavoitusta koskevista asioista, lausunnonanto kulttuuriympäristöön liittyvissä asioissa).

Koulut, oppilaitokset, kansalaisopistot:

Arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikoulu Lastu (kts. kohta 4.2)

Lastu jatkaa lasten, nuorten ja myös aikuisten arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikasvatustyötä ja sen kehittämistä. Lastu pyrkii alueen muiden toimijoiden kanssa edistämään ympäristöpolkumallien ja -materiaalien luomista koko Pohjois-Savon alueelle. Lastun roolia restaurointialan kouluttajana ja tutkintojen järjestäjänä kehitetään.

Kansalaisopistot

Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä YTR on hyväksynyt 2014 maaseutupoliittisen kokonaisuohjelman vuosille 2014 – 2020. Ohjelma on YTR:n toimintaohjelma ja kansallisen laajan maaseutupolitiikan väline. Ohjelmassa kansalaisopistojen tarjoamat koulutusmahdollisuudet nähdään tärkeinä maaseudun osaamisen ylläpitäjinä. Tämä koskee kansalaistoimintaa ja työelämää. Kansalaisopistoja kehitetään vastaamaan monipuolisesti maaseudun sivistys- ja tietotarpeisiin. Kansalaisopiston yksi toiminnan pääperiaatteista on opetuksen tuominen lähelle ihmisiä.

Kulttuuriympäristöohjelman tavoitteiden mukaista osaamisen kehittämistä voidaan saada aikaan myös Pohjois-Savon kattavan kansalaisopistoverkoston kautta. Koulutus voi olla teemaan liittyvää esim. pitempiketoista kurssitoimintaa, lyhyt kursseja tai asiantuntijaluentoja.

Tapahtumia ja tapahtumapaikkoja , esim. * Vasikkasavut; paikalliset EKP-tapahtumat, Lapinlahdella Aikataika-tapahtuma.

Tarjolla olevaa materiaalia

Tässä esimerkkejä lasten ja nuorten opetuksen näkökulmasta. Esimerkiksi Kulttuuriympäristö kunniaan -kansalaisen tietopaketti on juuri ilmestynyt uudistettuna.

www.arkkitehtuurikasvatus.fi/

- Sivusto on tarkoitettu virikkeeksi kaikille arkkitehtuurista, rakennetusta ympäristöstä kiinnostuneille ja omasta elinympäristöstä kiinnostuneille. Sivustosta löydet perusteita arkkitehtuurikasvatukselle, monenlaisia mielenkiintoisia tehtäviä ja muita oheismateriaaleja. Tehtäviä voi soveltaa ja oheismateriaalia voi ammentaa paitsi lasten ja nuorten arkkitehtuurikasvatukseen myös aikuisten osallistaviin työpajoihin.

www.mfa.fi/lapset

- Arkkitehtuurimuseon opetusaineisto- ja muun muassa Arkkitehtuurin vuosikymmenet, Maailman paras koulu ja Uutta vanhaa ja vihreää.

[www.edu.fi/muotoilu- ja _arkkitehtuurikasvatus](http://www.edu.fi/muotoilu-ja_arkkitehtuurikasvatus)

- Ideoita, näkökulmia ja tietoa muotoilusta ja rakennetusta ympäristöstä. Muotoilu- ja arkkitehtuurikasvatus -materiaali on suunniteltu erityisesti kuvataiteen ja käsityön, mutta myös muun opetuksen tueksi. Tätä verkkoaineistoa voi hyödyntää opetuksen yhteisessä suunnittelussa ja oppiaineiden integroinnissa. Monipuoliset esimerkit tarjoavat opettajille työkaluja myös paikallisen asiantuntemuksen ja kulttuuriympäristön hyödyntämiseen. Verkkoaineisto voi tukea pedagogista yhteistyötä eri koulutusmuodoissa; perusopetuksessa, ammatillisessa koulutuksessa, lukiokoulutuksessa ja taiteen perusopetuksessa.

www.kulttuuriperintokasvatus.fi/

- Materiaalia kulttuuriperintökasvatuksen ja -opetuksen tueksi.

www.liikkeelleymparisto.fi/

- Menetelmiä ja tehtäväideoita tukemaan oppiaineiden ja aihekokonaisuuksien opetusta opetussuunnitelman mukaisesti esimerkiksi Korttelitutkimus, Kokemuksellinen kartta, Maisema - Paikka – Tila ja Arkkitehtuurikävely.

www.rakennusperinto.fi

- Monipuolista tietoa rakennusperinnöstämme.

www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparistopaivat/fi_FI/kulttuuriymparistopaivat/

- Euroopan rakennusperintöpäivien materiaalit muun muassa Koulujen oma ERP.

www.rky.fi

- Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen sivusto.

www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto

- Museoviraston sivuilta löytyvä kulttuuriympäristömateriaali.

www.joy2010.fi/joy-kampanja

- Jokaisen oma ympäristö kampanja. Kampanja päättynyt, mutta tehtävät jatkuvat.

www.jalleenrakennuskausi.fi/

- Sivusto on tehty pääasiassa koulu- ja laisten opetusohjelmaksi tehtävineen, mutta sopii kaikille lähihistoriasta kiin-nostuneille.

www.pohjois-savonmuisti.fi/

- Pohjois-Savon museot verkossa. Sivuston kautta linkkejä myös muihin Pohjois-Savon sivustoihin ja aineistoihin.

www.saranat.fi/

- Heinäveden, Joroisten, Leppävirran, Pieksämäen ja Varkauden kulttuuriympäristöä verkossa.

4.7 Asiantuntijaresurssit ja toimintakenttä

Arvio viranomaisten ja asiantuntijoiden verkostosta ja henkilöresurssin riittävydestä

Rakennettu kulttuuriympäristö, ja kulttuurimaisema

Valtakunnallisesti maisema- ja kulttuurimaisema -kysymysten parissa toimiville viranomaisille järjestetään vuosittain kulttuurimaiseman hoidon ja rakennetun ympäristön neuvottelupäiviä, joissa teemana on tavallisesti toimintaympäristön ja hallinnonalan muutosten ynnä muiden ajankohtaisten asioiden käsittely. Näihin tilaisuuksiin voivat osallistua myös sidosryhmien edustajat.

Pohjois-Savossa viranomaisten ja asiantuntijoiden verkostoituminen maiseman ja kulttuurimaiseman hoitoon liittyvissä kysymyksissä tapahtuu luontevasti ELY-keskuksen vetämässä kulttuuriympäristöareenassa. Monipuolisesti eri alan asiantuntijoita yhdistänyt keskustelu- ja ryhmätyö on tuonut uusia näkökulmia maiseman ja kulttuurimaiseman vaalimiseen. Yhteistyön jatkumiselle uhkana on, löytyykö työryhmässä olevilta henkilöiltä aikaa ja innostusta jatkaa kokoontumisia, kun kulttuuriympäristöohjelman päivitys saadaan vietyä loppuun.

Viranomaistoiminnassa vähenevät henkilöresurssit ja määrärahat vaikeuttavat omalta osaltaan maiseman ja kulttuurimaiseman hyväksi tehtävää työtä. Tulevaisuudessa inventoinnit tehdään konsulttityönä. Aktiivisten kansalaisten tarve ja heidän panoksensa kulttuuriympäristöasioissa kasvaa.

Muinaisjäännökset (arkeologinen kulttuuriperintö)

Yleisesti ottaen arvio Pohjois-Savossa olevista resursseista arkeologisen kulttuuriperinnön tutkimiseen ja hoitoon ovat liian pieniä tämän päivän haasteisiin nähden. Pohjois-Savon

kulttuuriympäristön hoito-ohjelman käynnistyminen on resurssitilanteen ja kehittämistarpeiden esille saattamisen kannalta positiivinen asia.

Muinaisjäännösten inventointi- ja myös mahdollisen hoidon toteuttamista ja rahoittamista on mietittävä osan muun kulttuuriympäristön hoitoa. Esimerkiksi historiallisen ajan muinaisjäännöksiä saattaa tulla hoidon piiriin luonnonsuojelualueilla, kuten Metsähallituksen Telkkämäen kaskialueella (kivirauniot ja nauriskuopat).

Perinnemaisemat (perinnebiotoopit)

Viranomaisille, muille asiantuntijoille ja toimijoille on syntynyt hyvät yhteydet ja vakiintuneet yhteistyömuodot viime vuosina. Yhteistyötä tehdään jatkuvasti ja kaikki ovat ymmärtäneet että perinnebiotoopit säilyvät vain hoidon avulla. Luontevin hoitaja on viljelijä itse, jota tuetaan neuvonnan keinoin. Suurin resurssivaje on viranomaispuolella.

Arvio keskeisistä toiminnallisista sisällöistä

Kehittämistarpeita ja kehittämideoita

- Kulttuuriympäristön vaaliminen on saatava esille maakunnallisiin, seudullisiin sekä kunnallisiin strategioihin
- Kaavoitus perustuu riittäviin kulttuuriympäristöselvityksiin
- Kulttuurimaisema/perinnemaisemaopetuskohteiden ja esim. taajamalaistumien perustaminen, virtuaaliympäristöt tuottaminen nettiin
- Kulttuuriympäristöopetuspakettien tuottaminen, esim. kulttuuriympäristöpolut

Kulttuuriympäristö maankäytön, rakentamisen ja infrasuunnittelun ohjauksessa

Maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää, että kulttuuriympäristö on otettava huomioon kaikilla maankäytön suunnittelun tasoilla. Laki lähtee siitä, että kulttuuriympäristöä tulee vaalia eikä siihen liittyviä erityisiä arvoja tule hävittää. Tämä lähtökohta on kirjattu niin valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin kuin kaavojen sisältövaatimuksiinkin. Kaavojen tulee perustua riittäviin tutkimuksiin ja selvityksiin. Kaavaa laadittaessa on selvitettävä suunnitelman ja tarkasteltavien vaihtoehtojen toteuttamisen ympäristövaikutukset, mukaan lukien yhdyskuntataloudelliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja muut vaikutukset. Kansalaisten osallistuminen kaavaprosesseihin on lain keskeinen tavoite.

Kuntakaavoitusta ohjeistavassa Pohjois-Savon maakuntakaavassa (vahv. 2011) on koko maakuntakaava-aluetta koskeva kulttuuriperintöön liittyvä suunnittelumääräys: ”Alueiden käytön suunnittelussa on kiinnitettävä huomiota arkeologiseen kulttuuriperintöön ja kulttuuriympäristöinventointien päivitysinventointeihin erityisesti 1960-luvun ja sitä nuoremman rakennusperinnön osalta.” Tämä antaa hyvän lähtökohdan edellyttää riittäviä kulttuuriympäristöselvityksiä kuntien yleis- ja asemakaavoissa.

Tärkeää on saada Pohjois-Savon kuntien vanhentuneet kaavat ajan tasalle ja tehdä niihin tarpeelliset kulttuuriympäristöä koskevat suojelumerkinnot ja -määräykset. Arvokkaissa kulttuuriympäristöissä pitää kiinnittää erityistä huomiota korkeatasoiseen uudisrakentamiseen. Myös rakennus-suojelulain mahdollistamat keinot rakennusten säilyttämisessä on käytettävä hyväksi. Strateginen suunnittelu sivuuttaa usein kulttuuriympäristöt.

Perinteisen maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvan kaavoituksen rinnalle on syntymässä toinen, strategisen suunnittelun järjestelmä. Liikenteen ja eri elinkeinojen strateginen suunnitte-

lu ja erilaiset, esimerkiksi matkailuun liittyvät masterplanit jättävät kulttuuriympäristökysymykset sivuun. Kun strategioita sitten ”tuodaan kaavoihin” voidaan joutua aiempaa useammin konfliktitilanteisiin. Strategioissa saatetaan tehdä pitkälle vietyjä suunnitelmia, jotka vasta MRL:n mukaisessa prosessissa kohtaavat esimerkiksi kulttuuriympäristöasiat ja arvot. Kaavoituksen nopeuttaminen ja joustavien ratkaisujen suosiminen voivat myös rapauttaa viimeisen kymmenen vuoden aikana rakennettua osallistumisenmenettelyä.

Rakentamista ohjaavat kaavojen lisäksi kuntakohtaiset rakennusjärjestykset. Niihin voidaan sisällyttää kunnan eri osa-alueita koskevia määräyksiä, jotka velvoittavat ottamaan huomioon rakentamisessa alueen ominaispiirteet. Kaavoihin liittyvillä rakennustapaohjeilla on merkittävä rooli hyvän ympäristön luomisessa.

Purkulupapäätösten edellytyksiä harkittaessa on muistettava, että rakennusten purkaminen ei saa merkitä rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen hävittämistä eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista.

Myös teiden, vesi- ja viemärijohtojen sekä sähkölinjojen rakentamisessa tulee ottaa huomioon kulttuuriympäristöarvot.

Kulttuuriympäristö matkailussa ja elinkeinotoiminnassa

Monet kulttuuriperinnön kohteet toimivat matkailun ja muiden elinkeinosten käytössä ja näiden kohteiden hoito on sidoksissa elinkeinotoimintojen kehittämiseen. Hyvin hoidetut kulttuurimaisemat ja rakennetut ympäristöt ovat luonto- ja kulttuurimatkailun elinehtoja.

Kulttuuriympäristökasvatus, -valistus ja -tapahtumat

Kulttuuriympäristökasvatus auttaa tulkitsemaan ympäristöä, miksi ja miten ympäristö on rakentunut ja mitä se kertoo menneisyydestä. Näin tuetaan ihmisiä vastuulliseen omaa ympäristöä kohtaan ja lisätään heidän kykyä osallistua ympäristön hoitoon ja suunnit-

teluun. Hyvänä esimerkkinä toimista, joita on tehty ympäristökasvatuksen eteen, ovat esim. Kuopion koulujen kulttuuriympäristöpolut. Malli tulisi saattaa koko Pohjois-Savon alueelle käyttöön. Arkkitehtuuri- ja ympäristökulttuurikoulu Lastu pyrkii toimimaan ja tekemään työtä tämän eteen.

Materiaalien tuottoon riittävä tuki ja Pohjois-Savon Muistin valjastaminen yhteiseksi tietopankiksi tässä tapauksessa koulujen käyttöön. Eri toimijoiden tulisi täydentää sivustoa erilaisella materiaalilla. Yksi sivusto on järkevä, koska itse kullakin paikkakunnalla ei ole, eikä taida olla seutukunnittainkaan resursseja ylläpitää omaa sivustoa.

Kulttuuriympäristövalistus niveltyy saumattomasti kaikkeen ympäristön hyväksi tehtävään työhön. Vuosittain järjestetään esim. ELY-keskuksen ja järjestöjen toimesta neuvontatilaisuuksia ja teemaseminaareja. Pohjois-Savossa vietetään syyskuun toisen viikonlopun ympärillä Euroopan kulttuuriperintöpäivää järjestämällä vuosi-temaan liittyviä tilaisuuksia, käyntejä tai työnäytöksiä

Kulttuuriympäristö osana aluekehittämistä ja maakunnan strategista suunnittelua

Pohjois-Savon liitto johtaa maakunnassa aluekehitystyötä yhdessä ELY-keskuksen kanssa. Liitto vastaa maakunnallisten kehittämisstrategioiden ja -ohjelmien laatimisesta, aluekehittämistoimien suunnittelusta, sekä rakennerahasto-ohjelmien toimeenpanosta ja hallinnoinnista. Pohjois-Savon ELY-keskuksen vastuulla on ollut mm. maaseutustrategian ja ilmasto-ohjelman laatiminen. On tärkeätä, että maisema- ja kulttuuriympäristönäkökulma on sisällytetty maakunnan suunnittelujärjestelmän osaksi. Nyt kulttuuriympäristöpainotus on ollut vähäistä.

Kehittämishankkeiden ja rahoituksen koordinointi ja organisointi

Pohjois-Savon liitto koordinoi kehityshankkeita ja rahoitusta. Pohjois-Savon

ELY-keskuksella on yhdessä liiton kanssa toimeenpano- ja kehittämisvastuu. Kulttuuriympäristöön kohdistuvia hankkeita on ollut viime vuosina vain muutama. Näistä merkittävin on Varkauden rakennetun kulttuuriympäristön kunnostamiseen liittyvä Vanha-Varkaus-hanke. Paikallisia hankkeita kuten ympäristöhoitohankkeista on tehty Leader-rahoituksella.

Uusia toimijoita tarvitaan

Julkisen vallan oheneminen jatkuu, ja ihmisiä, jotka työkseen hoitavat kulttuuriympäristöasioita, on aiempaa vähemmän. Sen vuoksi on tärkeää onnistua rakentamaan yhteistyötä niin viranomaisten kuin kansalaistenkin välillä.

4.8 Kansainvälisten ja valtakunnallisten sopimusten toteutuminen

Helena Björk ja Esa Ollikainen

Kehittämistarpeita ja kehittämisideoita

- valtakunnallisesti merkittävien maisema-alueiden status
- arkeologisen kulttuuriperinnön inventointi ajantasalle
- purkamislupa pitää vaatia aina, kun on kyse kulttuurihistoriallisesti merkittävän rakennuksen purkamisesta. Rakennusluvalla, josta ei ole yleistä valitusoikeutta, ei saa purkaa ko. rakennusta. (lakimuutos)
- uudemman arkkitehtuurin inventoinnit joka kuntaan
- rakennushistoriaselvitykset kaavoitettavista/korjattavista/purettavista kultt.hist. merkittävistä kohteista
- Europa Nostra-palkintoehdokkaita Pohjois-Savon alueelta
- rakennusperintölain aktiivinen käyttö
- kansallinen kaupunkipuisto Kuopioon

Suomi on ratifioinut eli hyväksynyt muut kulttuuriympäristöjä koskevat kansainväliset sopimukset paitsi vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelusopimusta. Suomi ei ole vielä ratifioinut. Ratifioinnin jälkeen kansainväliset sopimukset implementoidaan eli toteutetaan, sopimuksen sisältö saatetaan voimaan tekemällä laki-/asetusmuutoksia. Kansainväliset kulttuuriympäristöjä koskevat sopimukset ovat usein sopimuksia, jotka ovat juridisesti ohjelmanluonteisia ja kansallisissa toimenpiteissä pyritään sopimusten ”hengen” mukaisiin toimiin ja tehdään sopimuksen edistämistoimia enemmän ei-säännellyltä pohjalta. Kulttuuriympäristöohjelman laatimistakin voidaan pitää kansainvälisten sopimusten tavoitteiden edistämisenä.

Kansainväliset sopimukset kulttuuriperinnön suojelemiseksi

UNESCO

Haagin sopimus, Yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen selkkauksen sattuessa sekä II pöytäkirja (UNESCO, Haag 1954 sekä Haag 1999)

Sopimuksessa sovitaan irtaimen ja kiinteän kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen selkkauksen aikana. Sopimuksen niin sanottu II lisäpöytäkirja pyrkii selkiyttämään yleissopimuksen täytäntöönpanoa ja lisäämään sen juridista sitovuutta.

Maailmanperintösopimus, Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi (UNESCO, Pariisi 1972)

Maailmanperintösopimuksen tavoitteena on kansojen välisen yhteistyön avulla osoittaa ja turvata maailman keskeisten kulttuuriperintökohteiden arvot ja säilyminen.

Suomen maailmanperintökohteet:

- Suomenlinna (liitettiin maailmanperintöluetteloon 1991)
- Vanha Rauma (1991)
- Petäjäveden vanha kirkko (1994)
- Verlan puuhiomo ja pahvitehdas (1996)
- Sammallahdenmäen pronssikautinen röykkiöalue (1999)
- Struven ketju (2005) Kolmiomittausketju koostuu kymmenen valtion alueella olevista mittauspisteistä. Suomessa on kuusi mittauspistettä, jotka sijaitsevat Pyhtäällä, Lapinjärvellä, Korpilahdella, Torniossa, Ylitorniossa ja Enontekiöllä.
- Merenkurkun saaristo (2006)

Yleissopimus kulttuuriomaisuuden luvattoman tuonnin, viennin ja omistusoikeuden siirron kieltämiseksi ja ehkäisemiseksi (UNESCO, Pariisi 1970)

Suomi on ratifioinut Unescon yleissopimuksen kulttuuriesineiden luvattoman tuonnin, viennin ja omistusoikeuden siirron kieltämiseksi ja ehkäisemiseksi.

1. Yleissopimus kulttuuriomaisuuden luvattoman tuonnin, viennin ja omistusoikeuden siirron kieltämiseksi ja ehkäisemiseksi
2. Laki varastetuista tai laittomasti maastaviedyistä kulttuuriesineistä tehdyn Unidroit’n yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä ja yleissopimuksen soveltamisesta (877/1999) (Finlex)

Vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelu

Museoviraston Suomen merimuseo on osallistunut vedenalaisen kulttuuriperinnön suojeluun tähtäävän kansainvälisen sopimuksen valmistelutyöhön. Unescon 31. yleiskokous hyväksyi sopimustekstin marraskuussa 2001.

Unescon suojelusopimus sisältää samoja peruseriaatteita arkeologisen ja vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelusta kuin Suomen muinaismuistolaki. Viranomaiset säätelevät kulttuuriperintöön kohdistuvaa toimintaa, löydöistä on ilmoitettava viranomaisille ja sata vuotta vedessä olleet hylyt määritellään kulttuuriperinnöksi lasteeneen ja muine sisältöineen.

EUROOPAN NEUVOSTO

Suurelle yleisölle suunnattuja kulttuuritoimintamuotoja ovat Euroopan kulttuuriperintöpäivät (European Heritage Days), kulttuurireitit (Cultural Routes) ja kulttuuriperintöopetus.

European Heritage Network (HEREIN) on Euroopan neuvoston ylläpitämä portaali, jolla välitetään tietoa Euroopan maiden kulttuuriperintöpolitiikasta ja kulttuuriperinnön vaalimisesta.

Euroopan rakennustaiteellisen perinnön suojelua koskeva yleissopimus (Euroopan neuvosto, Granada 1985)

Sopimuksen päämääränä on helpottaa rakennustaiteellisen perinnön tunnistamista, suojelua ja säilyttämistä sekä edistää eurooppalaista yhteistyötä. Suomessa sopimuksen toimeenpano ja seuranta on ensisijaisesti opetus- ja kulttuuriministeriön vastuulla.

Maltan sopimus (1992) Arkeologisen kulttuuriperinnön suojelu

Suomi allekirjoitti vuonna 1994 Euroopan arkeologisen kulttuuriperinnön suojelusta koskevan yleissopimuksen. Sopimus astui voimaan toukokuussa 1995. Yleissopimuksen tarkoituksena on suojella arkeologista kulttuuriperintöä Euroopan maiden yhteisen muistin lähteenä sekä historiallisen ja tieteellisen tutkimuksen aineistona. Arkeologisen kulttuuriperinnön osiksi katsotaan kaikki kiinteät muinaisjäännökset ja irtaimet muinaisaineet sekä muut muinaisilta ajoilta periytyvät ihmisen toiminnan jäljet. Suomen muinaismuistolaki noudattaa sopimuksessa esitettyjä pääperiaatteita.

Eurooppalainen maisemayleissopimus (Euroopan neuvosto, Firenze 2000)

Laaja maisemasopimus kattaa luonnon- ja kulttuurimaisemat, suojelualueet ja tavallisen ympäristön. Sen päämääränä on maisemasuojelun ja -hoidon ja maisemasuunnittelun sekä siihen liittyvän eurooppalaisen yhteistyön edistäminen. Sopimus kattaa luonnon-, maaseutu- ja kaupunkialueet ja kaupunkien reuna-alueet, samoin maasisävesi- ja merialueet.

Yleissopimuksen yhteydessä perustettu Euroopan neuvoston maisemapalkinto on tunnustus, joka voidaan myöntää paikallis- ja alueviranomaisille tai ryhmittymille, jotka ovat ottaneet käyttöön politiikan tai toimenpiteitä, jotka ovat osoittautuneet pysyvästi tehokkaiksi ja ovat esimerkkinä muille alueviranomaisille Euroopassa. Tunnustus voidaan myös myöntää kansalaisjärjestöille, jotka ovat erityisen merkittävästi osallistuneet maisemasuojeluun, -hoitoon tai -suunnitteluun.

Portorozin julistus (Euroopan neuvosto, Portoroz 2001)

Julistus korostaa kansalaisjärjestöjen roolia kulttuuriperinnön hoidossa. Järjestöille on varmistettava riittävä tiedonsaanti ja turvattava mahdollisuus koulutukseen, jotta rooli julkisen sektorin työn täydentäjänä ja rakentavana kriittikkona toteutuu.

ICOMOS (International Council of Monuments and Sites)

ICOMOS on maailmanlaajuinen asiantuntijoista koostuva järjestö, joka edistää historiallisten rakennusten ja alueiden, arkeologisten kohteiden ja kulttuurimaisemien tutkimusta ja suojelua.

Venetsian julistus Kansainvälinen julistus monumenttien suojelusta (ICOMOS, Venetsia 1964)

Venetsian julistus on ICOMOS:n (International Council on Monuments and Sites) julistus monumenttien suojelusta ja restauroinnista. Julistus määrittelee muun muassa suojelun, restauroinnin sekä dokumentoinnin periaatteita.

Firenzen julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta (ICOMOS, Firenze 1981)

Julistus määrittelee historiallisten puutarhojen suojelun edellytykseksi kohteiden historiallisten arvojen määrittämisen ja dokumentoinnin. Julistuksessa määritetään hoidon, restauroinnin ja rekonstruoinnin sekä puutarhojen käytön periaatteita.

Julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta (ICOMOS, Washington 1987)

Julistus käsittää kaikki historialliset kaupunkimaiset alueet sekä niiden rakennetut ja luonnonympäristöt. Julistuksessa kannustetaan ottamaan suojelu huomioon kaupunki- ja aluesuunnittelussa ja tekemään suojelusuunnitelmia. Lisäksi korostetaan kansalaistoiminnan merkitystä.

Julistus arkeologisen perinnön suojelusta ja hoidosta (ICOMOS, Lausanne 1990)

Julistuksessa arkeologisen perinnön suojelua kehoitetaan edistämään kaa-voituksen, maankäytön, lainsäädännön sekä mm. koulutuspolitiikan avulla. Julistuksessa korostetaan myös osallistumisen, tiedon saatavuuden, selvitys- ja tutkimustyön sekä kansainvälisen yhteistyön merkitystä.

Kulttuurimatkailejajulistus (ICOMOS, Meksiko 1999)

Julistuksen mukaan kulttuurikohteissa tapahtuvan matkailun tulee tapahtua kestävän kehityksen periaatteiden mukaan. Matkailusta tulee olla hyötyä paikallisille, joilla on oltava mahdollisuus olla mukana matkailun kehittämisessä.

ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, 1956-)

ICCROMin päätehtävä on huolehtia kulttuuriperinnön suojelun mahdollisuuksista. Se toimii sekä esineellisen perinnön että fyysisen kulttuuriympäristön suojelussa. ICCROM tarjoaa jäsenvaltioidensa kansalaisille kulttuuriperintöön liittyvää koulutusta, seminaareja ja laitoksen kirjaston palveluita. Laitokseen kuuluvat verkostot ja tutkimushankkeet ovat merkittäviä sen päämäärien täyttämisenä.

Europa Nostra on kulttuuriperintöä vaaliva eurooppalainen järjestö.

Europa Nostra myöntää vuosittain palkintoja kulttuuriperintöä vaalivista hankkeista. Vuonna 2012 palkintoja myönnettiin eri sarjoissa kaikkiaan 28 hankkeelle. Palkinnon sai Suomesta joensuulaisen Tuupovaara-Seuran restaurointi- ja koulutushanke. Seuran palkkaamat pitkäaikaistyöttömät restauroivat 32 kulttuurihistoriallisesti arvokasta rakennusta. Lisäksi suoritettiin 8 ammattitutkintoa. Erityismaininnan sai suomalaisten opiskelijoiden konservointihanke Italiassa, konservointikohde oli Alvar Aallon suunnittelema paviljonki Venetsiassa. Turku-
lainen arkkitehti Benito Casagrande sai

erityismaininnan elämäntyöstään, joka kohdistui muun muassa Turun historiallisen keskustan pelastamiseen.

Kansallisia ohjelmia ja päätöksiä

- Valtioneuvoston hyväksymät valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT2000, 2009)
- Valtakunnallinen kulttuuriympäristö strategia on valtioneuvosto hyväksynyt 20.3.2014
- Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt (RKY 2009)
- Valtion rakennusperintö
Merkittävä osa valtion rakennusperinnöstä (noin 800 rakennusta) on suojeltu vuoden 1985 rakennussuojelulakia täydentäneellä asetuksella valtion omistamien rakennusten suojelusta (480/1985). Nyttemmin asetus on lakkautettu suojelun välineenä, ja valtionkin rakennusten suojelusta päätetään rakennusperinnön suojelemisesta annetun lain (2010) mukaisesti. Aiemmin asetuksen 480/1985 nojalla tehdyt suojelupäätökset pysyvät kuitenkin voimassa omistuksesta riippumatta.
- Valtakunnallisesti merkittävät maisema-alueet
- Kansallismaisemat (27 kpl)
- Kansallispuistot (37 kpl), luonnonpuistot (19 kpl)
- Kansalliset kaupinkipuistot (5kpl)

Yksittäisiä suojelusopimuksia

- Rautatieasema-alueiden suojelusopimukset
- Stora Enson ja Metsäliiton suojelusopimukset
- Metsähallitus, metsäkämpät

4.9 Edellisen kulttuuriympäristön hoito-ohjelman arviointi

Heli Ek

Toteutuneet ja toteutumattomat tavoitteet

Pohjois-Savon kulttuuriympäristön hoito-ohjelma oli laadittu vuonna 1997 eli ohjelma on yli 15 vuotta vanha. Vanhan ohjelman päätavoitteet olivat:

- saada säilymään edustava kokonaiskuva pohjoissavolaisesta rakennusperinteestä ja kulttuurimaisemasta sekä yhteiskunnallisesta kehityksestä jälkipolville;
- säilyttää aluetta ja eri aikakausia mahdollisimman kattavasti edustavia rakennustyyppkejä, joissa näkyvät myös alueelliset ominaispiirteet. Näiden kohteiden ja kulttuurimaisemien säilyminen tulee turvata;
- jakaa tietoa kulttuuriympäristöstämme ja sen arvoista, jota voidaan käyttää hyväksi kaikessa yhdyskuntasuunnittelussa.

Vanhassa kulttuuriympäristön hoito-ohjelmassa asetettiin seuraavat toimenpiteet ja ohessa arviot siitä, miten ne ovat toteutuneet:

Tavoite I: Kulttuuriympäristöjä koskevan tiedon ja tietoisuuden vahvistaminen

1. Alue- ja rakennusinventoinnit ja maisemahoitosuunnitelmat tehty valtakunnallisesti arvokkailla maisema-alueilla.
 - Maakuntakaavaan liittyen on tehty selvitykset niin rakennetusta kulttuuriympäristöstä kuin maisema-alueista. Valtakunnallisilla alueilla tehtiin hoitotoimenpiteitä Väisälänmaella ja Mustimäellä, mutta aikaa on kulunut niin kauan, että alueet vaativat uusia toimenpiteitä.
2. Alue- ja rakennusinventoinnit tehty valtakunnallisesti arvokkaila merkittävässä kulttuurihistoriallisissa ympäristöissä
 - Liittyvät maakuntakaavoitukseen. Julkaisut Kuopion seudun kulttuuriympäristö seutukunnan vahvuudek-

si ja Pohjois-Savon kulttuuriympäristöselvitys.

3. Aihekohtaiset; vesirakenteet, pappilat, navetat, koulut, asemat

- Erillisselvitykset tehty vesirakenteista ja pappiloista. Navetat ja koulut ovat osana maakuntakaavaselitystä. Museovirasto on tehnyt rautatieasemaselvitykset.

4. Kuntakohtaiset inventoinnit

- Pohjois-Savon rakennusperinnön perusinventointitilanne ilmenee taulukoissa ja kartalta. Kulttuuriympäristöhoito-ohjelmia ei ole laadittu ohjelmassa esitetyn tavoitteen mukaisesti.

5. Inventoinnit atk-rekisterissä

- Inventoinnit on viety ympäristöhallinnon tietojärjestelmään.

6. Kuntakohtaiset inventointijulkaisut

- Ei ole tehty, Kaavoitukseen liittyen erillisselvityksiä.

7. Muinaismuistaluekartoitukset

- Kaavoituksen yhteydessä on edellytetty myös muinaismuistoinventointien tekemistä. Laajemmissa kaavoissa näin on tehty.

8. Maakunnallisesti arvokkaat rakennukset ja alueet valittu ja koottu julkaisuun

- Maakunnallisesti arvokkaiden alueiden arvottaminen on tapahtunut maakuntakaavoituksen yhteydessä, mutta varsinaisesti sellaista arviota, mitkä ovat maakunnallisesti arvokkaat rakennukset ei ole tehty.

9. Kulttuuriympäristöhoito-ohjelma

- Kulttuuriympäristön hoito-ohjelma on ollut taustalla. Näkökulma, että toimenpiteet olisivat olleet tietoisesti osa ohjelmaa, on jäänyt vähemmälle huomiolle.

10. Tiedottaminen ja kouluttaminen on säännöllistä, aiheena ajankohtaiset kulttuuriympäristönhoitoon liittyvät teemat

- Rakennusperintöpäivään liittyen teemat ovat olleet esillä Pohjois-Savossa.

11. Yhteistyö koulujen ja tutkimuslaitosten kanssa toimii, kultt.ymp. hoito osaksi opetusohjelmaa

- Lastun toiminta on ollut koko ohjelmakauden. Yksittäisille koululle tehty esim. kulttuuriympäristöpolkuja.

12. Yhteistyö eri viranomaisten välillä

- Yhteistyö toimii ja sujuu arjessa, mutta kehitettävää on. Kulttuuriympäristöyhteistyöryhmän toiminta on ollut keskeytyksissä 2000-luvun alkuvuosista lähtien, käynnistyi uudelleen 2011.

Tavoite II: Korjausrakentaminen ja kulttuuriympäristön hoidon määrällinen ja sisällöllinen kehittäminen

1. Valtion tuen jakaminen

- Valtion jaettavaa avustusrahaa Pohjois-Savoon on tullut viime vuosina 140 000 €, vuonna 2010 rahat puolittuivat. Periaate on ollut, että rahaa on myönnetty ”kannustusperiaatteella”.

2. YM/Museoviraston rakennussuojelu

- Museoviraston osalta määrärahat Pohjois-Savossa ovat olleet noin 20 000 €.

3. Aluearkkitehtitoiminta

- Aluearkkitehtitoimintaa ei ole Pohjois-Savossa. Kiuruvedellä on ollut, mutta kaavoittajan virka on vakinaistettu.

4. Korjausrakentamiskeskukset

- Korjausrakentamiskeskuksia ei ole saatu perustettua. Kuopiossa asiaan liittyen tehtiin suunnitelma, mutta se ei saanut rahoitusta.

5. Projektit

- Ohjelmassa esitetyt projektit olivat käynnissä ja ne vietiin loppuun esim. Väisälänmäki.

6. Yhteistyö viranomaisten kesken

- ELY ja Museovirasto tekevät yhteistyötä rahoituksessa.

Tavoite III: Kulttuuriympäristön vaaliminen maankäytön suunnittelussa

1. YVA-yhteistyöryhmä toimii myös maankäytön suunnittelussa

- Ympäristövaikutusten arviointi ei ole muodostunut erilliseksi, vaan kaavoissa on kaavan vaikutusten tarkastelu keskeisessä roolissa.

2. Kuntien kaavoituskatsauksiin sisältyy kunnan kulttuuriympäristöhoito-ohjelma ja vanhentuneiden kaavojen tarkistaminen. Valtakunnallisesti arvokkaat ja uhanalaiset arvokkaat kohteet on suojattu kaavalla

- Kuntien kulttuuriympäristöohjelmien teko ei ole käynnistynyt esitetyllä tavalla. Johdonmukaista kaavasuojelun ulottamista nimenomaan valtakunnallisesti arvokkaisiin ympäristöihin ei ole tehty.

3. Erityisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen yleiskaavoitusta tuetaan. Vanhentuneita yleiskaavoja tarkistetaan.

- Yleiskaavoituksen tuki on poistunut valtion budjetista, joten rahoituksellista tukea ei ole voitu antaa.

4. Kulttuuriympäristönhoito sisältyy seutukaavaan

- Maakuntakaavoitukseen on tehty hyvät kulttuuriympäristöselvitykset rakennetun kulttuuriympäristön osalta. Arkeologiset selvitykset Kuopion seutua lukuun ottamatta puuttuvat.

5. Yhteistyö eri viranomaisten välillä toimii

- Kehitettävää.

Liite 1 Käsitteet

Lähde: Keski-Suomen kulttuuriympäristöohjelma

1. Yleisiä käsitteitä

Kulttuuriympäristö

Ihmisen muovaama ympäristö, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta. Siihen kuuluvat kulttuurimaisema, rakennettu kulttuuriympäristö, muinaisjäännökset ja perinnebiotoopit.

Arvo

Arvo perustuu asian, kohteen jne. ominaisuuksiin. Arvottamisperusteissa pyritään objektiivisuuteen. Esimerkiksi rakennusten ja rakennetun ympäristön arvottamisperusteena käytetään useita kriteerejä: edustavuus, tyypillisuus, harvinaisuus, monipuolisuus, säilyneisyys, alkuperäisyys.

Inventointi

Perustietojen kokoamista ja taltioimista. Inventointityö on esimerkiksi rakennus-, maisema-, muinaisjäännös- tai ympäristökokonaisuuksien sen hetkisen tilan ja asun kuvaamista, luettelointia ja taltioimista.

Kaavasuoja

Kaavasuojelusta säädetään maankäyttö- ja rakennuslaissa. Kaavalla voidaan suojella rakennuksia, rakennusten osia tai maisema-alueita. Suojelumerkintöjä voi olla asema, yleis- ja maakuntakaavoissa.

Kaavoittaminen

Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan tehtävä etukäteissuunnitelma maa-alueen käytöstä. Kaavatasoja on kolme: maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava.

Kulttuuriperintö

Kulttuuriperintö tarkoittaa ihmisen toiminnan vaikutuksesta syntynyttä henkistä ja aineellista perintöä. Aineellinen perintö voi olla joka irtainta tai kiinteää.

Merkittävä, arvokas

Alueen tai kohteen ominaisuuteen ja erityispiirteiden analysointia ja suhteuttamista johonkin laajempaan kokonaisuuteen esim. alue, rakennustyyppin historia tai historiallinen ilmiö. Alueita ja kohteita voidaan nimetä esimerkiksi valtakunnallisesti, maakunnallisesti, seudullisesti tai paikallisesti merkittäviksi/arvokkaiksi.

Selvitys

Alueen tai kohteen historian, ominaisuuksien ja kohteessa tapahtuneiden käytön, toiminnan tai fyysisten piirteiden muutosten kuvaamista ja selvittämistä arkisto- ja kirjallisuuslähteisiin perustuen. Selvitys sisältää johtopäätöksiä ja yhteenvetoja alueen tai alueiden arvosta (vrt. maisemaselvitys, rakennushistoriallinen selvitys)

1.2. Rakennettuun ympäristöön liittyviä käsitteitä

Rakennettu ympäristö, rakennettu kulttuuriympäristö

Rakennettu ympäristö on se osa kulttuuriympäristöä, joka helpoimmin havaitaan ja mielletään ihmisen jäljiksi. Se muodostuu rakennuksista, väylistä, johdoista ja rakennelmista sekä niihin kuuluvista muista alueista kuten pelto-, puisto- ja liikennealueista. Rakennusperinteen vaaliminen on yhteisen kulttuuriomaisuuttamme vaalimista.

Entistää

Aidon vanhan rakennusosan, rakennuksen tai pinnan tms esiin ottamista ja säilyttämistä. Palauttamista aikaisempaan asuunsa. (Kts. restauroida.)

Historiallinen kerroksisuus

Alueen tai kohteen ominaispiirre, kun alueella tai kohteella on näkyvissäkoettavissa eri aikakausien rakenteita, materiaaleja, tyylipiirteitä tms. jotka ilmentävät rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa ja jatkuvuutta.

Historialliset arvot

Rakennusinventoinnissa historiallisia arvoja omaaviksi kohteiksi katsotaan Suomen, maakunnan tai paikkakunnan vaiheisiin tai johonkin merkittävään historialliseen tapahtumaan liittyvät kohteet, henkilö-, talous- oppi- tai sosiaalhistoriaan liittyvät rakennukset ja muistomerkit.

Kansallinen kaupunkipuisto

Kansallinen kaupunkipuisto voidaan perustaa, kun halutaan säilyttää kaupunkimaiseen ympäristöön kuuluvan alueen kulttuuri- tai luonnonmaisema, historialliset ominaispiirteet tai kaupunkikuvalliset, sosiaaliset, virkistykelliset tai muut erityiset arvot. Perustamisesta päättää kaupungin hakemuksesta ympäristöministeriö. Kansallisesta kaupunkipuistosta on säädetty maankäyttö- ja rakennuslaissa.

Kaupunkikuva, taajamakuva

Rakennetun ympäristön ja kaupunki- tai taajamatilan visuaalisesti hahmotettava ilmiasu.

Konservoida

Rakennuksen, rakennusosien tai pintakäsittelyjen säilymiseksi turvaamiseksi tarvittavat tekniset toimenpiteet. Yleensä vain museo-kohteita tai muita erityisen arvokkaita kohteita konservoidaan.

Korjata

Viallisen rakenteen, osan tai laitteen vaihtamista toimivaan. Palauttava eli entistävä korjaus = Rakennuksen tai sen osien palauttamista joko alkuperäiseen tai jonkin myöhemmän kehitysvaiheen asuun. Muuttava korjaus = Rakennuksen kokonaishahmoa tai sen osia muutetaan. Säilyttävä korjaus eli konservointi = Rakennuksen kokonaisuus ja rakenteet korjataan nykyasuun.

Maakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö

Asiantuntijaviranomaisen määrittelemä maakunnallista ominaisluonnetta ja maakunnallisia erityispiirteitä ilmentävä rakennettu kulttuuriympäristö.

Maisemalliset arvot

Rakennusinventoinnissa maisemallisesti arvokkaat kohteet ovat merkittävä osa kulttuurimaisemaa tai kaupunkikuvaa tai ympäristönsään huomattava kiintopiste. Maisemalliset arvot liittyvät kulttuuriympäristöön ja rakennusten muodostamiin alueisiin.

Moderni arkkitehtuuri

Tarkoittaa sotien jälkeistä, teollista rakennustapaa, jolle on leimallista yksinkertainen, pelkistetty ulkoasu ja tilaratkaisujen tarkoituksenmukaisuus.

Museointi

Kohteen tai rakennuksen muuttaminen museoksi.

Museotie

Tiehallinto on valinnut säilytettäväksi 55 museotietä ja –siltaa tallentaakseen tieliikenteen kehitystä valottavia erityispiirteitä. Pohjois-Savossa on yksi museotie (Leppävirta, Nikkilänmäentie)

.

Peruskorjata

Parantaa, muuttaa rakennukset käyttöarvoa korjauksen yhteydessä. Käsitetään usein uudisrakentamiseen verrattavaksi korjaustoimenpiteeksi. Perusparantaminen.

Rakennushistorialliset arvot

Rakennusinventoinnissa tarkoittavat esimerkiksi sitä, että rakennus on rakennustaitteellisesti tai rakennusteknisesti arvokas, edustaa aikakaudelleen tai jollekin alueelle luonteenomaista rakennustapaa tai on merkittävä eri sosiaaliryhmien rakennusperinteen esimerkiksi taikka on merkittävä osa yksittäisen suunnittelijan tuotantoa.

Rakennusjärjestys

Rakennusjärjestyksessä annetaan ne paikalliset oloista johtuvat, kuntaa tai sen osaa koskevat määräykset, jotka katsotaan tarpeelliseksi sopivan ja hyödyllisen rakentamisen edistämiseksi sekä kaavoituksen toteuttamisen helpottamiseksi. Rakennusjärjestyksen hyväksyy kunnanvaltuusto.

Rakennusperinnön hoito

Rakennetun kulttuuriympäristön säilyttämiseksi suoritettavaa kunnossapito- ja korjaustoimintaa, tutkimus- ja selvitystoimintaa sekä hallinnon eri tasojen toimenpiteitä.

Rakennussuojelu

Lakia rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010), kirkkolailla (1054/1993), ortodoksisesta kirkosta annetun lain (985/2006) sekä maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) säännösten nojalla kaavoilla.

Rakennustapaohjeet

Kokoelma ohjeista, jotka on laadittu tietyn yksityiskohtaisen kaava-alueen toteuttamissuosituksia. Ohjeisto antaa neuvoja ja suosituksia rakennusten sijoittelusta, ulkoväriyhteydestä, kattokaltevuudesta, istutusalueista ja istutettavista kasveista tietyllä alueella ja ne täydentävät kaava-asiakirjoja.

Rakennustyyli

Suomessa yleisimmin vaikuttaneet rakennustyyli ovat selkeimmin havaittavissa tyylien jälkeen mainittuina vuosikymmeninä Empire 1810-1850; Uusgotiikka 1860-1870; Uusrenessanssi 1870-1890; Kansallisromantiikka 1900-1910; Jugend 1900-1910; Klassismi 1920-luku; Funktionalismi 1930-1940; Modernismi 1950-luku; Postmodernismi 1980-luku

Restauroida

Rakennetun ympäristön, rakennuksen tai sen osan korjaus kiinnittäen erityistä huomiota kohteen kulttuurihistoriallisiin arvoihin sekä vanhaan rakennustapaan. Palauttaa alkuperäinen jo hävinnyt asu korjaus-, entistämisen- ja konservointimenetelmillä. ks Entistää, palauttava korjaus.

Suojeluesitys

Kirjallinen ja perusteltu esitys ELY-keskukselle suojelupäätöksen tekemiseksi. Esityksen voi tehdä omistaja, kunta, valtion viranomais, maakuntaliitto tai kulttuuriperinteitä vaaliva rekisteröity yhdistys. Suojelu voidaan toteuttaa MRL:n tai rakennussuojelulain nojalla.

Suojelumerkintä

Asemakaavassa suojelua osoittava, esimerkiksi SR, sr tai /s-merkintä

Suojelumääräys

Asemakaavassa tai rakennussuojelupäätöksessä annettu suojelun sisällön määrittely, sanallinen kuvaus siitä, miten säilyminen turvataan.

Toimenpidekielto

Rakennussuojelulain nojalla annettu kielto ryhtyä purkamiseen tai muuhun toimenpiteeseen, joka saattaa vaarantaa rakennuksen kulttuurihistoriallista arvoa. Kiellon antaa ELY-keskus.

Työppitalo

Valmiiden, rakennuspaikkaa huomioimattomien, monistettaviksi tarkoitettujen piirustusten mukaan rakennettu talo

Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö

Valtioneuvoston hyväksymät valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt löytyvät RKY.fi-sivustolta.

1.3. Maisemaan liittyviä käsitteitä

Maisema

Katsojasta jonkin matkan päässä oleva, näköaistilla havaittava fyysinen ympäristökokonaisuus (maisemakuva), joka koostuu monenlaisista kerroksista ja elementeistä, kutsutaan maisemaksi. Osa näistä elementeistä on elottomia, kuten vesi, kallio, maaperä ja ilma, jotka kuitenkin luovat elolliselle ympäristölle reunaehdot. Maisemaan liittyy aina historiallista kerroksellisuutta ja se voi olla leimallisesti joko kulttuurimaisemaa tai luonnonmaisemaa. Maisema on myös subjektiivinen käsite. Maisemaa analysoidessa tutkitaan maisemarakenne sekä sen kehityshistoria, maastorakenne, kulttuurihistoria. Analysoinnin tuloksena saadaan arvotettua maisemakuvaa.

Aho

Kaskimaalle syntynyt niitty. Ahoja on koko maassa enää hyvin vähän jäljellä. Lähes ainoita, jatkuvasti kaskikaudesta lähtien käytössä olleita edustavia ahoja ovat Kolin vaarojen ahot.

Hakamaa

Hakamaa on aidattu harvaa puustoa kasvava luonnonlaidun. Hakamaalla niittykasvit ovat runsaampia kuin metsäkasvit.

Kansallismaisema

Käsite kytkeytyy 1800-luvun alkupuolella, romantiikan aikakaudella kirjallisuudessa ja kuvataiteessa vallinneisiin ilmiöihin. Kansallismaisemalla on tunnepohjainen sisältö ja voimakas symboliarvo. Käsitteellä kansallismaisema ei ole virallista asemaa.

Keto

Keto on kuiva tai kuivahko niitty. Hiekkaisille ja kalliisille maille on jopa vuosisatoja jatkuneen laidunnuksen tuloksena syntynyt omalaeimaisia kasviyhdyskuntia, jotka viihtyvät niukkaravinteisessa maassa. Ketoja koristavat monet värikkäät kukat, kuten mäkitervakko, kissankello, ketoneilikka ja keltamatar. Nykyisin kedot ovat suuresti harvinaistuneet ja kooltaan pieniä.

Kulttuurimaisema

Ihmisen käyttämä, hoitama, muovaama tai rakentama maisemakuva, jossa ihmisen toiminnan jäljet ovat näkyvillä ja jossa maisema muuttuu jatkuvasti ihmisen toiminnan kautta. Käsitteellä ei ole arvovarausta. Kulttuurimaisema koostuu erilaisista maisematyypeistä, tällaisia ovat mm. avoin viljelymaisema, metsämaisema, laidunmaisema, taajama, mäkiäskäly ja rantamaisema. Kulttuurimaisema ei ole koskaan irrallaan luonnonmaisemasta, vaan pohjautuu siihen.

Luonnonmaisema

Luonnonmaisema kertoo aina seudun muinaisista vaiheista, kuten esimerkiksi korkeimman rannan sijainnista, jolloin vain korkeimmat mäen näkyivät. Tarkoittaa pinnan muodostusta vesistöjä, kasvillisuutta ja muuta luontoa, jossa leimaa antavina piirteinä on luonnonmukaisuus. Koskematon luonnonmaisemaa on nykyisin hyvin vähän tai ei ollenkaan. Ihmisen jäljet ovat piilossa.

Maakunnallisesti arvokas maisema-alue

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet selvitettiin Pohjois-Savon maakuntakaavan laatimisen yhteydessä.

Maamerkki

Erotuu muusta ympäristöstä joko sijaintinsa, visuaalisen hahmotettavuuden tai siihen liittyvän merkityksen vuoksi. Tyypillisiä maamerkkejä ovat kirkot, muut korkeat rakennukset, kalliot ja mastot.

Maisema-alue

Kokonaisuus, joka yhden tai useamman maiseman perustekijän osalta on yhtenäinen.

Maisema-alue, luonnonsuojelulainnoilla perustettu

Luonnon- tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisten arvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi ympäristöministeriön tai ELY-keskuksen päätöksellä perustettu alue.

Maisemakuva

Maiseman visuaalisesti hahmotettava ilmiö. Maisemakuva syntyy maiseman perustekijöiden koosta, muodosta, keskinäisestä hahmotettavasta järjestyksestä sekä laadusta.

Maisemamaakunta

Suomi on jaettu kymmeneen luonnonpiirteiltään yhtenäiseen maisemamaakuntaan. (Maisemanhoito, maisema-aluejohtajien mietintö I, ympäristöministeriö, mietintö 66/1992).

Maiseman perustekijät

Elollisia ja elottomia osatekijöitä, joista maisema koostuu ja rakentuu: maa- ja kallioperä ja niiden muodostama topografinen vaihtelu, vesi, kasvillisuus ja ihmisten tuottama kulttuurivaikutus kuten rakennettu ympäristö, pellot ja tiestö.

Maiseman solmukohta

Usean maiseman perustekijöiden leikkauspiste tai kohtauspaikka.

Maisemanhoito

Maiseman säilyttämiseksi ja kehittämiseksi tehtäviä konkreettisia toimenpiteitä, tutkimus- ja selvitystoimintaa sekä hallinnon eri tasojen toimenpiteitä.

Maisemaraja

Yhden tai useamman maisemaelementin muutoskohta. Maisemaratat voivat olla luontaisia (esim. maa/vesi, maalajin tai kasvustotyyppien vaihtuminen), kulttuurin muovaamia (esim. pelto/metsä, maastonmuotoja mukaileva tie), historiallinen (esim. muinaisranta, myös luontainen raja tai kasketun alueen raja joka on myös kulttuuriraja) tai tekninen raja (esim. avohakkuu, valtatie, voimalinja).

Maisemarakenne

Kallio- ja maaperän, veden ja ilman yhteisvaikutuksen muokkaama kullekin paikalle ominainen maastorakenne ja maastorakenteen tarjoama luonteenomainen kasvustotyyppi sekä tapa käyttää kasvustoa ja/ tai maastorakennetta, (esim. viljelytekniikan valintaan). Maisemarakenne on jatkuvasti muuttuva kokonaisuus, jossa eri osatekijä vaikuttavat toisiinsa.

Maisematila

Tila, jonka muodostavat maiseman perustekijät ja niiden keskinäiset suhteet. Maisematilat voivat olla selkeästi rajoittuvia tilakokonaisuuksia tai laajoja rajautumattomia avoimia alueita. Maisematilat voivat muodostaa tilasarjoja. Avoimia tiloja ovat esimerkiksi metsän rajaamat pellot ja järvet, avoimia rajautumattomia tiloja ovat laajat peltoaukeat ja merimaisema, puoliavoimia esim. hakamaat ja puistot.

Maisematyyppi

Maisemaa voi tyypitellä esimerkiksi maisemarakenteen, maisemakuvan, maankäytön, kulttuuripiirteiden, luonnonpiirteiden jne. perusteella. Maiseman päätyyppejä ovat luonnonmaisema ja kulttuurimaisema.

Maisemavaurio, maisemahäiriö

Maisemarakenteen ominaispiirteitä tai maisemakuvan laatua heikentävä toimenpide (esimerkiksi laaja-alainen soranotto tai huonosti maisemaan sovitettu tie). Maisemahäiriö voi ajan myötä itsestään korjaantua tai se voidaan korjata maisemoinnilla.

Maisemointi

Maisemoinnilla tarkoitetaan maisemavaurioiden korjaamista tai verhoamista kasvillisuudella.

Metsälaidun

Metsälaidun on laidunnettu metsä, jossa vallitsevat metsäkasvit ja niittykasvit menestyvät lähinnä puuston aukkopaikoissa. Mitä tehokkaampaa ja pitkäaikaisempaa laidunnus on ollut, sitä runsaampia ovat niittykasvit ja -eläimet

Miljöö

Ympäristö, missä joku jatkuvasti on, elää, elämänympäristö, elämänkehä, elämänpiiri.

Niitty

Niitty on puuton tai lähes puuton, luonnonvaraista heinä- ja ruohokasvillisuutta kasvava alue, jota tavallisesti hoidetaan niittämällä tai laiduntamalla. Niityt voidaan maaperän kosteusolosuhteiden perusteella jakaa kuiviin, tuoreisiin ja kosteisiin niittyihin.

Perinnebiotooppi

Perinteisten maatalouden eli varhaisen alkutuotannon muovaamia ympäristöjä ja eliöyhteisöjä, joille on vakiintunut omaleimainen eläin- ja kasvilajisto, jotka nykyisin ovat katoamassa. Monet lajeista viihtyvät ainoastaan jatkuvassa hoidossa ja käytössä olevilla avoimilla ja valoisilla alueilla. Perinteiset maankäyttötavat ovat luoneet niityt, ahot, kedot, hakamaat ja metsälaitumet. Yhteistä perinnebiotoopilleen, ettei niitä ole lannoitettu, muokattu eikä viljelty.

Perinnemaisema

Luonnoistaan, kulttuurihistorialtaan tai maisemaltaan arvokkaita alueita, joita varhaiset elinkeinot ovat vuosisatojen aikana muovanneet. Perinnemaisemat jaetaan perinnebiotoppeihin ja rakennettuihin perinneympäristöihin. Perinteisiä maankäyttötapoja ovat mm niitto, laiduntaminen metsissä ja laitumilla, kaskeaminen ja vuoroviljely, jossa viljelykasveja on viljelty vaihtaen viljelyalaa ja lajeja jopa vuosittain.

Reunavyöhyke

Rajaa maisematilaa. Esimerkiksi peltoa rajaavat puut ja muu kasvillisuus muodostavat maisematilan reunavyöhykkeen.

Suojakaista

Suojakaistalla tarkoitetaan peltojen ja vesistöiden väliin jätettäviä noin kolme metriä leveitä viljelemättömiä suoja-alueita. Näillä monivuotista nurmikasvillisuutta kasvavilla suojakaistoilla pyritään vähentämään maatalouden aiheuttamaa kuormitusta.

1.4. Muinaismuistoihin liittyviä käsitteitä

Muinaisjäännös, muinaismuisto

Kiinteä muinaisjäännös on ympäristössä säilynyt jälki ihmistoiminnasta. Esimerkiksi muinaislinna, kalliomaalaus, hauta tai asuinpaikka. Iovat nuinaismuistolailla 295/63 rauhoitettuja muistoja Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta.

Asumuspainanne

Kivikaudella osa asumuksista rakennettiin kaivamalla ne osittain maan sisään. Suorakaiteen muotoinen lattia-ala rajattiin muutamalla hirsikerralla. Asumukset lienee katettu ohuemmilla puunrangoilla, joiden päälle on voitu laittaa tuohikerros ja turvetta. Nykyään nämä asumukset näkyvät asuinpaikoilla matalina soikeina tai pyöreinä painanteina.

Esihistoria

Suomessa 8600 eKr – noin 1300 jKr. Aika jolta ei ole kirjallista lähdemateriaalia, jakautuu kivi-, pronssi- ja rautakauteen.

Irtain muinaisesine

Muinaisesine, jonka omistajaa ei tiedetä ja joka voidaan olettaa satavuotta vanhaksi, ja jonka löytöpaikalta ei ole todettu kiinteää muinaisjäännöstä. Esine on esimerkiksi hukattu tai siirtynyt paikalle muualta. Kysymys on yhteisestä kulttuuriomaisuudesta, löytöpaikka tulee ilmoittaa Kuopion kulttuurihistorialliseen museoon tai Museovirastoon

Kivikausi 8600 eKr – 1500 eKr.

Kivikaudelle vedenpinta oli nykyistä korkeammalla, joten rannoilla sijainneet asuinpaikat sijaitsivat nykyään rinteillä. Metalleja ei tunnettu, vaan tarvekalut valmistettiin esimerkiksi kivistä ja luusta. Pyyntikulttuurin elinkeinoina olivat kalastus, keräily ja metsästys.

Lapinraunio

Lapinraunioksi kutsutaan Sisä-Suomen varhaismetallikautisia hautaröykkiöitä. Ne sijaitsivat järvien rantakallioilla näkyvillä paikoilla. Rauniot on koottu kivistä ilman maatyötettä. Rauniot ovat toisinaan niin matalia, että ne saattavat osittain olla jäkälän tai varpujen peittämiä.

Pronssikausi 1300 eKr – 500 eKr

Metallien käyttö tulee vähitellen tutuksi, pyyntikulttuuri. Tältä ajalta tiedossa asuinpaikkoja, joilta löytyy ajalle tunnusomaisia savias-tian palasia, jotka kuuluvat tekstiilikeraamiseen ryhmään ja Kuopion Luukonsaaren mukaan nimettyyn Luukonsaaren keramiikkaryh-mään.

Pyyntikuoppa

Pyyntikuoppia on kaivettu riistan suosimille kulkureiteille. Hyvin usein ne sijaitsivat kapeiden harjujaksojen kohdalla tai suo- tai järvi-alueiden rajaamilla kannaksilla. Aikoinaan pyyntikuoppakutuihin on voinut liittyä puisia, riistan kulkua ohjaavia aitoja tai pelkkiä murroksiin kaadettuja puita. Maamme varhaisimmat pyyntikuopat ajoittuvat jo kivikaudelle, mutta niitä tiedetään käytetyn historialli-selle ajalle asti.

Rautakausi 500 eKr – 1300 jKr.

Metallien käyttö ja maatalous yleistyvät.

Suoja-alue

Muinaismuistolaki määrää muinaisjäännöksen ympärille suojaluon, joka turvaa jäännöksen säilymisen ehjänä ja ymmärrettävänä muuttuvassa ympäristössä

Viljelyröykkiö, kaskiröykkiö, peltoröykkiö

Viljelyröykkiö on yhteisnimitys kaskiröykkiöille, jotka on koottu viljelymaata raivatessapellon keskelle tai reunoille. Nimitykset kaski-röykkiö tai peltoröykkiö viittaavat viljelyn luonteeseen.

Liite 2 Kulttuuriympäristöä koskeva lainsäädäntö

Suomessa rakennuksia ja rakennettuja ympäristöjä suojellaan yleisimmin kuntien ja kuntayhtymien vastuulla olevalla kaavoituksella; asemakaavoilla, yleiskaavoilla ja maakuntakaavoilla. Kaavoitus perustuu maankäyttö- ja rakennuslakiin (132/1999). Samassa laissa määritellään myös rakentamista koskevat vähimmäisvaatimukset ja luvanvaraisuus. Sen, onko rakennus suojeltu kaavoituksessa, voi selvittää kunnan kaavoittajalta tai rakennusvalvonnasta (teknisestä toimesta).

Rakennuksia suojellaan myös erityislainsäädännön perusteella. Lakia rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010) sovelletaan etenkin silloin kun kohde on valtakunnallisesti merkittävä tai kun rakennuksessa on erityisen arvokkaita sisätiloja ja laitteita tai muita piirteitä, joiden säilymistä ei voida kaavoituksella varmistaa.

Valtion omistamia rakennuksia suojeltiin aiemmin erityisen asetuksen perusteella; suojelupäätökset ovat yhä voimassa, vaikka valtio-omistus olisikin lakannut - ellei ole tehty uutta suojelupäätöstä lain 498/2010 nojalla.

Kirkkolain (1054/1993) mukaan evankelis-luterilaisten seurakuntien kirkolliset rakennukset ovat suojelunalaisia, jos ne on rakennettu ennen vuotta 1917. Lisäksi kirkollisia rakennuksia on suojeltu erillisin rakennussuojelupäätöksin. Ortodoksisesta kirkosta annetun lain (985/2006) mukaan ennen vuotta 1917 rakennetut kirkot ovat suojelunalaisia ja lisäksi nuorempia kirkkoja ja rukoushuoneita voidaan suojella erillispäätöksin. Em. lakien mukainen rakennuksen suojelu kohdistuu myös sen kiinteään sisustukseen, siihen liittyviin maalauksiin ja taideteoksiin sekä piha-alueeseen.

Kiinteät muinaisjäännökset, joita ovat mm. linnoitukset, on rauhoitettu muinaismuistolain 295/63 perusteella.

Karttaliitteet

Luku	Nro	Tekijä	Sisältö / aineisto
2.1.	1	GTK	Muinaisrannat Pohjois-Savossa
2.1.*	2	ELY	Pohjois-Savon arkeologinen kulttuuriperintö aikajaksoittain Kiinteät muinasjäännökset ajoituksen mukaan
2.1.*	3	ELY	Yhdyskuntarakenne 1700-luvun lopulla Asutus ja päätiet
2.1.	4	ELY /	Yhdyskuntarakenne, Maisemarakenne, Taajamat ja kylät, avoimet pellot, korkokuva
2.2	5	GTK/ELY	Pohjois-Savon kallioperä, maaperä, vesistöalueet
3.1.	6	ELY/Liitto	Arvokkaat maisema-alueet / OIVA: VN /1995 VAT PS-liitto: PS:n maakuntakaavojen maisema-alueet
3.1	7	Liitto/ELY	Maakuntakaavojen arvokkaat kulttuuriympäristöt ja maisemat
3.2.	8	ELY	Pohjois-Savon arkeologinen kulttuuriperintö, kiinteät muinaisjäännökset, historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset ja vedenalaiset muinasjäännökset Pohjois-Savon historiallisen ajan kiinteät muinasjäännökset
3.2	9	ELY	Pohjois-Savon historiallisen ajan kiinteät muinasjäännökset
3.3	10	ELY	Pohjois-Savon valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt
3.3.	11	Liitto/ELY	Kulttuuriympäristön kannalta tärkeät kohteet maakuntakaavoissa
3.3.	12	ELY	Pohjois-Savon rakennusperinnön perusinventointien tilanne
3.3.	13	ELY	Kulttuuriympäristön hoito-ohjelmat
3.3.	14	ELY	Eriyislailla ja sopimuksilla suojellut kohteet
3.4.	15	ELY	Inventoidut perinnebiotoopit vuodelta 2005

* Luvun 1 karttasuunnittelua jatketaan lähtöaineistoselvityksellä
Kartoista vastaavat yhteistyössä Teija Ahola, Kaisa Oksman, Marjatta Strengell

KUVAILEHTI

Julkaisusarjan nimi ja numero Elinvoimaa alueelle 3/2014				
Vastuualue Ympäristö ja luonnonvarat				
Tekijät Teija Ahola, Jouko Aroaho, Helena Björk, Heli Ek, Anne Grönlund, Mervi Eskelinen, Marja-Leena Ikkala, Hanna Huhta, Antti Lammi, Terhi Nissinen, Kaisa Oksman, Esa Ollikainen, Eeva Pehkonen, Hannu Puurunen, Minna Seppänen, Marjatta Strengell		Julkaisuaika Syyskuu 2014		
		Kustantaja /Julkaisija Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus		
		Hankkeen rahoittaja / toimeksiantaja Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus		
Julkaisun nimi Kulttuuriympäristö kunniaan Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelma 2014-2020				
<p>Tiivistelmä</p> <p>Pohjois-Savon kulttuuriympäristöohjelman tavoitteena on antaa kokonaisnäkemys Pohjois-Savon kulttuuriympäristön - rakennetun kulttuuriympäristön, kulttuurimaiseman ja muinaisjäännettöjen – tilasta, antaa tietoperusta ja luoda yhteiset toimintalinjat kulttuuriympäristön vaalimistyölle maakunnassa. Ohjelmassa linjataan tavoitteet ja toimenpiteet vuosille 2014-2020.</p> <p>Kulttuuriympäristöohjelma toimii maakunnallisen ja paikallisen identiteetin rakentajana ja maakuntakuvan kehittäjänä. Kulttuuriympäristöohjelma on työväline kulttuuriympäristön vaalimistyössä viranomaiselle, asukkaille ja yrittäjille samoin kuin kohteiden ja alueiden omistajille. Ohjelma palvelee koko maakuntaa.</p> <p>Kulttuuriympäristöohjelmassa asetetaan tavoitteita ja esitetään toimenpiteitä kulttuuriympäristön merkityksestä osana maakunnan viihtyisää, monipuolista ja houkuttelevaa ympäristöä. Pohjois-Savon kulttuuriympäristön visio on seuraava "Moniarvoinen kulttuuriympäristö on arvostettu osa Pohjois-Savon elämää. Pohjoissavolaiset ihmiset tuntevat ympäristönsä historian, arvostavat kulttuuriperintöä ja hoitavat sitä hyvin." Strategiset kehittämislinjat vuoteen 2020 asti on ryhmitelty neljään tavoitekokonaisuuteen, jotka ovat kulttuuriympäristöä koskevan tiedon ja -tietoisuuden vahvistaminen, kulttuuriympäristön hoidon ja neuvonnan kehittäminen, kulttuuriympäristöä muuttava maankäyttö ja rakentaminen kulttuurisesti kestäväksi, sekä kulttuuriympäristöpalvelujen kehittäminen ja yhteistyön vahvistaminen.</p> <p>Ohjelman laatimisessa on ollut mukana ohjaavana tahona ja osin kirjoittajina Pohjois-Savon kulttuuriympäristöyhteistyöryhmä ja sen jäsenet. Ryhmä koostuu kuntien, museoiden, alueellisista viranomaisista sekä asiantuntijoista.</p>				
Asiasanat (YSA:n mukaan) Pohjois-Savo, kulttuuriympäristö, kulttuuriperintö, kulttuuriympäristöohjelma, aluehallinto				
ISBN (painettu)	ISBN (PDF) 978-952-314-101-8	ISSN-L	ISSN (painettu)	ISSN (verkkojulkaisu) 2242-2838
www www.ely-keskus.fi/julkaisut www.doria.fi		URN URN:ISBN:978-952-314-101-8		Kieli Suomi
				Sivumäärä 116
Kustannuspaikka ja -aika Kuopio 2014				

ELINVOIMAA ALUEELLE 3 | 2014

**KULTTUURIYMPÄRISTÖ KUNNIAAN - POHJOIS-SAVON KULTTUURIYMPÄRISTÖ-
OHJELMA 2014-2020**

Pohjois-Savon elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

ISBN 978-952-314-101-8 (PDF)

ISSN 2242-2838 (verkkajulkaisu)

URN:ISBN:978-952-314-101-8

www.ely-keskus.fi/julkaisut | www.doria.fi/ely-keskus